
SCRIPTUM NR 49

Rapportserie utg. av Forskningsarkivet
vid Umeå Universitet

Red. Mats Danielsson

DÅRSKAPENS GRÄNSER

Om mord, domstolar och rättspsykiatri under 1800-talet

Ulf Drugge och Simon Lindgren

FORSKNINGSARKIVET

Umeå universitet

901 74 UMEÅ

OKTOBER 2001

Redaktörens rader

När vi nu återupptar publiceringsverksamheten efter drygt två års uppehåll är det med oförändrade ambitioner och målsättningar men med nya redaktörer. Skriftseriernas tidigare redaktörer, Karin Snellman och Egil Johansson, som med sitt breda kunnande och stora kontaktnät förmått ge skriftserierna både en tematisk bredd och ett innehållsmässigt djup och därtill en trogen läsekrets har under denna period båda gått i pension.

Vi som nu tillträder, Mats Danielsson för rapportserien *SCRIPTUM* och Ingegerd Stenström för skriftserien *URKUNDEN*, hoppas att vi skall lyckas bibehålla dessa kvalitéer i framtiden. För detta är vi beroende av dig som läsare, diskussionspartner och publicist. Välkommen!

Om SCRIPTUM

Forskningsarkivet i Umeå eftersträvar en nära samverkan mellan arkiven och forskningen vid universitetet. Som en del i detta arbete ger Forskningsarkivet ut två skriftserier: *URKUNDEN* och *SCRIPTUM*.

I skriftserien *URKUNDEN* publiceras valda akter och dokument ur våra arkiv, som blivit aktuella i pågående forskning och utbildning vid universitetet.

På motsvarande sätt presenteras vetenskapliga framställningar och bearbetningar av historiskt källmaterial i rapportserien *SCRIPTUM*.

Syftet med rapportserien *SCRIPTUM* är att:

- utge forskningsmässiga kommentarer till utgåvor av källskrifter i Forskningsarkivets källserie *URKUNDEN*,
- publicera andra forskningsrapporter med anknytning till Forskningsarkivets verksamhet, som befinner sig vara angelägna för den vetenskapliga metodutvecklingen och debatten,
- publicera framställningar av t ex lokalhistorisk karaktär av mer allmänt intresse för Forskningsarkivets verksamhet och för en bredare allmänhet.

Härmed önskar Forskningsarkivet inbjuda alla intresserade till läsning och till att genom egna bidrag delta i utgivningen av skriftserien *SCRIPTUM* för ett ökat meningsutbyte inom och mellan olika discipliner vid vårt och andra lärosäten.

För Forskningsarkivet i Umeå

Mats Danielsson

FÖRORD	1
INLEDNING: DÅRSKAPENS GRÄNSER	3
MOT EN DISKURSENS ORDNING?	6
RAPPORTENS INNEHÅLL OCH DISPOSITION	7
1 MEDIKALISERING ELLER PEDAGOGISERING? – OM DEN TIDIGA RÄTTSPSYKIATRIN I TEORI OCH PRAKTIK	9
INLEDNING	9
OM EN SAMES TRAGISKA LIVSÖDE – SJAGGO INFÖR RÄTTA	11
<i>Fallbeskrivning</i>	11
<i>Om arbetsdelning, nybyggare och om att skilja simulanter från psykiskt sjuka</i>	18
ETT MAKABERT FYND I EN HÖSTACK VID GÖTEBORGS FATTIGHUS	22
<i>Om social utslagning och gränsen mellan straffansvar och straffriförklaring</i>	27
DET ”SWÄFVADE” – EN TORPARES GALNA TILLTAG I VÄSTERNORRLÄNSK ALLMOGEBYGD	28
<i>Om en torpartillvaro, religiöst grubbel och en ifrågasatt straffriförklaring</i>	34
NÄR ’HORNGUBBEN’ SÅGS SOM ETT REELLT HOT – ETT DRAMA I BERGSLAGSBYGD	36
<i>Om folkrörelser, allmänfarlighet och en försmådd läkare</i>	39
RÄTTSPSYKIATRIN SOM NY DISCIPLIN	40
<i>När läkaren blir rättsläkare</i>	43
<i>Den rättspsykiatriska praktiken</i>	44
2 FYRA FAMILJEDRAMER VID 1800-TALETS MITT	48
BAKGRUND	48
FALLET MED DEN ’EGENSINNIGE’ BONDEN HENRIK CHRISTOFFERSSON	50
FALLET MED FATTIGTORPAREN OLOF CHRISTOFFERSSON	53
FALLET MED KYRKVÄRDEN ’SAMUEL’	58
FALLET MED DEN OLYCKLIGE FATTIGBONDEN ’GUNNAR’	67
PROFESSIONER, DISKURSER OCH RÄTTSFALLENS SKIFTANDE UTGÅNG	70
3 ”NÄR VAR OCH EN SIN SYSSLA SKÖTER...” – OM DEFINITIONER AV FRISKT OCH SJUKT I DET SENA 1800-TALETS SVERIGE	75
MORDET I LIIKAVAARA – OM DE NORMATIVA AKTÖRERNAS NÄTVERK	76
<i>Första rannsakningstillfället 28 april 1892</i>	78
<i>Andra rannsakningstillfället den 11 maj 1892</i>	79
<i>Tredje rannsakningstillfället den 1-2 juni 1892</i>	80
<i>Fjärde rannsakningstillfället 1-2 augusti 1892</i>	81
”MIG FELAR INTET... DET ÄR BARA DJEFWULEN SOM REGERAR MIG”	83
<i>Inledning</i>	83
<i>”I mycken pina af Satan” - Fallbeskrivning I</i>	84
<i>Om när ”Gud högg bort trädet i lagom tid” - Fallbeskrivning II</i>	87
<i>”Som grenar och kvistar och löv från stammen...”</i>	89
SLUTORD	92
REFERENSER	94

Förord

Den här rapporten är att betrakta som en del i avrapporteringen av forskningsprojektet *Brottslingen och samhället – mot en diskursens ordning?*, som finansierats genom ett treårigt forskningsanslag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR). Ytterligare en rapport författad inom ramen för samma projekt, betitlad *Med dödlig utgång – Om grova våldsbrott och sociala former i 1800-talets Sverige*, har redan publicerats vid Sociologiska institutionen, Umeå Universitet. I den förhållandevis omfattande rapporten speglas, i sociologiska analyser av fall av grovt våld, en rad aspekter av det sociala livet och rättsprocessen i 1800-talets Sverige. Den rapport som föreligger här fokuserar dock genomgående på den framväxande rättspsykiatriska professionen och dess roll i domstolarnas arbete.

Innehållet ska ses som resultatet av ett gemensamt projekt i vilket forskarna Ulf Drugge och Simon Lindgren har ingått. Båda har tillsammans medverkat i den slutliga utformningen av samtliga avsnitt. När det gäller det konkreta författansvaret står emellertid Ulf Drugge för kapitel 1 och 2, medan de övriga delarna (inledningskapitlet samt kapitel 3) har författats gemensamt.

Umeå i september 2001

Ulf Drugge och Simon Lindgren

Inledning: Dårskapens gränser

Nothing in his answers indicates any derangement of the mental faculties. When reminded of his crime, he speaks of it with a sort of tranquility which is truly shocking.¹

Den 3 juni 1835 utspelades ett synnerligen brutalt trippelmord på landsbygden i franska Normandie. Det var den 20-årige Pierre Rivière som med en trädgårdsskära högg ihjäl sin mor som var gravid i sjätte månaden, sin 18-åriga syster och sin sju år gamla bror. Omkring ett och ett halvt sekel senare presenterade en grupp franska forskare, under ledning av den franske filosofen Michel Foucault (1926-1984), en samling analyser av denna uppseendeväckande och tragiska händelse och dess sociala sammanhang.² Citatet ovan är hämtat ur ett läkarutlåtande från en Dr Bouchard daterat den 21 juli 1835, och det aktualiserar ett centralt drag i de reaktionsmönster som ofta väcks av våldsbrott vars motivbilder är svåra att förnuftsmässigt förstå.

Den ovan citerade franske 1800-talsläkaren ansåg att det fanns något starkt chockerande över den typ av lugn som Rivière utstrålade när han talade om det fruktansvärda brott han hade begått. Läkarens reaktion var dock inte i någon mening unikt tidstypisk. Tvärtom väcker våldsförbrytare med attityder som påminner om Rivières minst lika stark anstöt idag. Ett exempel på detta utgörs av inslagen i diskursen omkring två 16-åringars fullkomligt obegripliga mord på den 89-årige Nils Hermansson i Töreboda den 14 maj 2001. De två ungdomarna tog sig in i den äldre mannens bostad, och hade som en impuls fått för sig att de skulle döda honom. Detta verkställde de också genom att slå honom i huvudet med en hammare. Senare samma kväll återvände de till den mördades bostad för att knivhugga kroppen ett stort antal gånger, varefter de lät fyra knivar sitta kvar i den och hällde ut mjöl, dricka och sockerbitar över den. De skar också ut ett öga för att förvara det i ett kuvert och i efterhand visa upp det för en bekant som en form av trofé.³ Varken när det gällde mordhandlingen i sig eller de makabra eftergärningarna kunde någon av de två ynglingarna i de efterföljande förhören ange några egentliga motiv.

Denna och liknande händelser skulle kanske kunna diskuteras i termer av 'vår tids ondska'. Man kan dock, i likhet med psykoanalytikern Ludvig Igra, förhålla sig skeptisk till att nöja sig med sådana resonemang. Begreppet ondska och dess renässans kan, enligt honom, ha att göra med att:

/ ... / Djävulen inte längre förmår sätta liknande känslor i svallning. Djävulen är ju sedan länge kidnappad av Hollywood och har i dess händer blivit oskadliggjord och tämjd.⁴

Igra ser tillämpandet av begreppet 'ondska' som:

/ ... / en tankemässig återvändsgränd som vi står handfallna inför. Det finns ingen väg vidare. Likaså är en formulering som "ondskan inom oss" visserligen suggestiv men den är ytterst tankefattig. Skulle en sådan självständig kraft ta boning inom den enskilde, och kan man verkligen mena att det är ondskan som utövar sin verksamhet när en människa utför onda handlingar?⁵

---

¹ Läkarutlåtande refererat i Foucault 1975:123.

² Foucault 1975. Tanken om galenskap och förnuft som kontextbetingade kategorier utvecklas i Foucault 1973.

³ Händelseförloppet refereras bl a i Expressen 21/5 2001, Göteborgs-Tidningen 15/8 2001 och Dagens Nyheter 15/8 2001.

⁴ Igra 2001:20.

⁵ Ibid.

Skälet till Igras skepsis är dock inte i första hand detta utan i stället flera andra. Han fortsätter:

Det onda jag tillfogar en annan person är något jag kan begrunda och i bästa fall ångra. Om min ondskefulla handling däremot betraktas som ett uttryck för min inneboende ondskas, avlastas jag ansvaret för mina handlingar. Det var ju ondskan som fick mig i sitt grepp. Ett sådant självbedrägeri kan erbjuda den hugade en förförisk lättnad. Därför föredrar jag att diskutera onda handlingar, grymhet och destruktivitet som djupt mänskliga aktiviteter, lika självklara hos människan som hennes förmåga till medkänsla och omsorg. De två hållningarna kan utlösas av inre orsaker såväl som genom yttre omständigheter. Dessa skilda inflytelser samverkar givetvis alltid. Ibland är det inre faktorer som överväger och vid andra tillfällen yttre.⁶

Begreppet 'ondska' kommer i stort sett att förbigås som grund för analyser av de fall som redovisas i denna rapport. Fortsättningsvis kommer snarare de 'inre och yttre orsaker', som Igra skriver om, att problematiseras i en alldeles bestämd riktning. Rapportens primära utgångspunkt utgörs nämligen av myndigheters förhållningssätt under 1800-talet till grova våldsbrott förövade av personer som i de flesta fall antogs vara mentalsjuka. Det finns i detta sammanhang därför anledning att återvända till Foucaults antologi i vilken analyserna många gånger direkt eller indirekt, och av naturliga skäl, vilar på det av honom själv introducerade diskursbegreppet. Detta syftar på gränssättande ordningar etablerade i språket men med vidare implikationer för mentaliteter och föreställningar i skiftande historiska kontexter. Även om de brottsfall som presenteras i denna rapport inte utsatts för regelrätta diskursanalyser i Foucaults anda, så illustrerar resonemangen något av grundtanken med att göra till synes psykiatriska problem till sociologiska studieobjekt. Kanske handlar det inte endast om att vissa motiv är lättare och andra svårare att förstå för den som blir varse en kriminell handling. Den givna diskursens beskaffenhet och struktur spelar här sannolikt också en stor roll.

Som en utgångspunkt kan man förenklat tänka sig våldsbrottets diskurs som ett språkligt nät där knutpunkterna utgörs av vissa fixerade begrepp och betydelser. En sådan idé om diskurs som en fixering av 'tecken' i ett nät av relationer finns både i Saussures lingvistiska resonemang om *langue* som en fastlagd betydelsestruktur,⁷ och i Laclau och Mouffes diskursteorin där ett liknande nät – som dock periodvis präglas av rörelser i form av s k betydelseglidningar – ordnar och särskiljer nyckelbegrepp eller *nodalpunkter*.⁸ Faktumet att den samhälleliga reaktionen på vissa brutala mord, som de ovan beskrivna, blir så pass mycket starkare än den som vållas av vissa andra våldsbrott, som i vissa fall i grunden skulle kunna betraktas som lika grova, kan mot bakgrund av detta diskuteras som en följd av diskursiva betydelseskapande processer.

När 15-åringe Benjamin Hermansen mördades i januari 2001 med fem-sex knivhugg på en parkeringsplats utanför ett snabbköp i Oslo var den misstänkte en 'ökänd nazist' och man anade ett 'rasistiskt motiv'.⁹ En sådan tolkning innebär inte ett förringande av brottet utifrån en moralisk synpunkt, men på en diskursiv nivå fanns etablerade språkliga och kulturella konstruktioner ('nazism' och 'rasism') att tillgå i 'förståelsen' av det inträffade. Det kunde på ett förhållandevis smidigt sätt placeras in på den redan etablerade kartan över befintliga sociala problem. På liknande sätt diskuterade man huruvida det avrättningsliknande mordet på en 19-åring i Bergsjön utanför Göteborg i augusti 2001 skulle tolkas i termer av 'gängbråk',¹⁰

---

⁶ Ibid:21.

⁷ Saussure 1970.

⁸ Laclau & Mouffe 1985.

⁹ Kvällsposten 30/1 2001.

¹⁰ Dagens Nyheter 21/8 2001.

'krigstrauman' eller 'knark'.¹¹ Vidare beskrev man mordet på en 16-åring på en toalett på Bromma gymnasium den 18 januari 2001 som ett led i en 'uppgörelse' om pengar bland personer som var 'tidigare dömda' för brott.¹² Samma typ av process illustreras vidare av det sätt på vilket tidningen Expressen nyligen förde samman trettio olika mord från 1977 och framåt under samlingsbegreppen 'kvinnomord' och 'sexmord'.¹³

Michel Foucault menar att man "måste uppfatta diskursen som ett våld vi utövar mot tingen, eller åtminstone som en praktik vi påtvingar dem".¹⁴ Mekanismerna för upprättandet och vidmakthållandet av en diskursordning, som tydligt illustreras av Foucaults beskrivning av etableringen av en fyllig katalog över sexuella persioner under 1800-talet, blir här fundamentala.¹⁵ Erkända kategorier som de ovan beskrivna ('nazism', 'rasism', 'gängbråk', 'sexmord' etc.) blir till sorteringsredskap i den samhälleliga reaktionen på våldsbrott. Som vi sett inledningsvis förekommer dock våldsbrott som inte entydigt låter sig inordnas under någon av de existerande typerna på våra mentala kartor. Detta innebär en 'inbromsning' av den fas i samhällets reaktion på normbrottet som kriminologen Stanley Cohen kallar för 'the inventory'.¹⁶ Det är i detta skede som olika agenter, framför allt massmedia, försöker upphäva den initiala chocken genom att hitta något att 'hänga upp' händelsen på – något att förstå den genom. I massmediebevakningen av Törebodamordet kan man se hur trevande försök att styra in det under rubrikerna för såväl 'videovåldsrelaterat' som 'alkoholrelaterat' våld snart måste överges som en följd av mordfallets bisarra, obegripliga och oförutsägbara inslag.

I sådana fall heter säkerhetsventilen 'vansinne'. När det gällde en serie av tre yxmord i Göteborg i månadsskiftet januari-februari 2001 kunde man finna ett 'ekonomiskt motiv' till det första av dem, men när det gällde gärningsmannens två andra mord fanns det 'inget som tyder på planering' utan 'något har helt enkelt gått fullständigt galet'.¹⁷ Liknande resonemang fördes beträffande en tonårspojkes brutala knivmord på en 66-åring i Åkersberga hos vilken han i sällskap med ett par kompisar hälsat på för att äta pizza. Efter att man ätit 'gick något fruktansvärt snett', skriver man.¹⁸ Samma svårighet att finna ett begripligt motiv präglade medias tolkning av mordfallet där en 16-årig flicka, genom ett 25-tal hugg med en kökskniv, tog livet av en 52-årig handikappad man i en gångtunnel i Gävle i februari 2000.¹⁹ I samtliga dessa fall undergick de misstänkta förövarna rättspsykiatriska undersökningar. Det fick också såväl Pierre Rivière som de två 16-åringarna i Töreboda göra.

Intressant är dock att alla tre friskförklarades. Dr Bouchard ansåg ju, som vi vet, att ingenting i de svar som Rivière gav indikerade att han var mentalt störd, och i den rättspsykiatriska undersökningen i Törebodafallet konstaterade man att ynglingarna inte hade några så allvarliga psykiska störningar att de kunde dömas till rättspsykiatrisk vård.²⁰ I Törebodapojkarnas fall låg det ursprungliga utlåtandet fast och innebar att de dömdes till fyra respektive tre och ett halvt års slutna ungdomsvård. Men detta innebar därmed inte att bedömningen var generellt fixerad. Laclau och Mouffe menar att vissa diskurselement är

---

¹¹ Expressen 20/8 2001.

¹² Dagens Nyheter 20/1 och 22/6 2001.

¹³ Expressen 5/8 2001.

¹⁴ Foucault 1970:37.

¹⁵ Foucault 1980.

¹⁶ Cohen 1972:27ff.

¹⁷ Göteborgs-Tidningen 28/2 2001.

¹⁸ Expressen 5/7 2000.

¹⁹ Dagens Nyheter 16/3 2000.

²⁰ Kontextbundenheten i Bouchards utlåtande diskuteras av Qvarsell 1993:33 som menar att det var "typiskt för hur en vanlig landsortsläkare resonerade vid denna tid".

särskilt öppna för attribuering av skiftande innebörder. Dessa kallas 'flytande signifikanter' och utgör tecken som olika diskursiva aktörer ständigt strävar efter att få definiera.²¹ Omdömet om de två pojkarna framträder som relaterad till en sådan signifikant.

I samband med att det utlåtande som förklarade dem som friska avgavs, gjorde rättspsykiatriprofessorn Gunnar Kullgren ett uttalande som visade på godtyckligheten i granskningen.²² Att definitionen av sinnessjukdom är en flytande signifikant vars gränser hela tiden är omstridd belyses också av att Pierre Rivière försvarare inte var nöjd med Bouchards friskförklarande av hans klient. Detta resulterade i att ett utlåtande kallades in från en Dr Vastel, läkare vid sinnessjukhuset Bon Sauveur i Caen.²³ Vastel ansåg att Rivière borde straffriförklaras i och med att han tydligt kunde konstateras lida av monomani. För att komma till ett avgörande begärde man in bedömningar från ytterligare fyra läkare, varav två stödde Bouchard och två Vastel. Detta ledde till att Rivière dömdes till döden för mord, men benådades som följd av en skrivelse från en grupp högt ansedda parisläkare vilka engagerades efter att domen överklagats.²⁴ En process som denna illustrerar att sinnessjukdom, även om det vid första anblicken kan tyckas vara ett illa lämpat studieobjekt för sociologer, också är ett i hög grad socialt fenomen. Definitioner av 'friskt' och 'sjukt', av 'förnuft' och 'vansinne', är rörliga som signifikanter i historiskt positionerade diskurser (jfr Laclau och Mouffe ovan). Diskursen försöker hela tiden underordna verklighetens mångfald sin ordning och därigenom reducera den till entydighet. Den lyckas dock endast temporärt med att fixera betydelser.²⁵ Vikten av att utifrån ett historiesociologiskt perspektiv studera rörelser och fixeringar på det diskursiva fältet när det gäller definitioner av friskt och sjukt är med andra ord stor.

Mot en diskursens ordning?

Den rapport som föreligger här är baserad på studier av rättsfall som utgör delar av ett källmaterial som samlats in inom projektet *Brottslingen och samhället – mot en diskursens ordning?* Det har bedrivits mellan 1997 och 2000 och finansierats genom Humanistisk Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet (HSFR). Målet med forskningsprojektet har varit att studera de sociala manifestationer som ett antal grova våldsbrott under perioden 1826 – 1900 genererade. Den avgränsning som gjorts bakåt i tiden har främst att göra med att det var i och med ett kungligt brev från detta år som möjligheten att straffriförklara tilltalade med hänvisning till sinnessjukdom blev reglerat i ett dokument av sådan dignitet.²⁶ Det är olika aspekter av konsekvenserna av det insteg i de rättsliga processerna som den medicinska professionen härmed gjorde som är studieobjektet för den här rapporten.

Även i geografisk bemärkelse har en avgränsning gjorts. Denna innebär att vi endast har studerat mord- och dråpfall som inträffat inom fyra strategiskt utvalda områden i Sverige. Dessa är, de såväl historiskt som befolkningsmässigt och näringsmässigt, skilda regionerna Norrbottens, Västernorrlands och Örebro län samt Göteborgs stad. *Norrbotten* representerar här en glesbygd där jordbruk dominerade men där också gamla gruv- och bruksmiljöer fortlevde under 1800-talet. I relation till regionens gränsområden, med såväl en samisk som en finsktalande befolkning, finns också förutsättningar för att belysa vissa kultur- och

---

²¹ Se t ex Laclau 1993.

²² Aftonbladet 15/8 2001.

²³ Castel 1975:258ff.

²⁴ Rivière tog slutligen sitt liv i fängelset. Foucault 1975:170ff.

²⁵ Detta diskuteras av Laclau och Mouffe 1985:110 i termer av *tillslutning* (closure) och betydelseglidning.

²⁶ "Kongl. Maj:ts och Rikets Swea hofrätts universal, angående föreskrift huru förfaras bör då en för brott tilltalad person upgifwes vara eller wid gerningens begående hafwa varit wansinnig, och ifråga om hans befriande, på sådan grund, från ansvar upstår; Utfärdad i Stockholm den 12 april 1826". SFS 1826:561. Detta brev behandlas mer ingående i rapportens första kapitel.

etnicitetsaspekter. *Västernorrland* utmärker sig å sin sida genom det äldre administrativa centrumet Härnösand, samt genom de områden i och omkring Sundsvall, samt i Ådalens nedre del, som kom att bli den första mer omfattande industrialiserade regionen i Sverige. Vidare kan man via fall hämtade från *Örebro* län belysa miljöer i anknytning till städer som Askersund, Lindesberg, Nora och Örebro samt till Närkes slättbygd med jordägande adel och frälsebönder, torpare och statare. *Göteborg* representerar i detta sammanhang den expansiva stadsmiljön.

I en mer omfattande rapport – där diskussioner av teman som stad och landsbygd, generationsfrågor och kulturella grupperingar presenteras – förs också mer ingående diskussioner om projektets teoretiska och empiriska sammanhang.²⁷ Summariskt kan man säga att vårt val att studera just grova våldsbrott baseras på idén om att de innehållsrika rättegångsprotokoll och relaterade dokument som finns i svenska arkivsamlingar är av stort vetenskapligt intresse när det gäller att studera även andra aspekter än de som direkt är relaterade till själva brotten. Det är med andra ord inte bara våldsbrotten i sig, utan också de sociala miljöer, mönster och relationer som avtecknas i återberättandet av dem som står i fokus. Den tanke om avvikelser som socialt konstruerade, vilken antytts inledningsvis, har därför varit vägledande för vårt arbete. Vi har antagit att studiet av reaktionsmönster i relation till extrema personer och händelser också kan säga något om det samhälle där det inträffade definierades som avvikande.²⁸

Rapportens innehåll och disposition

Den empiriska stommen i vart och ett av de kapitel som tillsammans bildar denna rapport består av fallbeskrivningar, främst baserade på häradsrätters rannsakningshandlingar. Dessa fallbeskrivningar är på flera håll relativt extensiva. Tanken med detta är i första hand att fallen ska visa sig såsom de centrala analysunderlag de i själva verket har varit under arbetet inom projektet. Utöver rannsakningshandlingarna presenteras på vissa håll också olika skrivelser eller andra bilagda handlingar som åberopats i målen. När det gäller kronologin i de texter som vi presenterar kan man sammanfattningsvis säga att tidsföljden m a p när olika dokument tillkommit styrt framställningen i en del av fallbeskrivningarna, medan de faktiska förloppen, som händelserna kring mordet eller dråpen utgjort, bildat grunden för hur fallbeskrivningarna kommit att ta form i andra. Framställningarna är förhållandevis källnära till sin karaktär. Detta innebär dock inte att vi har velat återge källorna i oredigerad form. De rannsakningshandlingar och de andra källor som har använts har redigerats; detaljer som varit helt ovidkommande, och som dessutom inte ansetts tillföra framställningen ytterligare tidsprägel, har strukits, vittnesmål har redigerats så att tematiskt sammanhängande uppgifter i dem har förts samman.

Det bör också påpekas att de källor som fallbeskrivningarna i de olika kapitlen huvudsakligen grundar sig på innehåller dokument författade för mer än 100 år sedan. Man kan i likhet med idéhistorikern Karin Johannisson fråga sig: "[K]an vi någonsin förstå en annan tids sätt att tänka, kan vi någonsin förstå vad som tycks förnuftigt (eller oförnuftigt) i ett bestämt historiskt rum?"²⁹

I ett annat sammanhang skriver Johannisson att "[o]m varje fenomen konstrueras av sitt bestämda historiska rum, skapas också en tät hinna av tid. Historien kan vara en mycket

---

²⁷ Drugge & Lindgren 2001.

²⁸ För studier som bygger på liknande antaganden se t ex Hill (1972), Thompson (1974), Foucault (1975), Davis (1985) och Schulte (1994).

²⁹ Johannisson 1997:244.

fjärran spegel”.³⁰ Detta för oss in på en väsentlig, källkritisk problematik eftersom de källor vi utnyttjar bär en tydlig 1800-talsprägel med avseende på såväl form som innehåll.³¹ Av vikt är då att poängtera att källorna som utnyttjas här har tillkommit i alldeles bestämda syften. Läger man dessutom till att de framställts inom en rättslig ram där såväl praktiska, polisiära som domstolsmässiga förutsättningar har påverkat utfallet kan man schematiskt ange syftena på följande sätt. För handlingar som avser brottmål har innehållet i första hand fokuserat på att dokumentera om graverande bevis finns som gör att den eller de tilltalade kan fällas, att söka komma underfund med vilka motiv som förekommit bakom det brott som lett till åtal samt att, speciellt med avseende på det sekel vi här uppehåller oss vid, utvärdera om den tilltalade uppvisar ånger och är ’redo’ att ta emot det straff han eller hon eventuellt tilldömts. Går vi ett steg vidare och tittar närmare på de mål som är aktuella här, kommer källorna därutöver att fokuseras på den tilltalades ’sinnesstillstånd’ dels vid brottets förövande, men även tiden före och under rättegången. Den fråga man gav speciellt akt på var om den tilltalade simulerade eller om denne de facto var att betrakta som mentalsjuk.

Källorna, tillkomna för mer än hundra år sedan, har därutöver ett språkbruk som med dagens mått mätt måste betecknas som föråldrat, med gamla och numera inte gångbara begrepp och termer, som vidare har en både ålderdomlig och t o m inte helt standardiserad stavning. Denna tidsprägel har vi dock inte sett någon anledning att sudda ut, utan vi har snarare strävat efter en balans mellan denna och en tillfredsställande grad av läsbarhet. Vi återger således en hel del direkta citat, i vilka den ursprungliga stavningen bibehållits, ur de olika källdokumenterna. Dessa citat har vi markerat med citationstecken (”) medan formuleringar och uttryck som inte direkt citerats men som språkligt och/eller dialektalt anknyter till de historiska källorna apostroferats (‘). Likaledes har namn på personer och platser generellt bibehållits i de former som de har i dokumenten.

Vid sidan av detta inledande avsnitt består rapporten av tre kapitel. I det första ges via fallbeskrivningar en inventering av ett antal skiftande problem som rättsliga och medicinska myndigheter stötte på när de ställdes inför varierande uttryck för, vad som då betraktades som, ’mentalt rubbade beteenden’ i anslutning till grova våldsbrott. I det andra kapitlet tas fyra fall upp som inträffade inom en trettioårsperiod vid 1800-talets mitt och som har ett tämligen likartat tema, nämligen fäder som tog livet av ett eller flera av deras barn, och i ett av fallen även av en hustru. Trots deras likartade karaktär kom bedömningarna och de slutliga utfallen av dem att bli olikartade. Det sista kapitlet beaktar speciellt de tankemönster eller ’diskurser’ som såväl olika professioner, inbegripna i mål med rättspsykiatriska förtecken, som allmänheten manifesterade gentemot de mentalt avvikande beteenden som tilltalade uppvisat.

---

³⁰ Ibid:174.

³¹ När källkritik diskuteras brukar en distinktion göras mellan vad man kallar en ’extern’ kritik, som rör källans äkthet, och en ’intern’ kritik, som, i likhet med hur Johannisson diskuterar problemet, snarare uppehåller sig vid tolkningen av källans innehåll. Eftersom rapporten uteslutande utgår ifrån källor från offentliga arkiv och då främst domstolshandlingar, är risken att källan exempelvis skulle vara förfalskad tämligen avlägsen. Se Renvall 1965:121.

1 Medikalisering eller pedagogisering? – Om den tidiga rättspsykiatri i teori och praktik

Inledning

Den svenske psykiatrikern och psykoanalytikern Johan Cullberg har i en nyutkommen bok bl a pekat på de svårigheter som föreligger när det gäller att hitta kriterier för att fastställa vad som är psykiskt friskt och vad som bör bedömas som psykiskt sjukt. De möjligheter man har att exempelvis i ett nutida kliniskt arbete ringa in två av de mest aktuella psykiska sjukdomstillstånden i rättspsykiatriska sammanhang, psykos och schizofreni, är enligt Cullberg begränsade:

Man glömmer lätt att psykos liksom schizofreni är fenomenologiska begrepp – de kan än så länge bara definieras med beteendetermer och som subjektiva förändringar i upplevelsevärlden. Biologiskt har man inte lyckats karaktärisera dem även om man vet att sådana faktorer spelar en väsentlig roll.³²

Att skillnaden mellan normalt och onormalt, friskt och psykiskt sjukt inte är så där alldeles enkel att fastställa ens med nutida 'expertögon', understryks även av andra. Den kända psykoanalytikern Joyce McDougall exemplifierar svårigheterna genom att utifrån sin kliniska erfarenhet ta sin utgångspunkt i begreppen normal och normalitet:

Eftersom jag fick svårigheter redan med att föreställa mig vad en *normal* normalitet skulle kunna vara, hur skulle jag då kunna skilja den från en *onormal* normalitet? Knappt hade jag börjat fundera på dessa problem, förrän ett tvivel dök upp i mitt huvud, ett tvivel som var mycket svårt att formulera. / ... / Hur skulle jag, med utgångspunkt i detta, kunna veta vad en normal person är? Ju mer jag funderade, desto mer övertygad blev jag om att normalitet inte var, och inte kunde vara, ett analytiskt begrepp. Att tala om normalitet är för en analytiker som att tala om månens baksida.³³

Båda dessa exempel uttrycker – låt vara på lite olika sätt – det vanskliga i att ens med dagens kunskaper kunna fastställa vad som är friskt och vad som är sjukt sett utifrån ett kliniskt psykiatriskt sammanhang. Frågor av detta analytiskt svårbemästrade slag försökte sig det tidiga 1800-talets medicinska expertis att ge sig i kast med. Både i Sverige och i en rad andra länder blev det nämligen under 1800-talets första decennier aktuellt att i rättsliga sammanhang försöka fastställa en sådan gräns, d v s mellan vad som var att betrakta som 'normala', friska beteenden som grundade sig på det sunda förnuftet och sådana som hade sin grund i sjuka 'sinnen'. Skälet till detta var naturligtvis att myndigheter runt om i Europa i upplysningstidens anda hade föresatt sig att domstolarna endast skulle döma dem som med 'sina sinnens fulla bruk' hade förövat ett grovt brott; de som ansågs vara 'från sina sinnen' skulle straffriförklaras och därefter bli föremål för åtgärder som förhindrade att de skulle kunna utgöra en fara för sig själva eller för andra. Michel Foucault uttryckte detta på följande sätt:

---

³² Cullberg 2000:11. Begreppet *psykos* inkluderar enligt Cullberg ” / ... / vanföreställningsbegreppet och innebär en verklighetsuppfattning som är klart avvikande och som inte delas av någon annan. I psykosen kan också ingå hallucinationer, konfusion och beteendestörningar”. Med *konfusionstillstånd* avser Cullberg ” / ... / att individens orienteringsförmåga vad gäller tid, rum och/eller person brister”. Ibid:34-35.

³³ McDougall 1994/1978:229.

/ ... / [D]omen som fäller eller frikänner fastslår inte bara en skuld, den är inte bara ett straffande lagligt beslut; den innebär en bedömning huruvida den åtalade är normal eller ej och lämnar tekniska föreskrifter rörande det sätt varpå vederbörande kanske kan göras normal.³⁴

Att brottsliga gärningar kunde vara orsakade av att brottsförövaren var 'från sina sinnen' var dock ingen ny insikt när 1800-talet inleddes. De svenska domstolarna hade exempelvis av detta skäl kunnat straffriförklara en tilltalad redan före detta sekelskifte.³⁵ Det var dock först en bit in på 1800-talet som sådana fall kom att bli mer regelbundna inslag i svensk rättskipning.

Det första synbara tecknet på att myndigheterna föreskrev att svenska domstolar på ett mer genomgripande sätt skulle ta hänsyn till gärningsmannens psykiska status i samband med att ett brott förövades kan hänföras till 1820. Detta år lät Svea Hovrätt distribuera en rundskrivelse till landets häradsdomare. I denna skrivelse underströks vikten av att vid rannsakingar av grövre brott samla in uppgifter om de tilltalades 'levnadsomständigheter' och att noga utreda motiven bakom gärningarna och brottslingarnas psykiska tillstånd före och efter brottens begående.³⁶ Ytterligare ett steg i denna riktning togs i samband med att ett kungligt brev kungjordes 1826.³⁷ I detta brev, som fastlade det sätt på vilket sinnessjukdom och straffrihet formellt skulle handläggas i och mellan olika myndigheter, sägs:

/ ... / att Kongl. Maj:t, af förekomne anledningar, funnit skäligt förordna, att, enär en för brott tilltalad person upgifwes vara eller wid gerningens begående hafwa varit wansinnig, och fråga om hans befriande, på sådan grund, från ansvar upstår, Domstolen, jemte noggrant iakttagande af hwad i affseende å ransakningar i brottmål, till winnande af nödig fullständighet, redan är föreskrifwet, skall sedan vederbörande läkares betyg om den tilltalades sinnesbeskaffenhet blifwit infordradt, öfwerlemnna detsamma tillika med ransakningen till Kongl. Sundhets-Collegium, hwars utlåtande i ämnet bör afwaktas innan Domstolen sitt beslut meddelar; samt att i det fall, att någon för brott tilltalad och derom öfwerlygad person, såsom befunnen wansinnig, icke warder till ansvar fälld, Domstolen ej skall gifwa någon vidare föreskrift om hans framtida wårdande, än att till vederbörande öfwerlemnas att honom taga wård, så att han ej må blifwa wädlig för allmänna säkerheten.³⁸

Hur domstolar och andra myndigheter ställde sig till de tilltalades straffansvar, hur olika aktörer resonerade, vilka beslut dessa kom fram till och vilka konsekvenser besluten fick, blir detta kapitel huvudsakliga tematik. De vetenskapliga och rättsliga förutsättningar som förelåg under 1800-talets första decennier när de nya initiativen på rättspsykiatriens område togs i Sverige kommer att efterhand diskuteras mer översiktligt. Innan detta görs finns emellertid anledning till att med några fall illustrera hur dessa nya steg kunde ta form i den rättsliga praktiken. De nyckelfall som härmed följer är tämligen typiska för sin tid genom sina processrättsliga och rättspsykiatriska inslag.

Även om det primära syftet med att redovisa fallen är att åskådliggöra sådana inslag, illustreras genom fallen även de möjligheter som ges att via ett domstolsmaterial blottlägga

---

³⁴ Foucault 1987/1974:29. Detta steg i 'brottmålsförfarandets' historia värderade Michel Foucault på följande lätt konspiratoriska sätt: "Rättvisan har utsträckts till att omfatta även själen i ett skenbart begränsande och förklarande syfte men i själva verket har den lagt den under sig". Ibid:27.

³⁵ Exempel på fall där domstolar hade tagit hänsyn till den tilltalades mentala status när de utdömde straff kan man finna längre tillbaka i tiden. Se Eriksson 1989:206-7, Qvarsell 1993:13ff.

³⁶ Börjesson 1994:48.

³⁷ Ett kungligt brev hade vid denna tid status som en rättslig förordning.

³⁸ SFS. 1826: 561. Detta kungliga brev hade följande rubrik: "Kongl. Maj:ts och Rikets Swea hofrätts universal, angående föreskrift huru förfaras bör då en för brott tilltalad person upgifwes vara eller wid gerningens begående hafwa varit wansinnig, och ifråga om hans befriande, på sådan grund, från ansvar upstår; Utfärdat i Stockholm den 12 april 1826".

framför allt individuella men även vissa sociala förhållanden som annars knappast hade kunnat dokumenteras så ingående. I det första fallet belyses bl a en i socialt och kulturellt avseende hårt trängd samisk kultur vid 1800-talets mitt. De fall som därefter följer är hämtade från så pass vitt skilda sociala miljöer som det urbana Göteborg, den ångermanländska kustbygden och en Bergslagsbygd. På detta sätt blir olika miljöer belysta i nära anslutning till varandra. Fallen nedan illustrerar inte minst den relativa sociala spännvidd som Sverige representerade dryga hundra år tillbaka i tiden med en mängd olika levnadsvillkor i skiftande sociala sammanhang.

***Om en sames tragiska livsöde – Sjaggo inför rätta*³⁹**

Fallbeskrivning

Arjeplogs Lappmarks tingslag förlade sina rannsakingstillfällen bl a till prästgården i Arjeplogs kyrkby. Där inleddes den 10 oktober 1853 en rättegång som vid första påseende kan tyckas tämligen okomplicerad trots dess allvarliga karaktär. En 'lappman', Jacob Andersson Sjaggo, hemmahörig i Luokta⁴⁰ sameby, hade uppe på fjället först slagit ned en annan 'lappman' med en stav och därefter skurit halsen av sitt då förmodligen medvetlös offer. Flera vittnen fanns i grannskapet när detta hände.

Motivet bakom dådet syntes vara en länge närd ovänskap mellan gärningsman och offer. Allt pekade på en tämligen snabb process där domen med den tidens strafftänkande föreföll given. Gärningsmannen skulle dömas till döden och därefter halshuggas. Så blev emellertid inte fallet.

Tidsmässigt kom enbart häradsrättsbehandlingen av målet att omfatta mer än nio månader. Detta berodde framför allt på att målet efter hovrättsbehandling fick återkallas till förnyad häradsrättsbehandling. Inbegriper man även den tid som hovrätten och Högsta domstolen behövde för att komma fram till ett domslut, tog målet hela ett och ett halvt år innan det kunde slutföras.

'Lappmannen' Jacob Andersson Sjaggo blev således angiven och därefter häktad för dråp på en annan 'lappman', Lars Jonsson Skaubro⁴¹ som även han hörde hemma i samebyn Luokta. I samband med att den tilltalade, iförd fotbojor och handklovar, infördes i tingsalen lästes de handlingar upp som hörde till den skriftväxling som föregick rättegången. I en av dessa handlingar, en rapport om händelsen författad den 3 september av dåvarande länsmannen vid Arjeplogs distrikt Fredrik Holmström, framgick att Anders Jacobsson Sjaggo och Lars Skaubro den 23 augusti 1853 begivit sig iväg från en kåta tillhörig Pehr Nilsson Kaddik och belägen nära fjället Kaitsas. Jacob Andersson Sjaggo, som för övrigt var son till Anders Sjaggo, hade efter en kort stund anlänt till kåtan men sedan begivit sig iväg efter de två andra, som han efter ett tag även hann ikapp. Anders Sjaggo och Lars Skaubro försökte fly undan den då synnerligen uppretade Jacob Sjaggo eftersom de fruktade för sina liv, men utan att lyckas. De vände sig därför om för att försvara sig med de käppar som de hade tillhands. Jacob Sjaggo var vid tillfället försedd med en stor stav som han sade sig vilja använda för att

---

³⁹ Föreliggande avsnitt är, om inget annat anges, hämtat ur rannsakingshandlingar från Arjeplogs Lappmarks tingslag avseende den 10 och 11 oktober, från Piteå rådhusrätt den 24 oktober 1853, §100, samt dessutom återigen från Arjeplogs Lappmarks tingslag den 17 december 1853, den 17 mars och 17 juni 1854.

⁴⁰ I rannsakingshandlingarna benämns denna sameby Låkte eller Låkta.

⁴¹ Namnet ibland stavat Skobro. Denna stavning förekommer exempelvis i det prästbetyg som utfärdades i samband med rättegången.

slå ihjäl de två. Handgemäng uppstod snart mellan Jacob Sjaggo och Lars Skaubro medan Anders Sjaggo hamnade en bit vid sidan om. Några korta ögonblick efter att Anders Sjaggo ropat till alla renskötare som fanns i omgivningen att komma till Lars Skaubros undsättning, blev han slagen sanslös. När de som hörsammade nödroppen slutligen nådde fram till den då livlöse Skaubro, fann man att han var död med flera stora sår i huvudet och på halsen, där han var ”skuren till benet”. Flera vittnen, bl a Pehr Nilsson Kaddik, som ju ägde den kåta som de tre inblandade i slagsmålet hade passerat, såg med egna ögon hur Jacob Sjaggo stod lutad över Lars Skaubros orörliga kropp.

Liket efter Skaubro fördes till en grav på kyrkovallen i väntan på att befallningshavande i länet⁴² gav instruktioner om hur man skulle förfara med det. Jacob Sjaggo häktades omgående och fördes till häradshäktet i väntan på rättegång. Den ’medico-legala’ besiktningen genomfördes den 26 september av den i Luleå stationerade provinsialläkaren Erik Magnus Waldenström. Denne kunde bara bekräfta att de skador som tillfogats Lars Jonsson Skaubro i huvudet och på halsen måste ha varit ”ovillkorligt dödande”.⁴³

När själva rannsakingen med Sjaggo inleddes blev denne till att börja med anmodad att berätta om sina levnadsförhållanden. Sjaggo trodde sig vara 32 år gammal och född i Arvas, som uppgavs vara ett ’fjälland’ inom Luokta sameby. Föräldrarna var den tidigare omtalade Anders Jacobsson Sjaggo och dennes vid rannsakingstillfället redan avlidna hustru Christina Påhlsdotter. Bland de syskon som fortfarande fanns i livet var Jacob den näst äldste. Fadern uppgavs äga renar och bedrev vid tiden för rättegången fortfarande renskötsel. Den tilltalade hade under hela sitt liv vistats i och kring föräldrahemmet. Tio år innan rättegången inleddes hade han ingått äktenskap med Margaretha Enarsdotter, som vid tiden för giftermålet var änka efter en same från Luokta och omkring 37 år äldre än Jacob.⁴⁴ Hon hade emellertid lämnat honom året innan och vistades vid tiden för rättegången hos två döttrar från sitt tidigare äktenskap. Jacob Sjaggo försäkrade dock rätten att han: ”ständigt lefvat väl tillsammans med sin hustru” och hade ingen förklaring till varför hon övergett honom. På frågor om han tidigare varit i delo med rättvisan, kunde han berätta att han någon tid efter giftermålet blivit dömd till böter för stöld. För tre år sedan var Jacob Sjaggo dessutom bötfälld för slagsmål, fylleri och för okvädingsord i tingssalen. Jacob Sjaggo påstod vidare att han vid tre tillfällen under den senaste femårsperioden ”haft anfall af galenskap”. Dessa anfall yttrade sig så att han blev rädd för folk och ”tyckte sig se den onde”. Anfallen ansåg han sig kunna kureras med brännvin som han sade att han ”mycket älskat”. Liknande anfall hade dock inte drabbat honom sedan senaste vintern.

Rannsakingen övergick därefter till att närmare beröra det brott Jacob Sjaggo nu var tilltalad för. Den dräpte hade Jacob Sjaggo känt sedan länge och han sade sig inte ha hyst någon

---

⁴² Motsvarande dagens landshövding.

⁴³ Waldenström (1795-1870) var åren 1819-1862 provinsialläkare för hela Norrbottens län. Resan som han företog från Luleå och till Arjeplogs kyrkby tog vid 1800-talets mitt åtminstone sex dygn, ena vägen. Han inledde sannolikt resan längs kustlandsvägen från Luleå till Piteå, fortsatte därefter på sämre kör- och ridvägar samt förmodligen även en och annan gångstig innan han sista dygnet med roddbåt tog sig från Renviken, längs Storavan, via Mellanström och längs Uddjaur till Arjeplogs kyrkby. Jämf Larsson 1999:utan sidangivelse.

⁴⁴ Enligt husförhörslängden för Arjeplogs församling motsvarande åren 1855-64 var Jacob Andersson Sjaggo född 1822 och hans hustru Margaretha Enarsdotter 1785. Hon var således omkring 37 år äldre än sin make och vid tiden för rättegången hela 68 år gammal! Uppgifterna hämtade ur mikrofilm, Arjeplogs kyrkoarkiv, AI: 3, förvarat vid Forskningsarkivet, Umeå universitet. Ålderskillnader mellan makar i det samiska samhället var vid den tid som är aktuell i detta fall inte speciellt ovanliga. Vanligast var att hustrun var motsvarande en generation äldre. Professorn i patologisk anatomi vid Karolinska institutet vid denna tid, Gustaf von Düben, som skrev ett omfattande verk om samerna, hävdade att: ” / ... / en rik enka gifter sig med en rask dräng, för att hafva någon som sköter hjorden och skyddar henne mot efterhängsna friare / ... /”. Düben 1873:195.

ovänskap mot denne. På vilket sätt Lars Skaubro avlidit sade han sig inte veta och menade därför att han inte själv skulle kunna ha någonting med dödsfallet att göra. Den dag som Skaubro bragtes om livet hade han i själva verket hela förmiddagen befunnit sig i sin kåta tillsammans med sitt husfolk. Dessa skulle ha bestått av brodern Nils, systemern Margaretha och hennes man Johan Larsson Lasko, vidare Skaubros styvdotter Brita och två minderåriga barn till systemern. Mitt på dagen hade han gått ut för att se efter sina renar. Detta hade sysselsatt honom till framemot aftonen då han gått till "sin grannes Pehr Nilssons, omkring 3/4dels mil aflägsna kåta". I likhet med hans egen kåta låg även Kaddiks på fjället Kaitsas där båda kåtorna skulle ha hamnat efter "flyttningståget" från de norska fjällen. Sjaggos och Skaubros kåtor, som för övrigt låg nära varandra, var båda dessutom fullt synliga från Pehr Kaddiks, då fjället Kaitsas inte var skogbevuxet. Skälet till att han begav sig till Pehr Kaddiks kåta var att han ville få ett par skor lagade av Kaddiks hustru. Vid ankomsten dit fann han dock ingen hemma. Han tände då sin pipa och väntade tills Kaddik, dennes hustru Anna, deras dräng Anders Andersson, hans egen broder Nils Andersson och Skaubros styvson Jonas Jacobsson anlände dit. De anklagade honom samfällt för att ha dräpt Skaubro, slog honom med en käpp, band honom sedan, varefter han fick ligga i kåtan under natten och hela den efterföljande dagen. Därefter förde sällskapet honom till Skaubros lik varpå han slutligen transporterades till länsman.

När så Jacob Sjaggo blev tillfrågad om han träffat Skaubro den dag han blev slagen och fastbunden, menade han att han endast "som hastigast" sett Skaubro i samband med att denne tidigt på morgonen lämnade sin kåta. I övrigt visste han inte var Skaubro befann sig denna dag.

Inkallade vittnen måste färdas cirka sju mil från sina kåtor och till tingsplatsen. De hade därför inte hunnit fram till den utlysta rättegångsdagen. Målet uppsköts till påföljande dag. Jacob Sjaggo fortsatte andra rättegångsdagen att förneka all kännedom om hur Skaubro dräpts. När namnen på de inkallade vittnena lästes upp åberopade Jacob Sjaggo dessutom jäv mot Pehr Kaddik; han menade att Kaddik var hans ovän och att denne dessutom stulit renar av ett av de andra inkallade vittnena, Kaddiks styvmoder Carin Jonsdotter. När denna anklagelse förnekades samtidigt som 'vice pastorn' Erik Anton Lindahl vitsordade att Pehr Kaddik var välfrejdad, avstod Jacob Sjaggo ifrån att driva denna fråga vidare.

Utifrån vittnesmålen framkom bl a följande: Pehr Nilsson Kaddik berättade att Jacob Sjaggos fader Anders Sjaggo och Lars Jonsson Skaubro den aktuella tisdagen kommit till Kaddiks kåta. Vid ankomsten hade de träffat Jacob Sjaggo, som stod utanför kåtan med en yxa i ena handen och en stav i den andra och hotade att slå de två nyanlända. Han hade dessutom anklagat Skaubro för att vara en "falsk profet". När så Kaddik bad Jacob Sjaggo att lugna ner sig, lade denne ned staven och yxan varpå de tillsammans med de andra gick in i kåtan. Där satt sällskapet samlat med Jacob Sjaggo rökande på en pipa han lånat av Kaddik till dess Skaubro och Anders Sjaggo begav sig iväg till sina egna kåtor. De två beväpnade sig med käppar inför denna vandring.

En kort stund efter att de två avlägsnat sig rusade Jacob Sjaggo ut ur kåtan utan att Kaddik lagt märke till om han då tog med sig den stav och den yxa han tidigare varit beväpnad med. Från kåtan hörde Kaddik strax därefter ljudet efter två slag liksom av käppar som slogs ihop. Han hörde dessutom att Anders Sjaggo ropade och grät. Kaddik begav sig då ut och i riktning mot det ställe där Jacob Sjaggo befann sig. På vägen dit mötte han Anders Sjaggo som under tårar sade att hans son hade dräpt Skaubro. När sedan Kaddik gått vidare fann han Skaubro ligga livlös med Jacob Sjaggo stående hukad över honom. Kaddik vågade sig inte fram utan

vände i stället om och tog Anders Sjaggo med sig för att de skulle hinna beväpna sig med stadiga käppar som fanns i hans kåta. Innan de två vände åter gick de först runt bland kåtorna i grannskapet för att varna folket där för att befatta sig med Jacob Sjaggo. När så Kaddik tillsammans med Anders Sjaggo och en del andra personer åter närmade sig Jacob Sjaggo, ropade denne till Kaddik att han skulle slå ihjäl fadern som han anklagade för att vara en ond människa. Efter att ha förvissat sig om att Skaubro var död, återvände sällskapet till Kaddiks kåta. När de kom fram fann de att Jacob Sjaggo redan befann sig där. Jacob Sjaggo bad de personer som anlände att komma in en och en så ”skulle han mörda dem”. Ingen svarade på detta utan man omringade i stället kåtan. När Jacob Sjaggos broder Nils lyfte på tältduken, kom Jacob utrusande mot Kaddik som då stod i tältöppningen. Ett välriktat slag från Kaddik fällde Jacob till tältgolvet. Därefter tog man tag i hans fötter, drog ut honom ur tältet, band honom till händer och fötter och släpade därefter in honom i kåtan igen där han fick ligga påföljande natt och dag. När Anders Sjaggo frågade sin son varför han gjort detta svarade han att det ju inte var så farligt ”om kungen dräpte en falsk prophet”. Ömsom kallade han sig ”Christus” och ömsom ”Öfverste konung”. När man påföljande morgon frågade honom varför han hade skurit Skaubro med kniv svarade han att Skaubro bett honom om detta för att slippa pinas. Han inflikade därefter att: ”den som finner den döde, har dräpt honom”. Under transporten av Jacob Sjaggo till länsman Holmström i Arjeplog gjorde man en lov förbi platsen där Skaubros döda kropp låg för att begrava kroppen. Jacob Sjaggo pekade där ut var graven skulle anläggas.

När Jacob Sjaggo efter Kaddiks vittnesmål tillfrågades om det som sagts stämde med hans uppfattning om vad som hänt, bestred han vittnesmålet i dess helhet. Han hänvisade till vad han tidigare sagt i rätten om att han endast sett Skaubro en kort stund på morgonen den aktuella dagen.

Nästa vittne, Pehr Kaddiks hustru Anna Pehrsson, försäkrade att Pehr Kaddiks vittnesmål var sanningsenligt. Hon underströk dessutom att hon med egna ögon hade sett hur Jacob Sjaggo sprungit efter sin fader och Skaubro, hur den senare blev nedslagen och hur Sjaggo därefter legat över Skaubros kropp och rört sin högra arm som om han skurit i kroppen.

Med anledning av att Jacob Sjaggo vid olika tillfällen kallade sig för antingen ”Christus” eller ”öfverste prophet”, tillfrågades de redan hörda vittnena om hans ’sinnesbeskaffenhet’. Ett av vittnena svarade då att Jacob Sjaggo, som rannsaktionsprotokollet uttrycker det, ”väl läst något, men att han aldrig varit på något sätt till sina sinnen rubbad”.

I samband med att vittnesförhören avslutades blev rätten uppmärksam på det faktum att huvudvittnet Anna Pehrsson, som ju var det enda hörda vittne som med egna ögon påstod sig ha sett Jacob Sjaggo slå ned Skaubro med en käpp och därefter utnyttja sin kniv, var jävig. Hon var syskonbarn till den tilltalade. Rätten beslutade därför att inte fästa något avseende vid detta vittnesmål. Detta innebar i sin tur att den tilltalade Jacob Sjaggo:

.../ väl icke kan, emot sitt nekande, anses vara fullt öfvertygad, att hafva tillfogadt Lars Jonsson Skaubro sådan misshandling, att denne deraf ljugit döden, men hvad i målet för öfrigt förekommit, likväl innefattar mer än halft bevis derom mot Jacob Andersson, ty pröfvar H[ära]dsR[ätte]n på grund af 17:37 R[ättegångs]B[alken]. Skäligt, att med sakens efterlemnande till den 17 nästk. December, föreskrifva, det skall Jacob Andersson under tiden i svårare fängelse hållas, för att till sanningens bekännande söka förmås för hvilket ändamål Jacob Andersson skall till Länshäktet försändas, och K[ungens] B[efallnings]hafvande genom särskild skrifvelse för verkställigheten häraf underrättas.⁴⁵

⁴⁵ Här finns ett exempel på hur institutet ’insättande på bekännelse’ tillämpades. Se Inger 1976. Detta institut finns närmare beskrivet i samband med den fortsatta diskussionen nedan.

Jacob Andersson blev efter detta beslut transporterad till länshäktet i Piteå.⁴⁶ Vid ett sammanträde som anordnades i målet vid Piteå stads rådhusrätt den 24 oktober 1853 framkom att Jacob Sjaggo hade börjat berätta: Han hade strax efter ankomsten till länshäktet förklarat sig villig att bekänna sitt brott. Med hjälp av tingstolken Eric Wallström berättade han nämligen i ett förhör att han efter lång ovänskap dräpt Skaubro ”derföre att denne retats med honom”. Sedan han vid förhöret berättat om hur allt gått till, en berättelse som i stora drag sammanföll med den som framkom vid häradsrätten, försäkrade Sjaggo att han strax därefter ångrat sig och att han ”ännu grämes öfver sitt brott”. Orsaken till brottet var enligt Sjaggo hans eget ”häftiga och vilda sinnelag”. Därefter deklarerade han att: ”han vet det straff, hvarmed det är belagt, men önskar att dö ju förr desto hellre, emedan han nu ej trifves mera på jorden”.

Efter denna bekännelse återupptogs målet vid Arjeplogs Lappmarks tingslag och förlades denna gång till folkskolehuset i kyrkbyn. Sedan Sjaggos bekännelse lästes upp, tillfrågades han om han fortfarande höll fast vid den. På detta svarade Jacob Sjaggo att han innan han bekände hade blivit slagen. När man så frågade honom närmare om detta blev Jacob Sjaggos svar orediga och osammanhängande som om han var ’rubbad’. Men, som protokollet framställer saken, ”både Tingstolken och Nämnden, hvilka förstodo Lappska språket, trodde sig med säkerhet förmärka, att denna sinnesrubbing vore af Jacob Andersson låtsad”. Jacob fortsatte under alla förhållanden att svara oredigt och svor dessutom vid flera tillfällen. I samband med att åklagaren överlämnade målet för rättens prövning yrkade därför denne på ansvar för Jacob Sjaggo ”för svordom inför Rätta”. Därefter var rätten redo att avge sitt utslag i målet. Rätten fann följande:

Då tilltalade Jacob Andersson Sjaggo aldrig uppgifvits vara eller hafva varit vansinnig, utan så väl vid första ransakningen, som ock vid det tillfälle, då han inför Piteå Rådhus Rätt afgifvit sin bekännelse, ådagalagt fullt redig sinnesförfattning, kan HdsRn så mycket mindre fästa något afseende vid hans nu visade oredighet, som han genom sin obestyrkta invänning, det han skulle hafva blifvit pinad till bekännelse, visat sig ingalunda sakna urskillning, hvadan HdsRn anser hinder häraf icke möta att taga målet till slutlig pröfning; Och alldenstund tilltalade Jacob Andersson såväl genom egen, af omständigheterna styrkt bekännelse, som ock genom vittnens sammanstämmade utsagor är vorden fulleligen öfvertygad att först med en staf hafva gifvit Lars Jonsson Skaubro flere slag i hufvudet och sedan med en knif afskurit hans hals /.../ det skall Jacob Andersson som för svordom inför Rätta bordt böta 20 daler s.m. men för dråp är till döds straff hemfallen, i ena bot, sig sjelf till näpst och androm till varnagel mista lifvet genom halshugning /.../.

Utslaget prövades vid Svea Hovrätt den 10 februari 1854. I denna instans fattades beslut om att återförvisa målet till ny häradsrättsbehandling. Skälet till detta var att hovrätten menade att häradsrätten inte tillräckligt utrett Jacob Sjaggos ’sinnesbeskaffenhet’ trots att han vid sista rättegångstillfället hade uppträtt som om han var ”till sina sinnen rubbad” och att han under de fem år som föregick rättegången hade haft åtminstone ”tre anfall af galenskap”. I en sådan undersökning skulle i vederbörlig ordning en läkares yttrande infordras, varefter

---

⁴⁶ Att detta länshäkte inte var något av de mer gästvänliga ställena i denna region framgår av följande beskrivning:

”Häktet företedde / ... / en ganska avskräckande anblick, åtminstone till sin nedre del [bottenvåningen var av gråsten med rapping utanpå], i det rappingen delvis var bortfallen och gråstenen lyste fram. Under vintern voro stenrummen kalla och ogästvänliga, och den primitiva inredningen och stränga bevakningen var ej ägnad att lindra fångarnas lott. Grövre förbrytare [likt Sjaggo] voro fastkedjade vid väggen med tunga bojor. Övre rummen [på övre våningen, som var av trä och brädbeslagen] voro mer ljusa och beboeliga. Stecksén 1921:258.

Sundhetskollegiet skulle avge ett utlåtande i enlighet med de rekommendationer som framställdes i det kungliga brev som inledningsvis berördes.

Målet återupptogs vid Arjeplogs Lappmarks häradsrätt den 17 mars 1854. På de frågor som ställdes till Jacob Sjaggo fortsatte han att avge orediga svar bemängda med svordomar. Pehr Nilsson Kaddiks och Anders Andersson Bannats' vittnesmål denna gång rörde uteslutande deras uppfattningar om Sjaggos 'sinnesbeskaffenhet' före och efter den tidpunkt då Lars Skaubro dräptes. Kaddik berättade att han alltsedan barndomen befunnit sig i samma 'byalag' som den tilltalade. Under hela denna tid hade han inte själv märkt och ej heller hört någon annat nämna att Jacob Sjaggo vid något tillfälle skulle ha visat tecken på 'galenskap'. Däremot hade han gjort sig känd för att ha ett "vildt och ursinnigt sinnelag, i synnerhet då han förtärt brännvin". Detta fick till följd att folk varit rädda för honom. Vid ett tillfälle två år tillbaka i tiden hade Kaddik sett Jacob Sjaggo besöka en nybyggare i Jokkmokk och då sett honom "springa omkring kåtan svärjande och slående i tallarna, samt hotande att slå folk". Detta hade dock Kaddik trott vara grundat på "storsinne" eftersom ingen retat Sjaggo vid detta tillfälle. Vid ett senare tillfälle hade Kaddik sett en av brännvin 'överlastad' Sjaggo slå en annan same i ansiktet. När Kaddik vid detta tillfälle varnade Sjaggo att "akta sig", sprang han genast ut genom dörren. Varken tiden före eller efter dråpet på Skaubro hade dock Kaddik kunna förmärka några tecken på "någon förändring i hans sinnesbeskaffenhet".

Även Anders Bannats hade alltsedan barndomen känt Jacob Sjaggo och var endast tre à fyra år yngre. Han berättade att Jacob Sjaggo för fem à sex år sedan kommit från marknaden till Bannats faders stuga där han hotat att dräpa folk. Han hade då sagt sig se den "onde" och "Vår Herre". Därefter hade han dock med en yxa i handen dragit iväg till skogs, där han sedan låg den efterföljande natten. Enligt Bannats var inte Sjaggo drucken vid detta tillfälle även om han dagen innan och under resan från marknaden hade druckit en del brännvin. Bannats erinrade sig även ett annat tillfälle tre år tillbaka i tiden när han hade följt Jacob Sjaggo hem från kyrkan. När de två passerade några myrar med höhässjor hade Jacob Sjaggo visat sig rädd för hässjorna och ansett dem vara människor. Vid flera tillfällen tidigare hade Bannats hört Sjaggo säga sig vara "Christus". Någon annan 'galenskap' hos Sjaggo än den redovisade sade sig dock inte Bannats ha märkt. Han hade inte heller funnit något "fel på hans förstånd" vid tiden för dråpet. Bannats kom fram till att Sjaggo helt enkelt var "ursinnig och elak". I likhet med Kaddik hade även Bannats funnit Sjaggo ha "ett mycket häftigt och öfverdådigt sinnelag".

Ytterligare två vittnen hördes. En av dem var nybyggaren Johan Berglund från Lövnäs, som uppgav att han känt Jacob Sjaggo sedan gammalt. Berglund sade sig aldrig ha märkt att Sjaggo skulle ha varit 'galen' men fann däremot att han hade ett "sträft och hårdt sinnelag, särdeles då han varit drucken", då han, enligt Berglund "liknat en galen menniska". Även om Sjaggo vid sådana tillfällen sagt sig vilja slå folk, rörde han aldrig dem han var rädd för utan endast dem han ansett vara svagare än han själv. I samband med att Jacob Sjaggo efter dråpet fördes förbi Berglunds gård hade Berglund talat med honom på samiska. Berglund hade då "icke funnit något fel på hans förstånd, utan hade Jacob Andersson deremot varit ganska klok att neka och skylla ifrån sig".

Det andra vittnet, fånggevaldigern Anders Hällgren, som genomförde transporter av Sjaggo mellan sockenhäktet och länshäktet i Piteå, berättade, att då han förde Sjaggo till länshäktet efter de första rannsakingstillfällena hade Sjaggo flera gånger skrattat och sagt sig se "den onde". Sedan han blivit tillsagd att hålla tyst höll han sig lugn en stund för att återigen brista ut i omotiverade skratt. Flera gånger på länshäktet hade Hällgren sett Sjaggo sitta och "skälfa

eller darra liksom han ej varit riktigt klok". Under transporten till den rättegångsdag som nu förelåg uppförde han sig visserligen lugnare än under transporten till Piteå men visade enligt Hällgren även då "tecken till oredighet". Dessutom hade han då sagt sig vara "Gud Fader och Frälsare". Efter dessa vittnesmål tog 'vice pastorn' Lindahl till orda. Inte heller han hade funnit Jacob Sjaggo vara 'sinnesrubbad'. Ingen anteckning som tydde på detta fanns heller i 'kyrkboken'.

Innan utslaget i målet kunde meddelas krävdes, som tidigare nämnts, dels en läkares yttrande och dels Sundhetskollegiets slutgiltiga utlåtande om Jacob Sjaggos 'sinnesbeskaffenhet'. Av detta skäl uppsköts målet till den 17 juni 1854 då rättegången fortsatte, denna gång förlagd till tingshuset i Arjeplogs kyrkby. Diverse handlingar som berörde Sjaggos 'sinnesbeskaffenhet' redovisades vid detta tillfälle.

'Fältläkaren' Axel Fredrik Almquist,⁴⁷ som genomförde sinnesundersökningen, hade enligt sitt yttrande daterat den 5 april 1854 "åtskillige gånger" samtalat med Jacob Sjaggo med hjälp av en tolk. Han fann vid sitt första besök att denne var "öfvermodig och yttrade osammanhängande meningar". Efterhand fann han emellertid en gradvis förändring i Sjaggos beteende. Visserligen kunde han vid något tillfälle även fortsättningsvis "ställa sig såsom galen" genom att han "förvred ansigtet, samt pratade om att 'han var kung, och att det var af ringa vigt om han såsom sådan dödat någon'". Sedan Almquist, som han uttryckte det, "ytterliga[re] lyckats bibringa Sjaggo den öfvertygelsen, att han ej skulle vinna något med ett sådant uppförande", upphörde Sjaggo helt med detta beteende. Han "bibehöllo /.../ städse ett allvarligt uttryck i ansigtet, med stadig och öm redighet" utan att han gjorde "några om galenskap påminnade rörelser". Däremot intog han en "envis tystnad" med undantag för de tillfällen då han, utan att någon annan lyssnade, talade med någon "för hvilken han tycktes hafva förtroende". För en 'lapp flicka' skulle han vid ett tillfälle ha erkänt sitt brott och uttryckte då även en önskan om att prästerna "på något sätt" kunde hjälpa honom. Vid två andra tillfällen hade Sjaggo samtalat "fullt redigt" med en handlande han tidigare haft affärer med. Mot bakgrund av detta drog Almquist slutsatsen att: "/.../ Sjaggo söker ställa sig galen, för att mildra följderna af sitt brott". Med hänvisning till att länsmanen Holmström berättat för Almquist att Sjaggo även vid en tidigare rättegång "försökt samma method", gav Almquist följande förklaring till dennes beteende:

Som dock Sjaggo står på en mycket låg moralisk ståndpunkt, och synes stundom helt och hållet varit beherrskad af vild illska och möjligen förvirrade idéer, så torde detta kanske i någon mån böra förminska hans tillräknelighet för det begångna brottet. Sjaggo är en för allmänna säkerheten högst vådlig person.

Sundhetskollegiets efterföljande utlåtande byggde helt på Almquists yttrande och inbegrep följande slutsatser:

/.../ om än förbemäldte Jacob Andersson Sjaggo vid åtskillige tillfällen, efter förutgången Bränvins missbruk, kan hafva haft svårighet, att beherrska ett särdeles våldsamt lynne, skall dock icke förefinnas att antaga, hvarken det han vid åtalade tillfället varit af vansinne beröfvad förmågan, att sine handlingar bestämma och deras handlingar bedöma, eller att han för närvarande är vansinnig.

Efter redovisningen av dessa handlingar tillfrågades Jacob Sjaggo om han vidhöll den bekännelse han gav vid rådhusrätten i Piteå. Sjaggos svar denna gång var att endast "satan skall veta det". I samband med detta svar skulle han dessutom enligt rättegångsprotokollet: "g[eno]m besynnerliga åtbörder och utrop / ... / vilja göra troligt att han vore till sina sinnen

---

⁴⁷ Fältläkare inom 5:te militärdistriktet med regementsläkares titel.

rubbad”. Då åklagaren inte hade något mer att anföra i målet, samlades rättsens ledamöter enskilt för att därefter avge följande utslag:

../ med stöd af 3 Cap. 1§ och 24 Cap. 1 § M[issgärnings]B[alken] rättvist det skall Jacob Andersson, som för svordom inför Rätta bort böta 20 Daler Silfvermynt, men för dråp är till dödsstraff förfallen, i ena bot sig till straff och androm till varnagel mista lif sitt g[eno]m halshuggning.

Målet fördes vidare till Svea Hovrätt där det prövades den 30 augusti 1854 utan att någon förändring i domslut och straffpåföljd avkunnades. Vid målets slutliga behandling i Högsta domstolen den 7 mars 1855 ändrades påföljden till livstids straffarbete. Sjaggo intogs den 15 juni detta år vid straffängelset i Varberg. Han blev den 24 juli 1877 förflyttad därifrån och till centralfängelset och tillika tvångsarbetsanstalten i Landskrona.⁴⁸ Den 1 april 1889 blev Sjaggo slutligen förflyttad till centralfängelset i Malmö där han avled den 25 januari 1893, 70 år och knappa fyra månader gammal. Redan den 22 februari 1870 hade hans många år äldre hustru Margaretha Enarsdotter avlidit. Hon var vid sin död omkring 85 år gammal.

Om arbetsdelning, nybyggare och om att skilja simulanter från psykiskt sjuka

Här finns anledning att kort peka på några sociala och kulturella förhållanden som kunnat blottläggas genom brottmålets allvarliga karaktär. Att denna del av landet var glesbefolkad står utom allt tvivel. Men även de kåtor som beboddes av personer som representerade samma sameby var uppenbarligen tämligen utspridda i landskapet. Oavsett detta slås man, åtminstone om man utgår ifrån vad som framkom i just detta mål, av de täta sociala band som förekom mellan olika familjegrupperingar. Sannolikt hade en långtgående arbetsdelning utvecklats bland den samiska befolkningen som berörde de sysslor som var förknippade med att bedriva rensköttsel. Det är dessutom rimligt att anta att denna arbetsdelning var förklaringen till att de täta sociala banden framträdde med den emfas som rannsakningshandlingarna illustrerar.⁴⁹

Målet är emellertid även illustrativt i den bemärkelsen att det ger mer än antydningar om skörheten i den kultur som den renskötande fjällsamen befann sig i under 1800-talet. Uppenbarligen kunde en enda person, genom att åsidosätta sysslor som var inpassade bland andra för att upprätthålla den renskötande verksamheten, högst påtagligt försvåra renskötelsen i en hel sameby. Det finns anledning att peka på några förklaringar till denna kulturella skörhet. Av allt att döma utgjorde arjeplogsamerna den socialt och ekonomiskt sett kanske mest trängda delen av den svenska samiska befolkningen under 1800-talet. Den slutsatsen kan dras bl a med utgångspunkt i det kapitel om samer under 1800-talet som redovisades i en tidigare bok om grova våldsbrott under 1800-talet.⁵⁰ Historikern Lennart Lundmark menar dessutom

---

⁴⁸ Landskrona var en anstalt avsedd i första hand för 'orkeslösa män' dömda antingen till straffarbete i mer än två år för vad man benämnde 'vanärande brott' eller till straffarbete på livstid.

⁴⁹ Frågan om den nödtvungna arbetsdelningen i någon kausal mening gav upphov till den sociala gemenskapen i samebyarna eller om det kausala sambandet i själva verket måste vara det omvända kan man låta vara osagt och saknar egentligen betydelse i detta sammanhang. Otvivelaktigt finns dock anledning till att här erinra om Emile Durkheim (1858-1917) och hans tes om att en hög grad av arbetsdelning kan utgöra en förutsättning för en långt gången organisk solidaritet, d v s en solidaritet som bygger på en arbetsfördelning mellan människor som utför sinsemellan olika sysslor. Durkheims tes, som innebar att han även värderade det 'moderna samhällets' högt uppdrivna arbetsfördelning som någonting positivt för sammanhållningen, var ett viktigt led i hans 'positiva' samhällsanalys. Denna tes ställde han emot de undergångsprofetior med filosofiska förtecken som han tyckte präglade den samhällsdebatt som följde på det franska nederlaget i fransk-tyska kriget 1870-71. Om människorna var olika varandra skulle de bli beroende av varandra. Grunden för sammanhållning förändrades genom historien medan möjligheterna att vidmakthålla 'samhället' bestod. Se Durkheim 1968/1893. Se även Österberg 1978:27-31.

⁵⁰ Se Drugge & Lindgren a a:445.

att de renskötande samesamhällena under 1800-talet generellt sett präglades av folkminskning som kunde sättas i samband med en utbredd kris inom renskötseln:

Krisen för renskötseln [från slutet av 1700-talet till mitten av 1800-talet] berodde inte bara på väderförhållanden som gjorde det svårt för renarna att finna bete. Inte heller på att allt fler renar revs av rovdjur. Rensjukdomar spelade också en viktig roll i sammanhanget. Det kan ha varit så att renantalet blivit för stort för den tidens renskötselteknik där hjorden hölls tätt samlad och vajorna mjölkades på gamla upptrampade vallar där sjukdomssmitta lätt kunde spridas.⁵¹

Den omtalade folkminskningen bland renskötande samer innebar enligt Lundmark att ”samesamhällets förmåga att stå emot yttre tryck [blev] allt sämre”. Så här fortsätter Lundmark sitt resonemang i detta ämne:

[L]appmarksprodukternas roll i handeln [förändrades] på ett sätt som missgynnade samerna. De förlorade den nyckelroll de tidigare haft i handelssystemet eftersom näringarna växte i kustlandet och nybyggarna blev allt fler. Samerna fortsatte att sälja sina produkter som förr, men de fick allt mindre betydelse i den totala varuomsättningen. Tidigare hade handeln skett på marknader vid bestämda tider, nu tog nybyggare och kringresande handelsmän över rollen som mellanhänder. De var verksamma året runt och använde ofta brännvin för att komma i överläge vid transaktionerna.⁵²

Målet illustrerar vidare att vissa av nybyggarna inom fjällregionen, som exempelvis den i målet nämnde Berglund från Lövnäs som var av ickesamiskt ursprung, faktiskt kunde tala samiska. Den samiska kulturen var i själva verket ingen isolerad och ’självförsörjande’ företeelse. Samtidigt som samerna via dessa nybyggare kunde få avsättning för de produkter som renskötseln gav, efterfrågade samerna själva tobak, salt och annat de själva hade nytta av. Sådant förmedlades via dessa samisktalande nybyggare. Samtidigt finns anledning att förmoda att nybyggarna genom sina språkkunskaper tillgodosåg olika behov som de statliga och regionala myndighetspersoner som var stationerade i lappmarksförsamlingarna hade. Nybyggarna var fjärdingsmän eller tolkar och sannolikt även uttolkare av samisk kultur i största allmänhet.

Huvudskälet till att detta fall redovisats är dock att vi med det som utgångspunkt får en god illustration till hur svenska domstolar, med hjälp av tidens medicinska sakkunskap och med det tidigare omnämnda kungliga brevet från 1826 som grund, försökte skilja ut de simulerande från sådana som var psykiskt sjuka. Man kan med ledning av fallet förmoda att den huvuduppgift som dåtidens domstolsväsen förelade dess samtida medicinska expertis var att finna en acceptabel gräns utifrån vilken man kunde skilja dem som kunde ställas till ansvar för sina handlingar från dem som av psykiska skäl måste straffröförklaras. Det finns därför anledning att med ledning av målet mot Jacob Sjaggo kort rekapitulera och reflektera över de mått och steg som togs av de inblandade rättsliga instanserna under målets gång fram till dess den slutliga domen föll mot Sjaggo.

Redan vid målets upptakt stod det klart för häradsrättens ledamöter att det fanns skäl att söka utröna Sjaggos ’sinnesbeskaffenhet’ vid den tidpunkt när Lars Skaubro dräptes. Såväl hans egna ord om att han hade haft anfall av ’galenskap’, de skilda vittnesmålen som bl a vittnade om att han ömsom sade sig vara ’Jesus’ och ömsom ’kung’ och slutligen hans eget uppträdande inför sittande rätt gav anledning att tro att Sjaggo var ’galen’. Detta blev uppenbart i slutet av den första rättegångsdagen då de redan hörda vittnena blev särskilt utfrågade om Sjaggos sinnestillstånd. När dessa utfrågningar väl var avslutade kom

---

⁵¹ Lundmark 1998:68-69.

⁵² Ibid:69.

häradsrätten fram till att den tilltalade inte kunde fällas för brottet han var tilltalad för. Det som då åberopades var emellertid inte hans sinnestillstånd. I stället valde häradsrätten en annan linje som var av processrättslig natur.

För fällande dom krävdes enligt den tidens rättegångsordning antingen en 'fri och otvungen bekännelse', eller att två ojäviga personer, efter att ha svurit vittneseden, kunde styrka att brottet verkligen inträffat med den tilltalade som gärningsman. Just detta mål inbegrep dock en del speciella omständigheter: Den tilltalade hade ju visserligen under häktningstiden och m a p vad som framkom inför rådhusrätten i Piteå 'bekänt'. Han hade dock sedan återtagit 'bekännelsen' vid den efterföljande rannsakingen vid Arjeplogs lappmarks häradsrätt med hänvisning till att han hade blivit 'slagen' och därmed tvingad till att erkänna brottet. När dessutom häradsrätten fann att bevisen mot Sjaggo inte svarade mot de ovannämnda beviskraven återfördes målet till sitt utgångsläge. Dels saknades ju Sjaggos egen 'fria och otvungna' bekännelse och dels avgavs vittnesmålen av personer som var jäviga genom deras nära släktskap till den tilltalade eller till offret. Häradsrätten måste finna på nya råd.

För alla inblandade måste det ha varit uppenbart att Sjaggo förövat dråpet på Skaubro. Som en följd av svårigheterna när det gällde att komma till ett domslut insåg rättens ledamöter att skipandet av rättvisa krävde att man undvek att fästa avseende vid Sjaggos minst sagt underliga beteende före och under rättegången. Den lösning rätten fann var i stället att insätta Sjaggo på bekännelse enligt en förordning daterad den 20/1 1779. Denna förordning avsåg mål där en tilltalad förnekade brott, där full bevisning inte förelåg men där så pass graverande omständigheter ansågs tala emot den tilltalade att denne skulle kunna hållas i fängsligt förvar i syfte att förmås att erkänna.⁵³

Nu var inte hovrätten tillfreds med den lösning som häradsrätten kom fram till utan återförde målet till häradsrätten för att det skulle prövas där på nytt. Hovrätten hänvisade framför allt till att häradsrätten inte tillräckligt prövat den tilltalades sinnesbeskaffenhet i enlighet med det flera gånger omnämnda kungliga brevet från 1826.

När målet återupptogs inför Arjeplogs Lappmarks häradsrätt gjordes inledningsvis mer systematiska försök att utröna Sjaggos psykiska status, samtidigt som Sjaggo själv fortfor att uppträda på det besynnerliga sätt som han gjort vid det föregående rannsakingstillfället. Såväl tidigare händelser där Sjaggo varit inblandad som hans uppträdande inför sittande rätt sågs som tecken på hans 'sinnelag', hans 'storsinne' och hans begivenhet på alkohol, d v s med hänvisning till egenskaper som rätten härledde ur Sjaggos bristande karaktär snarare än till någon psykisk 'rubbing': Varken före eller efter dråpet på Skaubro hade ju de närvarande kunnat finna någon förändring när det gällde Sjaggos 'sinnesbeskaffenhet'. Avgörande för detta ståndpunktstagande torde ha varit dels kyrkoherdens framträdande under rättegången och dels nybyggaren Berglunds vittnesmål. Det var ju den senare som hävdade att Sjaggo ' varit ganska klok att neka och skylla ifrån sig' när han som fånge passerade Berglunds nybygge på väg mot sockenhäktet i Arjeplogs kyrkby.⁵⁴

---

⁵³ Se Inger a a. Se även Drugge & Lindgren a a:20, 254 & 264.

⁵⁴ I vilken mån som vittnesmålen var färgade av domstolsledamöternas inställning till och tolkning av Sjaggos mentala status eller om åklagarens, domarens och vittnenas uppfattningar i denna fråga helt enkelt råkade sammanfalla utan någon sådan påverkan kan man låta vara oskrivet. För övrigt kommer ett senare kapitel att särskilt behandla folkliga föreställningar om psykisk sjukdom, som de framträder i domstolshandlingar rörande två uppmärksammade mål från Norrbottens län.

Den 'medico-legala' undersökning som 'fältläkaren' Almquist genomförde efter att häradsrätten vänt sig till Sundhetskollegiet ger ett starkt intryck av att vara färgad av de slutsatser som häradsrätten i Arjeplog kom fram till. Visserligen kunde Almquist konstatera, efter att 'åtskilliga gånger' ha besökt Sjaggo under dennes fängelsevistelse, att denne kunde 'ställa sig såsom galen'. Almquist nämnde dessutom i sitt utlåtande att Sjaggo, när det påpekades att hans beteende inte skulle gagna honom, upphörde med detta för att i stället övergå till att iaktta en 'envis tystnad'. Almquist hade dessutom iakttagit att Sjaggo frångick vanan att förhålla sig tyst när han hamnade i sällskap med sådana som han 'tycktes ha förtroende för', och att han i ett sådant sammanhang dessutom erkänt att han var skyldig till dråpet på Skaubro. Av detta drog ju Almquist slutsatsen att Sjaggo 'spelade galen' i syfte att 'lindra följderna av sitt brott'. Almquist kom i stället att i likhet med häradsrätten hänvisa till Sjaggos föregivna bristande karaktär som orsak till att han 'ställde sig galen'. I utlåtandet från Sundhetskollegiet underströks denna slutsats ytterligare genom att hänvisa till Sjaggos 'brännvinsmissbruk'. Att Sjaggo, i samband med att domen mot honom avkunnades, fortfor att uppvisa 'besynnerliga åtbörder och utrop' förändrade inte häradsrättens slutsats: Sjaggo simulerade för att komma undan straff. Såväl häradsrätt som hovrätt dömde Sjaggo till att mista livet genom halshuggning, en dom som ju i högsta instans ändrades till livstids straffarbete.

Mycket talar för att såväl den anlidade 'fältläkaren' som Sundhetskollegiet lät sig påverkas av de stämningar som kom till uttryck i rannsakningshandlingarna, och som såväl läkaren som kollegiet fått ta del av. Att så var fallet kanske det inte heller finns någon egentlig anledning att förundras över med tanke på de förutsättningar som den tidens 'medicinska sakkunskap' arbetade under. Den läkare som togs i anspråk i detta mål, fältläkaren Almquist, besatt knappast någon rättspsykiatrisk kompetens överhuvudtaget. Allmänt sett tycks i stället enskilda allmänläkares egna initiativ till att söka kunskap snarare än någon professionellt vedertagen hållning ha haft betydelse. Inga källhänvisningar till någonting som skulle kunna gå utöver exempelvis dennes 'fältläkarens' eget perspektiv och hans eget 'sunda förnuft' finns för övrigt i hans utlåtande.

Här finns skäl till att göra en kort utvikning genom att kort beröra den svenske 1800-talsläkarens yrkesmässiga hållning i största allmänhet. Någon övergripande naturvetenskaplig orientering bland den svenska läkarkåren tycks inte ha varit förhärskande förrän en bra bit in på 1900-talet. I stället präglade den hippokratiska, helhetliga synen på människan merparten av de svenska läkarna åtminstone under hela 1800-talet. Överhuvudtaget får man intrycket av att de svenska läkarna under 1800-talet utgjorde en tämligen heterogen grupp av individer. Detta stöds bl a av att den första svenska läkarinstruktionen författades först 1890, att de svenska läkarna organiserade sig 1893, vilket var relativt sent internationellt sett, och att etiska regler för hela läkarkollektivet fastställdes först 1952! Visserligen publicerades under 1800-talet en och annan bok i landet av och om läkare som syftade till att klarlägga de plikter som läkaren hade att rätta sig efter visavi kollegor, patienter och samhället i övrigt och som sökte utröna vad god läkareetik innebar.⁵⁵ Ett sorts humanistiskt läkarideal förespråkades i dessa böcker; fokus låg på en läkare-patientrelation som skulle vara grundad i både förtroende och inlevelse.⁵⁶

De rättspsykiatriska slutsatser som drogs i just detta mål var med stor sannolikhet avhängiga de slutsatser som de rättsliga instanserna redan innan hade dragit: Jacob Sjaggo simulerade för

---

⁵⁵ Här kan nämnas Henrik Wilhelm Romansons (1776-1853) svenska pionjärbete "Försök till vägledning vid läkarekonstens utöfvande" publicerat 1830.

⁵⁶ Se Eklöf 1999:183 passim.

att undgå straff. Man kan därför uppfatta den rättspsykiatriska utredningen, åtminstone i detta fall, som ett intellektuellt osjälvständigt beställningsarbete i syfte att underlätta för de rättsliga instanserna att komma till ett avgörande inom den tidsram och med de insatser som dessa ansåg rimliga.

Man kan nu fråga sig om den rättspsykiatriska verksamheten generellt såg ut på sätt som framgår av målet mot samnen Jacob Sjaggo? Finns exempelvis anledning att tro att den verksamhet som dåtidens rättspsykiatri generellt ägnade sig åt i hög grad var relaterad till de 'behov' som dåtidens rättsväsende ville få tillgodosedda, eller var verkligheten mer svårtolkad och mönstren mindre entydiga? Går det att skönja några tendenser i en eller annan riktning när man jämför mål under 1800-talets olika decennier där frågan om straffrihet kom på tal? Ytterligare tre fall från skiftande miljöer och från skilda år ger vissa förutsättningar till att ytterligare reflektera över en del problem som 1800-talets rättspsykiatriska verksamhet inrymde. Till att börja med förflyttar vi oss till ett socialt sammanhang som skiljer sig avsevärt från det som berördes i fallet ovan, nämligen till en begynnande större stad i Sydsverige.

Ett makabert fynd i en höstack vid Göteborgs fattighus⁵⁷

Den 24 juli 1840 gjorde mätaren Samuel Larsson ett makabert fynd. Han fann en död mansperson liggande dold i en höstack. Höstacken fanns på en äng som låg utanför vad som benämndes 'Drottningporten',⁵⁸ nära Göteborgs fattighus och inom Göteborgs stad. Larsson hade efter sitt hemska fynd gått till handlare Lindström som i sin tur hade anmodat sitt handelsbud, Erasmus Ålbotten, att bege sig till poliskammaren för att informera om fyndet. Ålbotten fick då veta att man på poliskammaren redan kände till att en död kropp var funnen på ängen. Detta blev upprinnelsen till ett mål vars rannsaking ägde rum vid Göteborgs kämnersrätt⁵⁹ men där utslaget avkunnades vid samma stads rådhusrätt⁶⁰ innan målet avslutades vid nästa rättsliga instans, Göta Hovrätt.

Målets tragiska bakgrund var följande: Dagen innan fyndet av den döda kroppen gjordes träffade avskedade artilleristen Abraham Pettersson⁶¹ på Stora Hamngatan i Göteborg⁶² en gammal bekant från Göta Artilleriregemente, före detta avdelningstrumpetaren Emanuel Andersson. Eftersom Andersson saknade bostad frågade han Pettersson om denne visste var han skulle kunna tillbringa påföljande natt. Pettersson föreslog då att de tillsammans skulle gå till en äng utanför staden belägen mellan ovannämnda fattighus och en kyrkogård. Där skulle de lägga sig att sova i någon av höstackarna. Andersson gick med på förslaget. Först begav de sig dock till "Mamsell Froms kroglägenhet" där de framåt aftonen intog var sin sup. Därefter

⁵⁷ Uppgifterna till föreliggande fallbeskrivning är hämtade ur rannsakingshandlingar vid Göteborgs kämnersrätt den 31/7, nr 480, 14/8, nr 522, den 28/8, nr 572, den 10/9, nr 604, den 21/9, nr 636, den 16/10, nr 697 och den 23/10, nr 706 samt vid Göteborgs rådhusrätt den 4, 11 och 18/11, samtliga år 1840, samt däri inneliggande handlingar. Samtliga handlingar tillhandahållna vid Göta Hovrätts arkiv i Jönköping.

⁵⁸ 'Drottningporten' eller Österport lär ha legat strax söder om dagens Centralstation, närmare bestämt i Östra Stadsvallen norr om Mölndalskanalen, som i folkmun även kallades för Fattighusån. Bengtsson 1998:62.

⁵⁹ Kämnersrätten, som inrättats redan i början av 1600-talet i ett antal större och medelstora svenska städer, var, när det gällde mer omfattande brottmål där 'saken gick till liv eller ära', enbart en förberedande instans där själva rannsakingarna kunde ske. Utslagen i sådana mål avkunnades i dessa städers rådhusrätter. Kämnersrätterna upphörde genom en förordning daterad den 18 april 1849.

⁶⁰ I rättegångsprotokollet 'Rådhusrätten'.

⁶¹ I rannsakingshandlingarna stavas efternamnet antingen 'Pettersson' eller 'Petersson'. I fallbeskrivningen stavas namnet genomgående 'Pettersson'.

⁶² Stora Hamngatan följer än idag Stora Hamnkanalen, från Packhusplatsen vid hamnen och till Drottningtorget, intill vilket ovannämnda Drottningporten låg.

”och således alldeles nycktre”, som Pettersson enligt rannsaktionsprotokollet intygade, begav de sig till ovannämnda äng där de slog sig ned i en av höstackarna som låg nära en väg. Inget gräl hade förekommit mellan männen innan båda insomnade. Vid tvåtiden på natten vaknade emellertid Pettersson upp. Utan att han ens själv var klar över orsaken steg han upp, tog upp en sten som låg på vägen intill och slog med den Andersson flera gånger i huvudet så att denne, efter att först ha vaknat och försökt värja sig undan slaget, ”slutligen blifvit afmattad och äntligen på stället uppgifvit andan”. Andersson hann varken komma på benen eller vältra sig ut ur höstacken för att försöka fly.

I ett försök att förklara sin handling angav Pettersson att han:

/ ... / varit angripen af en slags yrsel eller vansinne, deraf han, på sätt andre personer omtalt, ofta skall, efter det han lemnat kristtjensten, haft anfall, utan att dertill weta någon anledning, om icke till äfventyrs bekymret för [sin] bergning, hvarpå han ofta grubblat, synnerligast sedan utväg till vistelse öfver nätterna uti en förut, för sådant ändamål, begagnad uthus-lägenhet blifvit honom betagen.

Pettersson menade att han ”icke kunde med bevis eller vittnen ådagalägga någon sinnesrubbing” men angav några personer som yttrat för honom att hans tal ”utmärkte galenskap”.

Sedan Andersson slagits sanslös täckte Pettersson över honom med hö. Därefter begav han sig iväg. Han gick via Nya Allén till Masthugget. När det blev fullt dagsljus försökte han där skaffa sig något arbete, men utan att lyckas.⁶³ Efterhand kom han, som han beskrev det, till ”fullt och redigt medvetande” om vad han hade gjort under natten och angreps av stor ångest över sitt tilltag. Han beslutade sig därför för att berätta om det för stadens polismyndighet. Mitt på dagen anmälde han till vakthavande vid stadens poliskammare att en ihjälslagen man låg dold i en höstack invid fattighuset. Några timmar senare, när den döda kroppen redan hade förts till stadsvakten och när han fann själskvalen alltmer outhärdliga, gick han återigen till poliskammarens vaktrum. För polisbetjänten Jönsson angav han sig själv som Emanuel Anderssons ’baneman’ och sade att mordet skett som en följd av en ’ordwexling’ mellan honom och Andersson. Pettersson blev genast gripen och häktad.

Målet mot Abraham Pettersson inleddes vid Göteborgs kämnersrätt den 31 juli med stadsfiskalen och advokaten Carl Torsten Greiffe som åklagare.⁶⁴ Inledningsvis redovisade

---

⁶³ Att Pettersson sökte sig till Masthugget kanske inte var så konstigt eftersom stadsdelens nära samband med älv och hamn gjorde den till en tämligen livlig miljö vid den tid som här är aktuell. Där fanns säkerligen goda möjligheter till att erhålla tillfälliga arbeten och även att, oavsett utseende och utstyrsel, smälta in i miljön. Masthugget tillhörde för övrigt Göteborgs ursprungliga stadsområden där folk med anknytning till hamnen och sjöfarten bosatte sig redan åren efter stadens grundande 1621. Namnet syftar på den masttillverkning som fanns där. Garellick 1998:122.

⁶⁴ Om Carl Torsten Greiffe (1789-1855) har Fredberg i ’Det gamla Göteborg’ skrivit följande, närmast översvallande eftermäle:

Sedan Greiffe avlagt juridisk examina i Lund och tjänstgjort som vice häradshövding, blev han stadsfiskal i Göteborg eller, som det då allmänt hette: polisfiskal. Med honom fick polisen här en utmärkt dugande och kraftig chef / ... /. I kampen mot samhällsslöddret ägde Greiffe sin finurlighet och sin herkuliska styrka, vilken sistnämnda då för tiden betydde ofantligt mycket mera för en polisman än nu. Dessutom förfogade han över en imponerande gestalt, en verklig kämpaskepnad, i vars bröst dock klappade det varmaste hjärta. Skälmarna hyste ock en omätlig respekt för Greiffen, och när han var i annalkande, gjorde de utan tvivel bäst, när de höllo sig undan. Flera brottmålsutredningar av ganska invecklad natur föllo på Greiffes lott och han utvecklade i dem både ett ypperligt spårsinne och en okuvlig ihärdighet. För sitt nit och sin skicklighet i tjänsten hade Greiffe ådragit sig höga vederbörandes uppmärksamhet och tilldelades av Carl XIV Johan advokattfiskals namn, heder och värdighet. Fredberg 1977/1919-23:618.

åklagaren ett protokoll från en 'medikolegal besiktning' genomförd av förste stadsläkaren Carl Gustaf Schönbeck. I protokollet fastslogs att mordoffret avlidit genom svåra skador p g a yttre våld mot huvudet "medelst ett skarpt och krossande instrument / ... / hvarigenom hufvudskålen blifvit krossad och hjernan lidit".

En del uppgifter om såväl mordoffer som gärningsman anfördes. Mordoffret Emanuel Andersson var född 1814 i Göteborg, hade i tolv år tjänstgjort som 'avdelningstrumpetare' vid Göta artilleriregemente men blivit entledigad endast några månader innan hans liv ändades. Under de månader som återstod av hans liv försörjde han sig genom tillfälliga arbeten. Han uppgavs ha saknat bostad. Av prästbetyget, undertecknat av 'extra ordinarie batteripredikant' Gustaf Theodor Ljunggren, framgår dessutom att han "äg[de] förswarlig Christendomskunskap" och hade "en oklandrad wandel samt war ogift".

Gärningsmannen Abraham Pettersson var född 1794. Han var sålunda omkring 45 år när han häktades. I prästbetyget nämns att Pettersson "till sin frejd [är] utan anmärkning och gift med Brita Maria Grönwall, med hvilken han har trenne barn". Den 27 juni 1840, eller strax innan han blev häktad, erhöll han avsked från Göta Artilleriregemente men hade fram till dess tjänstgjort där i drygt tio år. Han hade inte blivit 'lagförd' för något brott men uppgavs vara känd för att ha "mycken benägenhet för starka drycker". Av honom själv fick rätten veta att han var född på gården Gärde Skulltorp i Partille socken, som hans fader hade brukat fram till dess denne avled. Abraham var då sju år gammal. Sedan modern gift om sig fortsatte styvfadern att bruka hemgården fram till dennes död 1819. Modern avled 1834. Abraham var då enda kvarvarande barnet i familjen. Sedan han som 18-åring lämnat födelsehemmet tjänade han först som dräng i Göteborg till dess han som 21-åring tog värvning vid 'Kronprinsens Husarregemente och Major Platens Skvadron'. Efter sex år vid detta regemente erhöll han avsked för att bistå modern på hemgården under ett år. Efter detta år och fram till 1830 innehade han åter drängtjänster i Göteborg innan han värvades till Göta Artilleriregemente. År 1821 gifte han sig. Sedan han 1830 tog värvning, vilket för övrigt skedde mot hans hustrus vilja, hade makarna levt åtskilda. För att kunna försörja sig själv och sina barn tjänade hustrun därefter hos en överste Fischerström vid Nya Varvet. Sedan Pettersson 1840 avskedats från artilleriregementet försörjde han sig genom tillfälliga arbeten. Han hade därefter inte haft någon stadigvarande bostad utan tillbringade nätterna "hvar han kunnat, för det mesta å några wid så kallade Masthamnen warande uthusbyggnader".

Därefter rannsakades Pettersson om vad som ledde till Emanuel Anderssons död. Åklagaren hänvisade bl a till dödsattesten, av vilken det framgick att Anderssons kropp uppvisade sår på händerna och att han därför måste ha försökt försvara sig. Attesten antydde dessutom att Anderssons dödliga skador kunde ha uppkommit genom att "äggjern eller annat skärande instrument" använts som tillhygge. Man fann även blod på marken intill höstacken där kroppen återfanns. Pettersson vidhöll dock vad han tidigare sagt om att ingen oenighet hade föregått mordet och att han varken nyttjat kniv eller annat vapen utan endast en sten.

Innan första rättegångsdagen var till ända beslutade kämnersrätten att läkaren Schönbeck skulle besöka Pettersson i häktet och där få klarhet om Petterssons "sinnesbeskaffenhet och i hvad mohn han kan anses ansvarig för sina åtgärder".

Vid nästa rättegångstillfälle den 14 augusti hördes den tilltalades hustru Brita Maria Grönwall. Hon berättade att hon sedan 1839 inte bott tillsammans med sin make.⁶⁵ Orsaken till att de

---

⁶⁵ Pettersson hade ju tidigare hävdatt att de bott åtskilda sedan han tog värvning omkring år 1830!

flyttade isär var enligt henne att de helt enkelt var fattiga. Då makens förtjänster inte varit tillräckliga för att försörja deras gemensamma hushåll, fann hustrun det nödvändigt att själv skaffa uppehälle för sig och sina barn. Ingen oenighet hade dock förekommit mellan makarna om detta; hon hade t o m 'stundom' fått besök av maken på ställen där hon tjänade. Hon hade då inte märkt att maken skulle ha varit "på något sätt rubbad till sina sinnen eller våldsamt utan deremot alltid saktmodig och tystlåten". Hon tillade dock att han vid deras sista möte, som inträffade vid Stigbergsliden i början av juli då de samtalat en kort stund, hade varit "ovanlig till sinnes och besynnerlig, ehuru han varit nykter". Hon hade dock inte funderat vidare över detta då hon trott att hans "mindre rediga tal" bara var något tillfälligt.

Därefter följde ett antal vittnesmål som i likhet med hustruns berättelse berörde Petterssons psykiska tillstånd tiden innan Emanuel Andersson mördades. Förra sergeanten C J Hemmert berättade exempelvis att Pettersson under sin tid vid artilleriregementet:

/ ... / alltid varit mycket tystlåten och saktmodig men begifven på starka drycker och sålunda deraf ofta öfverlastad, hvarunder han flere gånger förskingrat sine munderingspersedlar och derföre erhållit extra judiciel bestraffning.

Polisuppsyningsmannen Jönsson, som ju tog emot Pettersson de gånger han uppsökte poliskammaren och som efter Petterssons andra besök häktade honom, hade följande att berätta om dessa besök: Vid första besöket kom Pettersson in till poliskammaren och berättade att en karl låg ihjälslagen "på ängen wid fattighuset". Strax därpå kom ovannämnde Ålbotten in för att meddela detta. Därefter uppsökte Pettersson poliskammaren en andra gång då han angav sig själv som Anderssons 'baneman'. Pettersson hade då påstått att orsaken till brottet var att "den andre beskyllat Pettersson för tillgrepp af penningar". De hade därför kommit i handgemäng under vilket Pettersson slagit ihjäl 'trätobrodern'. När Jönsson två dagar senare uppsökte Pettersson i häktescellen, ville han återta de uppgifter han tidigare lämnat om motivet till att Andersson blev dräpt. Han hävdade nu att han "utan ringaste ovänskap till Andersson eller dem emellan föregången ordvexling ihjelslagit Andersson". Enda skälet till detta var att han "ansett både honom och sig sjelf så eländige och gagnlöse, att de bägge woro bäst belätne med att lemna denna werlden".

Arbetskarlen J P Broman var inte tidigare bekant med Pettersson när han under fem eller sex nätter senaste sommaren hade tillbringat nätterna i ett uthus vid Masthamnen tillsammans med Pettersson och några andra. Pettersson hade då ungefär vid midnattstid varje natt gått upp och 'spatserat' fram och tillbaka på golvet, slagit ihop händerna, svurit och yttrat sig osammanhängande om hustru och barnen "alldeles, som han varit ursinnig eller wanwettig". Broman hade då bett Pettersson att avlägsna sig från uthuset så att de andra fick lugn och ro. Pettersson hade då blivit än mer häftig och fortsatte på samma sätt fram till gryningen då han slutligen gick sin väg. Orsaken till att Broman själv befann sig i uthuset angav han vara att han p g a sin 'fallandesjuka'⁶⁶ inte fått något annat husrum än där.

Rättegången fortsatte den 28 augusti. Ytterligare vittnen hade kallats in för att lämna uppgifter om den tilltalade Abraham Petterssons levnadsförhållanden och hans psykiska tillstånd innan mordet inträffade. Korkskäraren Magnus Andersson berättade exempelvis att Pettersson för nio eller tio år sedan tillsammans med hustrun hade bott i Anderssons hus under två år. Makarnas förhållande hade då inte präglats av någon missämja även om de levt under knappa levnadsvillkor. Däremot fann Andersson att Pettersson uppträdde besynnerligt och uppvisade ett "sjukligt lynne" genom att, som Andersson uttryckte det, alltid visa sig häglös och liknöjd

---

⁶⁶ Äldre benämning på epilepsi.

och utan vilja till att skaffa levebröd för sig och sin familj. Han var även begiven på 'starka drycker' men var i övrigt "tystlåten och förbehållsam". Dock menade Andersson att Petterssons sätt att uttrycka sig inte sällan visade "kärlekslöshet för såväl sine närmaste som alla omgifningar och sin egen person, likasom wore han äfven liknöjd om sitt eget lif".

Vid rättegångsdagen den 10 september hade en kapten Åkerrén inkallats för att vittna om Petterssons tid vid hans batteri. Pettersson hade enligt denne uppfört sig väl även om han varit mycket begiven på 'starka drycker'. Åkerrén fortsatte sitt vittnesmål på följande sätt:

[S]å snart han deraf bekommit så mycket att han blifvit öfverlastad, [och] icke vidare kunde iakttaga någon måtta, utan fortsatt med bränvinssupandet så att wanligtvis flere dagar efter hvarannan gått i beständigt rus, derunder han varit oregerlig och nästan wettlös. I allmänhet har detta hans i flere dagar förnyade rus, då han sluteligen blifvit nykter derefter werkat flere dagar så ofördelagtigt på hans sinnesbeskaffenhet, att han varit oredig och fånig.

Efter avskedet som artillerist besökte Pettersson kapten Åkerrén och begärde av denne något som nu hade fallit i glömska. Han hade då även sagt att det "wore synd om honom" eftersom han under flera dagar hade suttit arresterad. När så Åkerrén hade frågat honom om anledningen till denna arrestering, blev Petterssons svar så pass oredigt att det inte gick att förstå vad han menade. Efter förnyad fråga hade slutligen Pettersson sagt att "det måtte wäl Capitain weta". Pettersson ombads då att avlägsna sig vilket han även gjorde. Åkerrén ansåg för sin del att den "omwittnade besynnerliga sinnesstämning" som Pettersson uppvisat berodde på "föregången dryckenskap".

Vid slutet av detta rättegångstillfälle förnyades en begäran om att läkaren Schönbeck skulle iaktta Petterssons beteende i häktet och därefter inlämna ett yttrande om hans 'sinnesbeskaffenhet'. Schönbecks yttrande presenterades när rättegången fortsatte den 21 september 1840. Av yttrandet framgick att Schönbeck alltid under sina besök funnit Abraham Pettersson:

/ ... / af ett dystert, slutet och förbehållsamt lynne, fåordig, utan att likwäl i sitt tal röja några falska idéer, men icke heller någon benägenhet, att genom förstådd vansinnighet ursäktat sitt brott. Han har endast då och då klagat öfver värk och tyngd i hufvudet. Under fängelsetiden har han uppfört sig stilla.

Schönbeck kom fram till följande slutsats:

Att för dråp anklagade förre artilleristen Abraham Pettersson en längre tid före det begångna brottet lidit af tungsinthet och periodisk, i synnerhet om natten påkommande sinnesrubbnig, hvilken han ådragit sig dels genom missbruk af starka drycker, dels genom bekymmer öfver sin bergning och att han sannolikt under ett sådant anfall begått det ifrågawarande dråpet, för hvilket jag således icke anser honom kunna wara fullt ansvarig.

På Schönbecks anmodan beslutade kämnersrätten att i en skrivelse till befallningshavande i Göteborgs och Bohus län anhålla om att rannsakningshandlingarna skulle översända till Sundhetskollegiet i syfte att därifrån erhålla ett utlåtande om Abraham Petterssons 'sinnesbeskaffenhet'. Den 16 oktober redovisades Sundhetskollegiets utlåtande i kämnersrätten. I detta hänvisades till doktor Schönbecks "fullständigt utvecklade grunder", som för övrigt ordagrant redovisades. Den 23 oktober samma år sammanträdde återigen kämnersrätten. Sedan åklagaren yrkat på att Abraham Pettersson "icke kunde fällas till något ansvar" och att 'Petterssons periodiska sinnesförvirring' inte blev känd förrän under sista rannsakingstillfället, kunde inte missgärningsbalkens kapitel 32 rörande mord eller dråp tillämpas. Åklagaren yrkade därför på att Pettersson "måtte för framtiden sättas ur tillfälle att

skada sig sjelf eller andra och sålunda hädanefter vårdas uti något Dårhus eller annan allmän inrättning”.

Eftersom kämnersrätten saknade rätt att döma i grövre brottmål,⁶⁷ överlämnades målet till rådhusrätten i Göteborg vars utslag meddelades den 18 november 1840. Av utslaget framgår att:

/ ... / enär / ... / Domaren eger heldre fria än fälla, sig böra förklara, att ansvar för det begångna mordet icke kan Anders (Detta var ju en felskrivning i protokollet eftersom gärningsmannens förnamn var Abraham. Författarens notis) Pettersson ådömas; Blifvande jemlikt Kongl. Brevet den 9 mars 1826, åt wederbörande öfverlämnadt, att om Pettersson taga wård, så att han ej må blifwa wädlig för allmänna säkerheten.

Den efterföljande prövningen vid Göta Hovrätt skedde den 4 januari 1841 då Pettersson slutligen straffriförklarades.

Om social utslagning och gränsen mellan straffansvar och straffriförklaring

Den urbana miljö som skildrats i detta fall visade sig vara påtagligt socialt skiktad. Att den sociala utslagningen kunde vara omfattande i sådana miljöer vid 1800-talets mitt illustreras tydligt av de livsbetingelser som såväl gärningsman och mordoffer som deras många olycksbröder visade upp. Huvudpersonerna i fallet, d v s gärningsman och offer, tillhörde i själva verket båda den grupp av rotlösa, utslagna, alkoholiserade, medelålders män som vid denna tid saknade stadig bostad. Visserligen var gärningsmannen gift och hade en viss, om än sporadisk, kontakt med sin familj, men såväl han själv och den man han tog livet av som en hel del av de vittnen som framträdde under rättegången tycks ha försörjt sig med de tillfällighetsarbeten som av och till kunde dyka upp i och kring Göteborgs hamnområde. De övernattade sedan varhelst de fann något ställe för detta, vare sig det rörde sig om ett hammagasin eller en höskulle.

I likhet med vad fallet var i en annan del av landet, illustrerat i en tidigare bok genom två mordfall i Tornedalen,⁶⁸ var alkoholmissbruk även i detta fall något av en 'röd tråd'. Kroglivet i svenska städer vid 1800-talets mitt torde ha varit omfattande, och detta gäller i hög grad även Göteborg med sin sjöfart och sin omfattande genomströmning av resande och inflyttande. Någon svårighet att få tag på alkohol fanns uppenbarligen inte ens för husvilla personer som de två före detta artilleristerna Emanuel Andersson och Abraham Pettersson.

Vad finns att säga om detta fall ur rättspsykiatrisk synpunkt? Hur skiljer sig detta fall från det föregående där Jacob Sjaggo var tilltalad? Den avgörande skillnaden mellan dem är otvivelaktigt den att medan Sjaggo ansågs bära straffansvar blev Pettersson straffriförklarad. Det finns emellertid även slående likheter mellan fallen. I likhet med Pettersson hade även Sjaggo en längre tid innan han rannsakades uppvisat ett tidvis förvirrat beteendemönster. Även Sjaggo hade i likhet med Pettersson förnekat att han haft något motiv till att ta livet av sitt offer. Båda gärningsmännen hade dock åtminstone vid ett tillfälle – vid rådhusrätten i Piteå för Sjaggos del och i samband med gripandet för Petterssons del – tillstått att de haft motiv till sina brott. En väsentlig skillnad mellan de två fallen föreligger dock. Medan Sjaggo, fränsett bekännelsen i Piteå, hela tiden förnekade att han överhuvudtaget hade mördat någon, erkände Pettersson, från den stund då han greps och under hela den rättsliga processen som därefter följde, att han var gärningsmannen. Kan just denna omständighet ha påverkat

⁶⁷ Om detta stadgades i ett Kungligt Brev av den 8 augusti 1791.

⁶⁸ Se Drugge & Lindgren 2001:332-392.

utfallet? Mycket talar faktiskt för detta. Sannolikt bedömde man Sjaggos beteende, inklusive hans envetna förnekande av brott, som ett 'rationellt' sätt att undgå straff, medan Petterssons bekännelser utan att ange några motiv för sitt handlande tolkades som ett beteende som låg i linje med hur man föreställde sig att en mentalsjuk person betedde sig i en sådan situation. Man erkände sin brottsliga handling och tog därmed sitt ansvar, men man saknade i sitt förvirrade tillstånd förmåga och/eller möjligheter att inför rätten ange något motiv bakom denna handling.

En annan viktig skillnad gäller därför följdriktigt på vilket sätt de olika aktörer som fanns till hands under rättegången förhöll sig till frågan om straffansvar. Medan samtliga aktörer, d v s såväl vittnen, åklagare, underrätt, tillförordnad rättspsykiatriker och den medicinska övermyndigheten Sundhetskollegiet som den högre rättsliga instansen Svea Hovrätt, ju var överens om att Sjaggo var straffansvarig, kom samtliga dessa aktörer enhälligt till en motsatt ståndpunkt beträffande Pettersson.

I det fall som nu följer kommer vi att se att de olika aktörerna som var inbegripna under rättegången inte alltid var så samstämmiga. Dessutom kom via vittnesmålen en 'folklig' uppfattning fram som stödde en av de rättsliga funktionärerna, åklagaren, medan de övriga kom att inta en annan uppfattning i frågan om gärningsmannens straffansvar. Genom fallbeskrivningen förflyttar vi oss till mellersta Norrlands kustbygder.

Det "swäfvade" – en torparens galna tilltag i västernorrländsk allmogebygd⁶⁹

Söndagen den 24 januari 1847 hade torparen Pehr Jonsson från Rössjö ett ärende hos sin granne, torparen Anders Sidén från Orrvik, och hade därför tillsammans med sin tioårige son Johannes gått in i Sidéns torp. Inneboende där fanns före detta torparen Abraham Jonsson. Han blev tillfrågad av de besökande om Sidén var hemma. Innan Abraham Jonsson överhuvudtaget han svara märkte Pehr Jonsson att "något våldsamt hade blifvit Sidéns Hustru / ... / öfvergånget". Han fann blod i hennes ansikte och slogs genast av tanken att Abraham Jonsson "föröfvadt våldet". Pehr Jonsson vände sig till Abraham Jonsson och frågade upprört: "[H]uru i Jesu namn står det nu till"? Abraham Jonsson gick då runt i rummet i lutande ställning mot golvet, med händerna hållna som om han plockat upp saker, men utan att han fick upp någonting. Till att börja med svarade han inte på frågan, men sedan Pehr Jonsson skickat iväg sonen Johannes för att kalla på folk tog han tag i Abraham och rätade upp honom. Abraham undslapp sig då att "han ej viste något utaf". Han blev då "uti strängaste ton tillspord om mordgerningen", vilket fick honom att till slut erkänna att han hade förövat våldet med hjälp av en "kafvelklubb".

Medan Pehr Jonsson väntade på att folk skulle strömma till gick han fram till sängen där Sidéns hustru låg. Han kunde då konstatera att sängen dröp av blod som fortfarande strömmade ut från ett sår i vänstra tinningen. Hustrun tycktes dock ännu vara vid liv. Barnet, som hade klämts fast under moderns högra axel, togs loss samtidigt som tre personer, Per Jonssons hustru Catharina Nilsdotter samt bönderna Hans Olofsson och Eric Berglund från Sunnansjö, nådde fram till torpet. Under tiden återgick Abraham Jonsson till att plocka strån från golvet och från en kvast rycka kvistar som han sedan tuggade på. Emellanåt kastade han dessutom förstulna blickar på den svårt medtagna hustrun utan att visa "något deltagande eller någon ånger". Efter en stund sade han dock att det inte var mödan värt att sända efter någon

---

⁶⁹ Fallbeskrivningen som följer bygger på rannsakningshandlingar inklusive inneliggande handlingar rörande ett brottmål vid Nätra häradsrätt den 8 mars och 7 augusti 1847 tillhandahållna vid Landsarkivet i Härnösand samt Svea Hovrätts utslag i målet, i Svea Hovrätt, huvudarkivet, B III b1:149, tillhandahållna vid Riksarkivet.

läkare, ”ty sånt var sådant gifvet, att någon hjälp till lifvets bibehållande hos den mördade icke var möjlig”. Torparhustrun tycktes fortfarande vara vid liv även om blod fortsatte att strömma ut ur såret i tinningen. Hon kunde dock inte förmås att säga något. I själva verket levde hon till nästa dags eftermiddag. De närvarande fann snart en kniv liggande vid ett fönster nära Abraham Jonssons säng. Man fick dessutom syn på en rakkniv framlagd på rumsbordet. När man frågade Abraham Jonsson om vad han hade tänkt använda rakbladet till svarade han att han genast när våldet genomförts hade tänkt ta livet av sig. När man så försökte få honom att förklara orsaken till ”den grymma gerningen”, kom endast några enstaka förströdda ord som ”rädd” och ”lillbarnet kunde frysa i kölden”. När Per Jonsson påpekade att Abraham Jonsson inte kunde ”frälsa barnet” genom att ta livet av modern svarade han endast att han ”gjort tokigt”.

Av förhören som länsmannen Gustaf Ludvig Edström lät genomföra med Abraham Jonsson framgick att han visade ”den högsta ånger öfver brottet”. Vid förfrågan om orsaken till sitt brott uppgav Jonsson ”under fullkomlig redighet till sine sinnen”, att någon sådan inte fanns, men tillade att han hade känt ånger över att hans torp den 14 april 1846, enligt upprättat kontrakt, hade blivit överlåtet på den mördades make, torparen Anders Sidén. Om själva mordet hade han följande att berätta: Söndagen den 24 januari 1847 blev Abraham Jonsson tillsammans med Catharina Margreta Persdotter och hennes tre veckor gamla flicka lämnad kvar i Sidéns torp sedan Sidén själv tillsammans med Abraham Jonssons dotter gått till gudstjänsten i Nätra församlingskyrka. Torparhustrun hade med sitt flickebarn lagt sig i en säng i rummet där även Jonsson befann sig. Sedan hustrun efter att ha läst i psalmboken hade insomnat, fick Jonsson ”det uppsåt att verkställa mordet”, som länsmannen uttrycker det hela i sin rapport. Med detta ’uppsåt’ greppade Jonsson tag i ”en mindre handkafve[l] klubb af björk” som låg bredvid hustruns säng och slog henne sedan i huvudet med kaveln så att hon blev sanslös. Därefter utdelade han ytterligare flera slag mot hustruns huvud.

När man närmare synade den mördade torparhustruns kropp fann man emellertid att Abraham Jonsson även måste ha utnyttjat en kniv, eftersom en sådan av allt att döma måste ha trängt in i hennes vänstra tinning. Länsman Edström gjorde därför Jonsson uppmärksam på detta. Jonsson vidhöll dock att han endast använt kaveln. Däremot hade han för två andra personer erkänt att han även utnyttjat en kniv.

Urtima ting vid Nätra häradsrätt sammankallades den 8 mars 1847 för att rannsaka Abraham Jonsson för att han mördat den 24-åriga torparhustrun Catharina Margreta Persdotter. Abraham Jonsson beskrevs i rättegångsprotokollet vara av medellängd med ”god kroppsstyrka, men ett utseende för öfrigt, vittnande om svårmodighet”.

Av handlingar som inledningsvis redovisades framgick att Abraham Jonsson var född 1793, att han ägde ”förswarlig Kristendoms-kundskap, på öfligt sätt begagna Nådemedlen / ... / och fört en ärlig och ordentlig vandel”. Av prästbeviset framgick att Abraham Jonsson de senaste två åren, och i synnerhet efter hustruns död, ”visat sig grubblande och mycket misstänksam, samt efter yttre kännetecken sinnesswag”. Av det protokoll som fördes vid obduktionen av den mördades döda kropp framgick dessutom, att Abraham Jonsson sommaren 1846 som ”sinnesswag” hade varit intagen vid Centralhospitalet i Härnösand för en ’provkur’ men att han ”sedermera, såsom till sina sinnens rätta bruk, [hade blifvit] återställd [och] utskrifven”.

Först att höras i tingsrätten var, som målsman, den mördades make, torparen Anders Sidén. Han hade känt Abraham Jonsson sedan barndomen eftersom Jonssons hemby Orrvik och hans egen, Rössjö, endast låg på ett ”stenkasts afstånd” från varandra. Sidén hade inte funnit något

fel på Jonssons 'förstånd' på annat sätt än att han för jämnan var "tyst och sluten". Han drog sig dock till minnes ett tillfälle för flera år sedan då Jonsson under arbete i skogen, utan ringaste anledning, for ut i hotelser mot en arbetskamrat och t o m kastade yxan efter denne. Han hade dock inte förorsakat någon skada vid detta tillfälle. Mot Sidén och hans hustru hade Abraham Jonsson inte visat något missnöje. Han hade t o m om hustrun yttrat att "hon vore fri, som efter ortens talesätt är ett loford", även om nu inte Sidén riktigt kunde veta vad Jonsson egentligen menat med detta. Sidén hade dock förstått att Jonsson ångrat att han på ett års tid hade utarrenderat sitt torp till Sidén. Sidén menade dock att Jonsson inte hade någon anledning att ångra detta eftersom Jonsson genom arrendet fått tillgång till spannmål, husrum, värme, "planteringsland" samt fri skötsel av en ko, eller vad han behövde "för en nödortftig bergning".

I och med att Sidén med hustru flyttat in i Jonssons torp var de dagligen i kontakt med varandra. Jonsson visade sig dock hela tiden "håglös för allt arbete". Trots att Sidén hade uppmanat honom att göra tiden sin mer behaglig genom att företa sig någonting, antingen låg han och funderade eller så stod han med huvudet lutat mot en vägg oavsett om det var dag eller natt. Ibland kunde han även gå lutad runt golvet från vilket han plockade upp halmstrån och stickor. Dem tog han sedan till munnen och tuggade; då stickor och strån inte fanns till hands tuggade han sina egna naglar. Någon förklaring till vad som oroadde honom hade han inte. I övrigt visade Jonsson, vad Sidén uttryckte som, "en till ytterlighet drifven noggrannhet om sin egendom". Då och då uttryckte han sin misstänksamhet över att hans dotter Lisa Cajsa överlämnade mat till Sidéns hustru från hans eget förråd. Även om hans misstankar var grundlösa, hade de, som Sidén uttryckte det, övergått till att bli "en fix idé". Av detta skäl hade han ofta varit ond mot sin dotter. Han hade t o m en natt gått in i hennes sovkammare och där hotat att "våldföra sig mot henne", ett hot som dock aldrig fullföljdes. Till Sidén hade Jonsson vid samma tid och i samma ämne uttryckt att: "ja Cajsa Greta, ja Cajsa Greta! Nog slipper du Sidén i år köpa mat". I övrigt hade Jonsson haft god matlust, fränsett de stunder då han varit "vresig till lynnet emot dottren", och hade inte i övrigt haft några andra krämpor än gikt, som han dock klagat över och även angett vara orsak till att han inte arbetat.

En dag när Abraham Jonsson uppvisade sin 'vanliga svårmodighet' försvann han helt plötsligt från hemmet. Först efter tre dygns letande återfanns han i en lada på en "slottmyra".⁷⁰ Där hade han vistats hela tiden utan mat. Någon orsak till att han avvikit hade han inte förmåtts att ange. Han uttryckte då liksom vid ett antal andra tillfällen en allmän rädsla över att "någon skulle komma och taga honom och att han måste fara ifrån sin egendom". Ibland tillade han att "de (d v s Sidén och hans hustru) skulle få se hwad öde förestod dem", utan att gå in på att ytterligare förklara vad han menade med detta. Sedan han återfunnits återgick allt till det invanda; Jonsson fortsatte att bete sig på sätt som Sidén redan beskrivit.

Abraham Jonsson blev därefter uppmanad att själv berätta om sitt liv. Med tårar rinnande – vilket tydde på att han kände uppriktig sorg och ånger över sitt brott, som det påtalades i rättegångsprotokollet – uppgav han att han var född i Rössjö, Sidensjö socken, och att han bott i föräldrahemmet så länge föräldrarna fortfarande var i livet. I hemmet lärde han sig läsa och "inhemta de första begreppen i Christendomen". Från Sidensjö socken begav han sig till Nätra socken där han tjänade på flera ställen till dess han som 'landbonde' hamnade på ett hemman i Öden.⁷¹ Efterhand köpte han det aktuella torpet i Orrvik. Vid den tiden gifte han sig med sin nu avlidna hustru Stina. Han sade sig varken komma ihåg när giftermålet ägde rum

---

⁷⁰ Dialektalt; avser 'slättermyr'.

⁷¹ En 'landbonde' arrenderade ett helt, eller delar av ett, bondehemman.

eller vilket "fadersnamn" hustrun hade.⁷² Äktenskapet var enligt Abraham Jonsson "mycket lyckligt" och hustruns död 1846 förorsakade honom stor sorg. I äktenskapet hade makarna fyra barn av vilka tre levde varav en bodde hemma. Hans hälsa, som i yngre dagar hade varit "skicklig nog", försämrades på äldre dar genom gikt, som enligt Jonsson medfört "swårmodighet och fruktan för andra", något som dessutom tilltagit efter hustruns död. Han fann sig då:

/ ... / så hopplös och oförmögen att reda sig med Torpets skötsel, utan att han derföre kände sig lyckligare sedan han vidtog åtgärden att utarrendera detsamma åt Sidén. Tvertom hade denna åtgärd kommit honom så mycket grubbleri derom att han handlat orätt och ofta hafva tankarne derpå plågat honom, utan att han vunnit någon tröst och lindring af eftertanken att arrendet endast varade ett år; och hade, synnerligast under sednaste tiden, "mycket swäfwat" för honom, utan att han likwäl kunde förmås att göra redo för sina funderingar.

Abraham Jonsson blev därefter tillfrågad om han tidigare i livet besvärats av svårmod. På detta svarade han att han vid 19 eller 20 års ålder var "swag både till kropp och sinne". Trots att han inte begått något brott ansåg han att han "gjort mycket orätt emot vår Herre". Denna "sjukdom" hade tilltagit bl a genom "någon för mycken läsning uti andeliga Böcker". Då han jämförde sin 'vandel' med innehållet i dem hade han "tyckt sig vara olycklig". När han berättat om sina bekymmer för 'prästen' blev allt något bättre och han kände sig 'tämligen frisk' fram till hustruns bortgång, då hans svårmod "åter inställt sig". Vad som "swäfvade" för honom var, vid sidan av att han ville återta torpet, ständiga tankar om att:

/ ... / alla människor ville göra honom ondt och skulle komma och bortföra honom; och hade detta föranledt honom att gömma sig; och kunde han icke neka att han under sin swårmodighet äfwen varit orättwist misstänksam mot sin dotter Lisa Cajsa, men att likwäl hwarken tanken härpå eller något hämdebegär för det att Sidén och hans hustru innehade Torpet vållade den grymma gerningen mot den sednare, utan hade han, så vidt han nu kunde minnas, näst före och under brottets föröfwande icke tänkt något, utan handlat fullkomligt medvetslöst, ehuru han efteråt och jemwäl nu insåg att han handlat orätt.

För övrigt kan nämnas att Abraham Jonsson fortsatte att förneka att han nyttjat någon kniv när han dräpte Sidéns hustru. När han pressades till att uppge de bevekelsegrunder han hade haft till "en så grym behandling mot en värnlös qvinna", gav han inget annat svar än att så mycket "swäfwade för honom". Han tillade dock vid ett tillfälle att hans tankar borde ha ägnats åt det späda barnet som låg intill den ihjälslagna hustrun, som Jonsson i sin "oeftertänksamhet föreställt sig skulle frysa till döds". När det då påtalades att detta knappast kunde ha varit en rimlig anledning till att "bringa barnets moder om lifvet" och att han dessutom erinrades om att han tidigare menat att "han haft för afsigt att, genom begående af ett sådant brott, sjelf vinna det ändamål att få dö", återgick han till att hävda att han inget mindes av vad han tänkte innan torparhustrun dräptes. Han kunde dock inte förneka att han vid förundersökningen sagt till länsmannen/åklagaren att rakkniven som återfanns i rummet skulle användas till att ta sitt eget liv. Han var emellertid inte klar över om han verkligen haft sådana tankar eller om han anpassat sitt svar efter "Actors"⁷³ "öfvertygelse".

---

⁷² Hustruns 'fadersnamn' eller patronymikon var Jonsdotter! Man kan ju tycka att det var märkligt att Abraham Jonsson inte mindes detta, eftersom de ju båda hade fäder med samma förnamn. För övrigt vigdes 'drängen' Abraham Jonsson från Rössjö den 3 oktober 1813 i Sidensjö församlingskyrka med 'piggen' Stina Jonsdotter från Uvsjön. Stina avled den 28 mars 1846. Uppgifterna hämtade dels ur Nätra kyrkoarkiv, AI:4B, foliand 19, och dels ur Sidensjö kyrkoarkiv, C3, båda källorna konverterade till mikrofilm och tillgängliga vid Forskningsarkivet, Umeå universitet.

⁷³ Benämning på den som ledde förhöret, i detta fall dåvarande länsmannen och sedermera förordnade åklagaren Edström.

Abraham Jonssons broder Eskil hördes därefter. Han menade att ingen av hans föräldrar men däremot, förutom Abraham, två av hans systrar hade varit ”swagsinte”. Eskil hade de senaste åren ofta fått besök av brodern, som vid dessa tillfällen:

/ ... / ådagalagt en oförstald förskräckelse, för det mesta under gråt och yttrad förtviflan deröfver att de nu skulle komma och taga honom, som, efter sitt föregifvande, icke stulit så mycket som en trädsked, men, detta oaktadt, nu skulle för tjufnad lida fem lifsstraff. Intet skulle han få behålla qvar af sin egendom och icke heller skulle hans barn få något deraf, utan äfven desse lida straff, och deremot Sidén och hans hustru bekomma allt som fanns i huset, och några föreställningar vid sådana tillfällen hade icke kunnat bringa honom till lugn, utan hade han vid afskedena varit så uppskakad, att han derwid tydliggen ådagalagt sin öfvertygelse vara att ett återseende af Brodern icke skulle ega rum.

Eskil Jonsson gav då brodern rådet att ”söka tröst uti Guds Ord”, men Abraham invände att detta var alltför sent.

Vittnesförhör följde med bl a de personer som församlades i Sidéns torp sedan det blev känt att Sidéns hustru var svårt sargad. Den person som upptäckte vad som hade hänt i torpet, den inledningsvis omnämnde torparen Pehr Jonsson i Rössjö, berättade att Abraham Jonsson, omkring åtta dagar innan den ödesdigra händelsen vid två olika tillfällen under tårar tagit avsked av Pehr. Han menade att han skulle föras bort. Hans fruktan var enligt Pehr så stark att han skälvde ”som ett asplöf”. Abraham Jonsson hade däremot aldrig klagat på Sidén och dennes hustru. Han hade dock, när Sidén varit hemifrån, hävdad att denne hade åkt iväg för att hämta länsman i syfte att gripa honom. En omständighet som såväl Pehr Jonsson som andra vittnen påtalade var att Abraham Jonsson vid alla tidigare tillfällen de träffat honom visat sådan ”menniskofruktan” att han under tårar sagt ”farväl”. Vid detta tillfälle däremot, då ”en sådan gerning bort rädas för sitt samvetes dom”, visade han sig lugn och tycktes inte oroa sig för att bli bortförd.

Bondsonen från Orrvik, Eric Westin, som skött fångtransporten av Abraham Jonsson från Orrvik och till fjärdingsmannen i Skule för vidaretransport till länsfängelset, berättade att Jonsson under denna resa erkänt att han faktiskt nyttjade en kniv vid sitt dåd. Dessutom hade han sagt att ”det ej kunde bli dom i hans sak”, dock utan att han förklarade vad han menade.

Såväl före detta nämndemannen från Kornsjö, Jonas Johansson, som bonden Thomas Larsson från Orrvik var närvarande då Abraham Jonsson skulle häktas. Johansson hade då fått möjlighet att enskilt samtala med Jonsson om hur våldsdådet gått till. Jonsson hade då erkänt att han nyttjat kniv; han hade med kaveln som tillhygge slagit in kniven i huvudet på torparhustrun. När så länsman Edström närmade sig dem och frågade om någon kniv utnyttjats, hade Jonsson förnekat detta och försäkrat att han endast utnyttjat kaveln. Såväl Johansson som Larsson fann att Jonsson vid detta tillfälle:

/ ... / gaf rediga svar och syntes undergifven sitt öde, utan annat knot än för det han så hastigt skulle afföras innan han fick beställa om sitt hus, hvilket han ansåg så mycket mera nödigt, som han hyste den öfvertygelsen, att döden skulle bli straffet för hans gerning / ... /.

Åklagaren anförde avslutningsvis denna rannsakningsdag att han inte hade mer bevis att tillföra målet. Däremot ville han, beträffande frågan om Abraham Jonsson när brottet begicks ”varit vid fullt bruk af sitt förstånd” och med stöd av vittnesuppgifter, hävda att Jonsson:

/ ... / [inte] saknat förmåga att urskilja det rätta och orätta uti sine handlingar, helst [åklagaren] icke ville räkna Abraham Jonssons före mordgerningen hysta fruktan för menniskor och hans öfriga beteende för annat än beräkningar för undgående af straff för det af honom, efter [åklagarens] förmenande, långt förut eller åtminstone genast efter Torpets bortarrenderande påtänkta mord / ... /.

Häradsrätten i Nätra beslutade om att tillse att Abraham Jonssons 'sinnesbeskaffenhet' närmare skulle utredas innan nästa urtima ting utlystes. Den 11 mars insändes skrivelse till befallningshavande i Västernorrland om att förordna läkare för detta. Den läkare som fick uppdraget, t f provinsialläkare Alfred Hilarion Wistrand, blev färdig med sitt utlåtande den 29 juli. Detta nådde domhavande i Nätra tingslag den 31 i samma månad. Av detta utlåtande framgår att läkaren fann att:

/ ... / Abraham Jonsson / ... / i allmänhet beswarat de till honom framställda frågor, ehuru han derwid ådagalagt en mindre redig tankeförmåga och ett i allmänhet förswarligt, men med afseende på enskilda händelser dunkelt minne. Hans upgifter hafwa dock öfwerensstämt med de ur HäradsRätts-Protokollet, äfwensom från Presterskapet och Central-Hospitalet, samt annorstädes ifrån inhämtade uplysningar.

Sedan Wistrand i utlåtandet gjort en tämligen lång levnadsbeskrivning övergick han till att beskriva Abraham Jonsson som person. Eftersom denna beskrivning ger goda inblickar i de aspekter i en människas liv som uppmärksammades vid denna tid, finns skäl att här presentera den närmast *in extentione*:

/ ... / Abraham Jonsson är af medelmåttigt stark kroppsbyggnad, men mycket afmagrad, med torr, grågul hy. Hufwudet är högt, temeligen bredt ofwanför öronen, med höghwälf, kal panna, samt ganska litet, tunt, ljust hår. Ansigtsminen är ostadig och uttrycker ängslan och swärmodighet. Ögonen ligga djupt, äro blågrå till färgen, med något convergerande synaxlar och swag synförmåga, samt matt, ostadig blick. Hörseln temeligen god. Lukt och smak normala. Uttalet är långsamt, släpande och ofta otydligt. Kroppen håller han ständigt lutande, med wanligen framåt böjdt hufwud. Hans helotillstånd har i allmänhet varit temeligen godt, utom att han tidtals lidit af giktwärk i hufwudet och lederna, samt susning för öronen.

/ ... / Abraham Jonsson synes vid samtal icke ega fullkomlig förmåga att reda och sammanhålla sina tankar. Han beswarar wäl någorlunda tydligt och redigt de frågor man framställer till honom, men försjunker derunder stundom i begrundande, då han icke synes upfatta de frågor man gjort, förrän de uprepas, då han likasom upvaknar ur en swärmodig dwala och skådar upp, samt beswarar då vanligen den framställda frågan; han öfwergår derwid ofta från ett ämne till något annat, icke egentligen till saken hörande. Då han berättar, talar han alltid om huru det ena eller andra "swäfwat för mig" o. s. v. Hans minne är temeligen förswarligt, ehuru det, vid relaterandet af enskilda händelser, särdeles från hela den tid, då hans förståndsruddning varade, äfwensom från sednast förflutna året, tyckes blifwa mera dunkelt och oredigt, samt någon gång alldeles swika honom. Hans inbillningskraft är mycket stark, liflig och upjagad, och ofta påkommer honom en ängslan, den han icke kan förklara, men hwilken i ringa grad synes vända sig omkring det begångna och nu åtalade brottet, hwars förfärliga grymhet och lagstridighet han icke synes kunnat göra sig redigt grepp om. Hans omdömesförmåga tyckes vara särdeles klen och inbillningskraften innehar det herrskande wäldet inom hans själ. Hans sinnesstämning har, under den tid han vistats i länshäktet, i allmänhet varit stilla och nedslagen samt misstänksam och grubblande, hwarjemte han derunder tyckts ådagalägga en likgiltighet eller åtminstone mycket ringa deltagande icke allenast för den yttre verlden och dess händelser utan äfwen för sina egna och sina barns fördelar och angelägenheter. Hans sysselsättning består för det mästa uti att hela dagarna i ända sitta i sin säng, med lutad kropp och böjdt hufwud, grubblande och funderande, samt stundom gråtande, hwarjemte han äfwen ofta tuggar på sina naglar. Han fattar någon gång och läser i bibeln eller psalmboken, men återfaller snart derefter i samma grubblande tillstånd.

/ ... / Beträffande det åtalade brottet, erkänner Abraham Jonsson detsamma och berättar dess tillgång någorlunda sammanhängande, wäl med nedslaget sinne, men utan egentliga tecken till ånger. Han synes icke kunna klart inse det gräsligt brottsliga deruti, utan, då man söker väcka hans upmärksamhet derpå, swarar han endast: "ja, det var wäl fasligt illa gjordt", eller dylikt. Wid tal om de subjectiva följderna af brottet, tyckes han stundom lifligt upmärksamma hwad som säges, men försjunker strax åter i sin liknöjdhet och grubbleri.

Av detta drog Wistrand följande slutsatser:

Abraham Jonsson synes / ... / wäl i sina yngre år för kortare tid hafwa lidit af verkelig förståndsrubbning, men derefter återwunnit sitt förstånds bruk. Efter hans Hustrus död framträdde åter spår till denna rubbning, och om den än icke utvecklade sig till verkelig galenskap, så utwisar likwäl hans sinnestillstånd / ... / – nemligen hans nedslagenhet, ängslan och vanligen grundlösa misstänksamhet samt grubbleri, eller i allmänhet hans liffliga och upjagade inbillningskraft, men klena omdömesförmåga, hans något orediga minne, liknöjdhet och ändamålslösa sysselsättning samt hans ligkiltighet för det åtalade brottet och dess följder, m. m. – tillsammansaget med hans somatiska tillstånd / ... / – nemligen den afmagrade kroppen, den torra grågula hyn, den ostadiga minen och det ängsliga ansigts-uttrycket, den ostadiga blicken och det släpande uttalet m. m. – hos Abraham Jonsson ett djupt melancholiskt temperament och hyperchondri, med en tydlig slöhet hos själskrafterna, eller ett sådant blandadt eller bundet psykiskt tillstånd, der själskrafterna ej stå i behörig inbördes harmoni, utan förnuftet saknar behörigt herrawälde öfwer inbillningskraften och passionerna, så att han icke öfwerhufwud kan anses ega full sjelfbestänningskraft.

Hwad särskildt beträffar det åtalade brottet, med afseende på denna Abraham Jonssons sinnesförfattning; så saknar det icke stor sannolikhet att han begått detsamma utan förmåga att rätt betänka och göra sig klart reda för dess grofwa brottslighet och dess både objectiva och subjectiva följder / ... /.

Av Sundhetskollegiets utlåtande, daterat den 30 september, framgick att det:

/ ... / icke funnit de närvarande omständigheterna gifwa tillräcklig anledning för antagandet, som skulle Abraham Jonsson äga förmåga att bedöma sina handlingar och deras påföljder; vid hvilket förhållande Abraham Jonsson:s missgerning icke borde honom tillräknas eller efter strafflagarne bedömas / ... /.

Häradsrättens utslag, avkunnat den 7 augusti 1847, gick på Wistrands och Sundhetskollegiets linje; Abraham Jonsson straffriförklarades. Mot detta utslag besvärade sig åklagare Edström i nästa instans, både för egen del i sin roll som åklagare i målet och som ombud för Nätra sockenmän. I besväret hänvisades till den uppfattning om Abraham Jonssons sinnestillstånd som Edström presenterat i sitt yrkande innan häradsrättens utslag avkunnades. Svea hovrätt följde i sin prövning av målet, daterad den 29 november 1847, i allt väsentligt häradsrättens utslag. Hänvisning gjordes till att såväl Wistrand som Sundhetskollegiet bedömt att något ansvar mot Jonsson inte kunde utdömas.

Om en torpartillvaro, religiöst grubbel och en ifrågasatt straffriförklaring

Det materiella sammanhang i vilket familjen Sidén å ena sidan och Abraham Jonsson å den andra levde under var uppenbarligen reglerat genom ett avtal som närmast liknade ett s k födorådskontrakt. När hemmansägare eller torpinnehavare blev äldre och alltför orkeslösa för att själva kunna bruka den jord man ägde eller arrenderade, kunde någon i den yngre generationen – vanligtvis äldste sonen om någon sådan fanns – mot vissa kontrakterade utfästelser ta över gården eller arrendet. Vanligtvis var kontrakten skrivna så att den äldre generationen försäkrades om att få leva i 'orubbat bo' under återstående livstid och att de äldre i samband med överlåtandet fick bosätta sig i någon länga i anslutning till huvudbyggnaden. I själva verket kan man betrakta dessa rikligt förekommande arrangemang under 1800-talet som en form av pensionsförsäkring för den äldre generationen.

I det fall vi redovisat här finns avvikelser från detta mönster. Kontraktet mellan Sidén och Abraham Jonsson löpte ju endast på ett år. Dessutom tycks den äldre, d v s Abraham Jonsson, inte heller ha bott avskilt från torparfamiljen utan inne i det torp, ja t o m i det rum, som även familjen Sidén bebodde. Arrangemanget måste, som det beskrevs av Sidén – en beskrivning som för övrigt ingen annan som var närvarande i tingssalen, inklusive Abraham Jonsson, hade något att erinra emot – och med tanke på vad som framkom i rättegångsprotokollet, betraktas som förhållandevis förmånligt för Abraham Jonsson, särskilt om man beaktar hans svårigheter med att överhuvudtaget företa sig något nyttigt sett ur hela hushållets synpunkt.

Ett drag genomsyrar de flesta skildringar av nyckelpersonerna i fallbeskrivningarna i detta kapitel. Flera bland de uppenbart mentalsjuka personerna uppvisade beteenden som man skulle kunna hänföra till religiöst grubbel. Så är i hög grad fallet även beträffande Abraham Jonsson. Uttryck för detta grubbel kunde uppenbarligen ge upphov till s k grandiosa vanföreställningar om sig själv. Man uttryckte då exempelvis att man såg sig själv som "Frälsaren", "Herren", "Christus", etc; man kunde i vissa fall även anklaga någon annan för att exempelvis gå "satans ärenden".⁷⁴ Andra kanske gjorde hänvisningar till sin brist på gudstro, sina synder och sin därav svåra själ snöd för att förklara sin djupa ångest. Ofta kan båda uttrycken för djup ångest dessutom förknippas med klara paranoida, förföljelsemaniska drag. Abraham Jonsson kan hänföras till den sistnämnda kategorin, samtidigt som han, till skillnad från de flesta andra som beskrivs i denna rapport, hade tämligen god förmåga att verbalisera sin ångest. Man skulle med ett modernt uttryck kunna säga att han ägde viss 'sjukdomsinsikt'.

Utifrån detta kan man väcka frågan om den höga frekvensen av sådana inslag av djup ångest var uttryck för den form av gudstro som var förhärskande under 1800-talet, där synd och skam skulle efterföljas av bot och bättring inför förespeglingen om att man då skulle nå ett evigt liv. Eller var dessa inslag t o m uttryck för den känsla av nedtryckthet man kände som en följd av det relativa förtryck som måste ha präglat livet för en stor del av den svenska allmogen under detta århundrade? Frågor av detta slag bör givetvis väckas i ett sammanhang som detta även om de ju inte går att besvara entydigt.

När vi så går över till att diskutera rättens prövning av eventuella motiv, kan vi konstatera att Abraham Jonsson inte gav några entydiga svar. För det mesta blev han helt enkelt svarslös när frågor kom in på vilket uppsåt han hade till att döda torparhustrun. De få tillfällen då han åtminstone antydde ett motiv, som skulle ha att göra med att han inte var tillfreds med det arrendekontrakt han upprättat med Sidéns, sågs av åklagaren, understödd av Nätra sockennämnd, som ett avgörande skäl till att anföra besvär mot att rätten straffriförklarade Abraham Jonsson. Intressant i detta mål är således att en part, åklagarsidan understödd av representanter för allmogen, var oenig med andra parter i målet representerande häradsrätt, hovrätt samt företrädare för den medicinska professionen.

De formuleringar som de s k rättspsykiatriska instanserna använde för att framföra sina bedömningar kan i just detta mål betraktas som förhållandevis vaga. Några utdrag ur handlingarna kan illustrera detta. Det anfördes i dem att den tilltalade "icke kunde anses äga full sjelfbestämningskraft", att det "icke saknades stor sannolikhet" att den tilltalade begått brottet, att han var "utan förmåga att rätt betänka och göra sig klart reda för gerningens grofva brottslighet" och att "de närvarande omständigheterna [icke] gifva tillräcklig anledning för antagandet" att den tilltalade ägde förmåga att bedöma sina handlingar och deras konsekvenser. Här finns en tendens i formuleringarna som skulle kunna tyda på en osäkerhet bland 'bedömarna' om straffriförklaringen av Abraham Jonsson var den rätta. Var vagheten i formuleringarna avsiktlig? Ville man med formuleringarna ge uttryck för principen att 'hellre fria än fälla' och att man därmed lämnade möjligheten öppen för att i en eventuell prövning i högsta instans kunna komma till en annan slutsats? Något nytt överklagande kom emellertid inte till stånd och därmed ändrades inte heller utfallet. Straffriförklaringen av Abraham Jonsson kom därmed att vinna laga kraft.

---

⁷⁴ Om 'grandiosa vanföreställningar', se Cullberg a a:39.

När 'horngubben' sågs som ett reellt hot – ett drama i bergslagsbygd⁷⁵

I det avslutande fallet i detta kapitel förflyttar vi oss geografiskt till en bergslagsbygd och tidsmässigt till 1800-talets sista decennium. Vid Grythytte och Hällefors häradsrätt inleddes nämligen den 6 mars 1890 ett mål där en drygt 29-årig gruvarbetare, Per Johan Petersson,⁷⁶ var tilltalad för att ha mördat sin 74-åriga fader, Peter Nilsson. Även den mördade fadern hade varit gruvarbetare. Far och son bodde på samma gård men i skilda byggnader på ett ställe som hette Holmgruvan, en dåtida gruvort i närheten av Grythyttan som idag ligger mer eller mindre öde.

Med ledning av länsmannen Otto Carlstedts förundersökning får man veta att Per Johan Petersson fredagen den 28 februari 1890 hade bevistat ett bönemöte i det intill Holmgruvan belägna samhället Svartnäs. Till gruvfogden Anders Svensson Malm, som följt med Per Johan till detta möte, hade han när mötet var slut sagt att han kände sig ”lycklig och frälst”. Vid flera tillfällen hade han emellertid därefter visat sig ”virrig och oredig”. Särskilt skulle detta ha framträtt när han söndagen den 2 mars besökte ett nykterhetsmöte i den närbelägna järnbruksorten Älvestorp. Där tog han av sig sin rock och började sedan predika och även ropa, och detta med sådan styrka att andra närvarande blev tvungna att tysta honom. Efter detta möte hade hans tillstånd blivit alltmer ’besynnerligt’. På tisdagsmorgonen den 4 mars gick han inte till sitt arbete utan hade i stället gått runt på orten och förkunnat att han var Gud och att han skulle döma alla människor på den yttersta dagen, som i själva verket enligt honom skulle inträffa just denna tisdag. Därefter hade han gått till sängs men vaknat upp vid tvåtiden på eftermiddagen. Han uttryckte då sin förtrytelse över att ”domen ännu icke skett”. Därefter hade han gått ned till gruvan, hade där sagt sig vara ”lycklig och nöjd” och hade sedan ”slagit ihop händerna och anropat Gud”. Även på aftonen denna dag hade han gått ut och ”predikat samt anropat Gud högljudt”. Hans märkliga beteende ledde till att gruvfogden Malm, som bodde i samma hus som Per Johan, blev satt till att vakta honom. Då han emellertid vid ettiden natten mot onsdag slutligen hade gått och lagt sig i sitt rum på husets andra våning, som han för övrigt bebodde tillsammans med sin broder August, lämnade Malm honom därhän och gick till sin egen bostad som låg på nedre botten i samma byggnad.

Under natten hade dock Per Johan Petersson varit mycket orolig, gått upp flera gånger och då fallit på knä och bätt Gud om ”hjälp från horngubben”, som han sade sig frukta mycket. Vid fyratiden samma natt väckte han brodern August. Per Johan visade sig då vara ”vild och hotande” och bad dessutom August att avlägsna sig från rummet. August sprang därför så fort han kunde över till föräldrarna, som ju bodde i en närliggande byggnad, för att berätta om vad som stod på. Fadern Peter Nilsson tog då på sig sina kläder och gick, trots hans hustrus och sons ”böner och varningar”, över till Per Johan. Där överfölls han i nedre delen av trapphuset av Per Johan. Arbetaren Johan Gustafsson och dennes moder Sara Lisa Gren, som bodde på nedre botten och hört oväsendet såväl i våningen ovanför som i trapphuset, hade känt sig alltför livrädda för att gå ut i förstugan. De kunde emellertid höra hur Per Johan slog fadern, hur denne därefter bad ”för sitt lif” och hur Per Johan med ett tillhygge tillfogade fadern ytterligare slag. Efter dessa slag hörde de att Per Johan gick uppför trappan till sitt rum och att han reglade dörren sedan han kommit in. Gruvfogden Malm, som även han vaknade av ”ett dunkande utanför hans rum”, skyndade upp. Ute i trapphuset kunde han dock bara konstatera att Peter Nilsson redan låg död strax innanför husets ytterdörr, vid sidan av trappan och med

---

⁷⁵ Fallbeskrivningen i detta mål baseras på rannsakningshandlingar från Grythytte och Hällefors Bergslags häradsrätt, A1a:136, i mål den 6/3, §3 och 2/5 1890, §35, inklusive inneliggande handlingar. Samtliga handlingar har tillhandahållits vid Landsarkivet i Uppsala.

⁷⁶ I rannsakningshandlingarna förekommer efternamnet även stavat ’Pettersson’. I fallbeskrivningen kommer hans efternamn genomgående att stavas ’Petersson’.

huvudet vilande på ett kantigt, större järnstycke. Bredvid kroppen fann Malm dessutom en blodig yxa. Malm gick över till Peter Nilssons hustru och son för att meddela att deras make och fader var ihjälslagen. Återkommen till sitt rum kunde Malm sedan höra Per Johan från sitt rum högljutt ropa att han nu ”ihjelslagit horngubben, så att allting numera blifvit bra”. Därefter hade han kastat ut kläder, möbler och andra tillhörigheter genom rumsfönstret.

Man kallade genast på folk som kunde bistå vid gripandet av Per Johan Petersson. När de anlände låste Per Johan först upp dörren till sitt rum, men hotade samtidigt de församlade att han skulle slå ihjäl den förste som trängde sig in i rummet. Han nämnde även för de församlade att han hade ”slagit ihjäl den onde som kommit till honom i faderns gestalt”. Därefter reglade han dörren på nytt och allt blev tyst därinne. Sedan ytterligare personer anlant lyckades slutligen rättaren Per Gustafsson övertala Per Johan att öppna dörren, varefter han omhändertogs. När Per Johan Petersson en stund senare infördes på brukskontoret sade han sig ha ”gjort en gudi behaglig gerning ty då fadren ej ville blifva frälst oaktadt Per Johan predikat för honom gjorde han ej något orätt att slå ihjäl honom”. Därefter förhöll han sig tyst.

Dagen innan målet inleddes, eller den 5 mars, företog provinsialläkaren Johan Axel Emil Löving på Älvestorps brukskontor en undersökning av Per Johan Peterssons ”sinnesbeskaffenhet”. Av utlåtandet efter denna undersökning framgår att Löving vid sin ankomst fann Per Johan Petersson:

/ ... / sittande i en soffa mellan sina vaktare och hade båda armarne surrats med rep. I denna ställning förblef han stilla och nästan orörlig de timmar (ungefär tre), som undersökningen varade och kunde ej förmås att yttra ett enda ord. Ansigtstrycket var lugnt och däsigt. Pannan var temligen varm, men pulsen endast 66 slag i minuten. Pupillerna syntes vara af normal storlek och äro känsliga för ljuset. Föröfrigt kunna för tillfället inga omständigheter upptäckas, hvilka hafva något inflytande på sakens bedömande.

Med ledning av vad som i övrigt hade framkommit ansåg Löving bl a att motiv saknades till ”den gräsliga handling[en]”. Löving fortsätter sitt utlåtande på följande sätt:

/ ... / [H]ans orediga och af osunda religiösa funderingar störda sinnestillstånd under tiden närmast före brottets begående göra det sannolikt, att han vid denna tid blifvit gripen af en plötsligt påkommen sinnesförvirring, som gjort honom oförmögen att öfver sina handlingar bestämma och deras följder bedöma, men på någon bestämd form af sinnessjukdom kan icke diagnos ställas af de alltför obetydliga upplysningar, som erhållits af den till endast en besigtning bestämda undersökningen, då enligt länsman Carlstedts anhållan attest skulle till det i morgon sammanträdande tinget vara färdigt att aflemna, utan synes mig nödvändigt, att, om detta mål skall vinnas, Per Johan Petersson under någon tid bör ställas under läkares tillsyn, på det att hans uppfattning och omdömesförmåga samt öfriga förhållanden måtte kunna närmare studeras vid sådana tillfällen då han möjligtvis är mera meddelssam än hvad som vid denna besigtning varit händelsen / ... /.

När Länsmansrapport och läkarutlåtande över Per Johan Peterssons ’sinnesbeskaffenhet’ redovisats fick han tillfälle att själv berätta om sina ’levnadsomständigheter’. Av hans knapphändiga berättelse framgår att han var född 1861 vid Holmgruvan i Grythytte socken som son till ovannämnde Peter Nilsson och dennes hustru Anna Kristina Larsdotter. Under hela sitt liv hade han vistats i hemmet hos sina föräldrar och hade sedan ”yngre år” varit anställd som gruvarbetare.

Från det att Per Johan Petersson inställdes inför rätten hade han uppträtt så våldsamt att tre ’fångvaktare’ ”endast med möda kunde fasthålla honom”. Man kunde dock konstatera att hans uppträdande var ”redigt och temligen lugnt” när han lämnade sin levnadsbeskrivning. Av det prästbetyg som pastorn vid Grythytte församling, J C Schultz, hade lämnat framgick att Per

Johan gått i skola, tagit nattvarden som femtonåring, hade "försvarlig kristendoms-kunskap" och att han kunde läsa och skriva "något".

Den tilltalade Per Johan Peterssons egen, i efterhand uppenbarligen tillrättalagda, berättelse över det inträffade var i korthet följande: Senaste fredagen, d v s den 28 februari 1890, bevistade han bönemötet i Svartnäs. Mötet gjorde honom så orolig att han påföljande måndag kände sig tvungen att lämna sitt arbete. Sedan han natten mellan tisdag och onsdag gick till vila i det rum han bebodde tillsammans med brodern August blev han återigen "orolig till sinnes" eftersom "Gud då ingifvit honom att han skulle hämnas på alla människor, som ej ville omvända sig och han ovilkorligen måste ut och slå ihjäl horngubben", som han enligt rättegångsprotokollet uttryckte sig. Sedan brodern avlägsnat sig från rummet hörde han vid fyratiden på morgonen buller i trapphuset. Han rusade genast ut, eftersom han trodde att han mötte "den onde", och gav personen i trappan ett knytnävsslag så att denne ramlade baklänges nedför den och ner i förstugan. Han rusade nedför trappan, fick där nere tag i en yxa och tilldelade med hammardelen den person som stod i förstugan två eller tre slag i huvudet så att denne segnade ned för att därefter bli orörlig. När han efter detta gick upp till sitt rum där han lagt sig för att vila, tyckte han sig "få mera lugn, sedan han slagit ihjäl horngubben". Per Johan försäkrade att han aldrig hyst agg mot sin fader. Han blev ledsen när han fick veta att det var fadern han slagit ihjäl, men ursäktade sig med att "han gjort en Gudi behaglig gerning".

Efter denna redogörelse blev han tillfrågad om han i trappen hade känt igen sin fader. Han skall då ha gett:

/ ... / högst orediga svar samt påstod än att han oakadt det rådande mörkret genast igenkänd fadern på hans röst och kläder än att det ej varit fadern utan djefvulen i faderns skepnad han mött och än att han nog insett att det varit fadern, men att han dock utan afseende härå känt sig manad af Gud att slå ihjäl honom för det att denne varit en syndig människa.

Endast de stunder när hans uppmärksamhet upptogs av frågor som riktades till honom personligen behöll han sitt lugn. I övrigt skrek han, anropade Gud och frågade "om Gud ville att han skulle stanna kvar eller gå bort". Då han efterhand visade sig så våldsam att han endast med möda kunde hållas i styr på sin plats i tingssalen, beslöt rätten att han skulle återföras till häktet.

Därefter genomfördes ett antal vittnesförhör. Den vid samma trapphus som Per Johan Petersson boende arbetaren Johan Gustafsson berättade exempelvis att han hört att Per Johan under tisdagen hotat att slå ihjäl folk och att han därefter utan anledning hade slagit omkull en förbipasserande kvinna, Greta Lönnberg från Svartnäs. När vittnesförhören var avklarade beslöts att häradsrätten skulle inhämta Medicinalstyrelsens utlåtande rörande Per Johan Peterssons 'sinnesbeskaffenhet'.

Inför påföljande rannsakingstillfälle den 2 maj hade domhavande i Grythytte och Hällefors härad erhållit en skrivelse från befallningshavande i Örebro län. Av skrivelsen framgick att fängelseläkaren vid läns-cellfängelset på Örebro slott, Amandus Pehr Henrik Eckman,⁷⁷ hade iakttagit Per Johan under en tid. Hans slutsats var att sinnessjukdomen var av den art att en transport till häradsrätten skulle bli förenad med sådana svårigheter att den var "olämplig såvidt den icke oundgängligen erfordrades". Av detta skäl beslutade domhavande att ej låta kalla på den tilltalade. Medicinalstyrelsens utlåtande över den tilltalades 'sinnessillstånd'

---

⁷⁷ Eckman var då dessutom förste batteriläkare vid Livregementets husarkår.

lästes därefter upp. Av detta framgår att Medicinalstyrelsen, efter att ha tagit del av provinsialläkaren Lövings utlåtande, fann att detta måste kompletteras. Man sände därför över rannsakningshandlingarna till fängesläkaren Eckman. Denne skrev i sitt utlåtande att Per Johan Petersson i samband med att denne intogs vid läns cellfängelset:

/ ... / fallit i dvala, hvarur han ej lätt kunnat väckas och under hvilken dvala pulsen varit mycket långsam och hufvudet varmt; att han under derpå följande natt skrikit högt och varit vild, hvilket tillstånd fortfarit en tid, hvarunder han påstod sig vara förföljd af onda andar, som han sade sig både höra och se; att tillståndet emellertid under användning af sömnmedel förbättrats med korta återfall / ... /; att han efter behandling med kromkalium / ... / blifvit lugnare, men slappare samt sagt, att "Jesus visat sig för honom till gerningen" och att han handlat rätt, emedan fadren ej ville tro, det han, sonen predikade; att, ehuru matlust och matsmältning hela tiden varit goda, den häktade efter intagningen å fängelset magrat mycket; att han / ... / [efterhand] sofvit lugnt om nätterna och på dagen legat tyst och icke svarat på läkarens frågor utan blott nickat åt honom och "flinat".

I överensstämmelse med fängesläkaren Eckmans utlåtande gav Medicinalstyrelsen följande omdöme om Per Johan Peterssons psykiska tillstånd:

/ ... / [T]illtalade Per Johan Petersson [hade] vid det åtalade brottets begående varit beröfvad förståndets bruk tillfölje af sinnessjukdom, samt att han ännu är sinnessjuk och måste derjemte anses såsom för allmänna säkerheten vådlig.

Efter redovisningen av dessa handlingar företogs vittnesförhör med den redan tidigare hörde gruvfogden Anders Svensson Malm. Denne, som under ett antal år varit nära granne till Per Johan Petersson och dennes fader vid Holmgruvan, försäkrade att varken Per Johan eller hans fader var begivna på alkohol, att ingen i familjen tidigare hade varit 'sinnesrubbad' och att ett gott förhållande alltid rått mellan Per Johan och hans fader.

Av utslaget i målet, som därefter avkunnades, framgick:

/ ... / att [eftersom] Per Johan Petersson till följd af sinnessjukdom vid gerningens begående varit beröfvad förståndets bruk, pröfvar H[äradetsRätten] / ... / rättvist frikänna Per Johan Petersson från allt ansvar i målet, till följd hvaraf Per Johan Petersson icke vidare skall i och för detta mål i häkte hållas, men enär enl. Kongl[iga]. Medicinalstyrelsens utlåtande Per Johan Petersson fortfarande är sinnessjuk, öfverlemnas till Kon[gliga]. Bef[ällningshafvan]de i länet att om honom taga vård, så att han ej må blifva för allmänna säkerheten vådlig / ... /.

Målet prövades av Svea hovrätt den 3 juni 1890 och straffriförklaringen fastställdes efter denna prövning. Den 20 juni samma år överfördes Per Johan Petersson till Vadstena hospital.

Om folkrörelser, allmänfarlighet och en försmådd läkare

Per Johan Petersson uppvisade symptom på s k 'grandiosa vanföreställningar' som berördes redan i det föregående fallet. I föreliggande fall kan vi även koppla dessa vanföreställningar till de uppenbarligen starka känslouttryckningar som Per Johan väckte i samband med ett bönemöte. Sannolikt handlade det dessutom om ett frireligiöst möte. Eftersom hans känslosvall tilldrog sig de andra mötesdeltagarnas uppmärksamhet till den grad att de fann det nödvändigt att tysta honom, kan åtminstone detta bönemöte inte ha varit av det extatiska slag som kunde förekomma vid denna tid. Snarare verkar själva det faktum att folk hade församlas ha exalterat honom eftersom han även blev påverkad på ett likartat sätt vid ett nykterhetsmöte. I vilket fall som helst illustrerar detta fall en företeelse när det gäller det moderna Sveriges framväxt som inte tidigare berörts i denna rapport, nämligen folkrörelsernas intåg i människornas liv. Vid sidan av frikyrkan är just i detta fall även nykterhetsrörelsen representerad i fallbeskrivningen.

Att Per Johan Peterssons allmänfarlighet åberopades kan väl knappast ses som märkligt. Från att ha varit tidvis 'orolig', och att han någon gång dessutom farit ut i hotelser och besvärjelser gentemot såväl sina närmaste som mot andra, kom hans uppträdande under rättegången att understryka vikten av att han 'inkapasiterades' genom att hamna under någon form av sluten vård. 'Allmänfarlighet' var regelmässigt det skäl som åberopades när det gällde att skilja den person som bedömdes vara straffri från sin sociala omgivning.

En omständighet som dock skiljer detta fall från de tre föregående är de klagomål som den först anlidade läkaren uttryckte. Man skulle ju kunna se detta som ett tecken på att den tidens medicinska profession därmed hade flyttat fram sina positioner; vid denna tid fann tydligen enskilda läkare det ibland nödvändigt att hävda att tid faktiskt krävdes för att ta ställning till en tilltalads straffansvar. Provinsialläkaren Löving, som här avses, fick ju i själva verket endast en dag på sig att avge ett yttrande över Per Johan Peterssons 'sinnessillstånd'. Dessutom meddelades detta yttrande innan rättegången var avslutad. Med hänsyn till detta är det givetvis inte speciellt anmärkningsvärt att Medicinalstyrelsen påpekade att en utökad undersökning av den tilltalade var behövlig och att styrelsen därför fann att Lövings yttrande måste kompletteras. Att Löving inte fick förtroendet att fullfölja sina intentioner kan ha haft både praktiska som kompetensmässiga orsaker. Eckman var vid denna tid inte bara ansvarig för läkarvården på länsfängelset i Örebro utan hade även en del andra uppdrag. Dessutom var han av praktiska skäl den läkare som var mest lämpad att ta sig an denna uppgift, eftersom Per Johan Petersson vid tiden för bedömningen satt häktad på detta länsfängelse. Märkligt är väl snarare att den diagnos som Eckman ställde på Per Johan Petersson blev så pass intetsägande. Eckman kom ju endast fram till att Per Johan led av 'sinnessjukdom' utan att ställa någon mer preciserad diagnos. Dessutom var Medicinalstyrelsen uppenbarligen tillfreds med denna diagnos eftersom ingen ytterligare utredning krävdes av denna myndighet.

Rättspsykiatri som ny disciplin

De ambitioner och överväganden som respektive professioner vi här sett i aktion gav upphov till ger oss anledning till att mer samlat belysa 1800-talets rättspsykiatriska teori och praktik. Innan detta görs finns dock anledning att redogöra för hur synen på sinnessjukdomarna växlat genom århundradena.

Redan under antiken uppfattades sinnessjukdomar som en störning av förnuftet. Gör vi ett hopp ända fram till 1700-talet finner vi att denna uppfattning kom att befästas i och med att upplysningstidens tänkare såg förnuftet som människans främsta egenskap. Efterhand komplicerades dock föreställningarna om den sinnessjuka. I takt med att till synes irrationella våldsbrott började debatteras fann sig dåtidens läkarauktoriteter vara ställda inför ett kunskapsteoretiskt dilemma. Allt mänskligt handlande tycktes inte på ett enkelt sätt kunna inlemmas i ett schema med rationalitet som enda värdemätare. Samtidigt kom de psykiatriskt orienterade läkarna runt om i Europa att genom dessa debatter på ett naturligt sätt inlemmas i en rättslig praktik. Rättspsykiatri började därmed ta form.

Utmärkande drag för den nya psykiatri som den kom att framträda i början av 1800-talet var bl a, att sinnessjukdom alltmer började betraktas som en följd av störningar i människans emotioner och viljeyttringar. Föregångsmannen var fransmannen Philippe Pinel (1745-1840). Sinnessjukdomarna kunde nämligen enligt honom drabba andra delar av själslivet än förnuftet. Utifrån dessa nyvunna insikter försökte man bl a kategorisera sinnessjukdomarna.

Speciell uppmärksamhet kom att riktas mot 'manin'.⁷⁸ Den sågs visserligen i första hand som relaterad till delirium. Man tyckte sig emellertid även kunna peka på fall där människan drabbades av raseri utan att förnuftet påverkas. Pinels elev Jean Etienne Dominique Esquirol (1772-1840) myntade i detta sammanhang begreppet 'monomani' för att beteckna de sinnessjukdomar, som endast drabbade en del av människans förnuft eller själsliv men lämnade andra delar helt oberörda.⁷⁹ Skillnaden mellan Pinel och Esquirol bestod främst i att Pinel avsåg sjukdomstillstånd som berörde den emotionella sidan av människans själsliv, medan Esquirol såg som sin uppgift att uppmärksamma de sjukdomar, som drabbade en del av förståndsförmögenheterna men inte andra. Även det av engelsmannen James Cowles Prichards (1786-1848) myntade begrepp 'moral insanity' kan relateras till dessa nya rön. Med detta begrepp inbegreps således de sinnessjukdomar som inte drabbade förnuftet utan den känslomässiga sidan av personligheten. Här handlade det om en sjuklig förändring av de naturliga eller normala känslorna, böjelserna, vanorna eller instinkterna, utan att några egentliga tecken på sinnessjukdom kunde påvisas.⁸⁰

En betydelsefull inriktning, som även en del svenska läkare tog del av, var den s k tyska kriminalpsykologiska skolan.⁸¹ En av dess främste företrädare var Johannes Baptista Friedreich (1796-1862). En lärobok i ämnet av honom blev i slutet av 1830-talet översatt till svenska och uppenbarligen dessutom tämligen vida spridd.⁸² Utgångspunkten för Friedreichs idéer var att människan endast kunde straffas för gärningar som de begått av fri vilja, eller i ett tillstånd av psykisk frihet. Inget tvivel om den anklagades psykiska tillstånd fick finnas innan man seriöst kom in på frågor om skuld och straff. Om detta skrev Friedreich bl a följande:

Om en brottslig handling riktar sig mot nära anhörig, är särskilt grym eller om förövaren även skadar sig själv så är det troligt att handlingen inte företagits av fri vilja. Dessutom erkänner den sjuke eller ofrievanligen sitt brott, eftersom han sedan gärningen är begången känner en lättnad över att vara fri från ett inre tvång, medan den ondskefulle alltid försöker urskulda sig.⁸³

De problem som därmed uppkom hade bl a att göra med hur man kunde avgöra om en brottsling var psykiskt fri eller inte, och vem eller vilka som kunde och borde göra denna bedömning.

---

⁷⁸ Pinel gjorde en betydelsefull insats när det gällde att utveckla en naturvetenskapligt präglad psykiatri. Haugsgjerd karakteriserar hans insatser på följande sätt: " / ... / han avskydde tvång och förtryck, misströdde spekulativa teorier och förespråkade fördomsfri observation". Hans kanske mest påtagliga insats var att han, när han utnämndes som överläkare för en asyl, som för övrigt tidigare hade varit fängelse, gav order om att alla tvångsmedel skulle bort och " / ... / att de intagna skulle behandlas med vänlighet och respekt och få maten serverad som vanliga människor, i stället för att utfordras som djur". Pinel hävdade dessutom att "[d]en som skall vara läkare för sinnessjuka måste leva tillsammans med dem, lära känna deras personlighet och vanor och studera sjukdomsförloppet dag och natt under en längre tid. Endast de läkare som har ett genuint intresse för de känslomässiga sidorna av patienternas sjukdomar var enligt Pinel lämpade som psykiatrer. Han ansåg också att inte bara ärftliga dispositioner utan också ogynnsamma uppväxtvillkor och stora känslomässiga påfrestningar kunde vara orsaker till psykiska sjukdomar". Pinel utvecklade ett klassifikationssystem i vilket han " / ... / indelade psykoserna i fyra grupper: melankolier, manier med delirium (vanföreställningar), manier utan delirium och demenser". Samtliga citat hämtade ur Haugsgjerd 1988:42.

⁷⁹ I likhet med Pinel förlitade sig Esquirol uteslutande på den kliniska observationen som grund för att klassificera psykosor. Förutom monomani upptog han i sitt schema över psykosor 'utan påvisbar kroppslig sjukdom' även "melankoli, mani, / ... / demens (förvärvad) och idioti (medfödd)". Ibid:51.

⁸⁰ Qvarsell 1993:29-31.

⁸¹ Se Drugge 1998:115 & 123.

⁸² Qvarsell a a:35.

⁸³ Citerat ur ibid:36.

Den livliga diskussionen i den psykiatriska litteraturen om huruvida sinnessjukdomar kunde påverka vilje- och känslolivet, men däremot inte förståndet eller förnuftet, tycktes inte ha påverkat 'fältläkaren' Almquists slutsatser i målet mot 'lappmannen' Jacob Sjaggo. Denna tanke fick egentligen inte heller några konsekvenser i 1864 års svenska strafflag. Inte heller begreppet 'psykisk ofrihet', som ofta förekom i äldre rättspsykiatrisk litteratur, tillämpades i lagstiftningssammanhang. Snarare var det individens förmåga att förstå innebörden av lagen och handlingarnas konsekvenser som i denna strafflags mening var avgörande för om straffansvar kunde utmätas.⁸⁴ Man kan väl dessutom hävda att det snarast var sådana bedömningar som låg till grund för den fällande domen mot Sjaggo i det första av de ovan redovisade målen. Det var även detta som antagligen fick åklagaren i målet mot torparen Abraham Jonsson att hävda att denne tycktes ha ett "rimligt" motiv till att ta livet av torparhustrun. Eftersom rätten antog att Sjaggo simulerade, och att åklagaren var av liknande åsikt beträffande torparen Abraham Jonsson, bjöd logiken att de även antog att de två egentligen även förstod de konsekvenser som deras handlingar hade gett upphov till.

De tre straffriförklarade gärningsmännen i de ovan redovisade fallen kom att hamna på hospital. Det finns bl a av detta skäl anledning att fråga sig hur den sinnessjuka betraktades och behandlades i Sverige under en stor del av 1800-talet. För det första kan konstateras att det i allmänhet var socknen och hemmet som förväntades ta sig an den sinnessjuka. Denne skulle således huvudsakligen vistas i sin invanda hemmiljö. Om man trots allt övervägde att överföra den sjuka till ett hospital på annan ort, vilket ju var fallet med torparen Abraham Jonsson när han var yngre, väntade ofta en besvärlig, flerårig administrativ process innan ett sådant beslut kunde verkställas. Antalet sängplatser vid den tidens svenska hospital var starkt begränsade och de svenska centrala myndigheterna var uppenbarligen måttligt intresserade av någon kostsam institutionsutbyggnad av den typ, som förekom i exempelvis England.⁸⁵ På hospital hamnade därför ett ytterst fåtal av dem som ansågs vara sinnessjuka, och detta först när inga andra försörjningsmöjligheter eller förutsättningar att omhänderta den sjuka överhuvudtaget ansågs föreligga. Att bli hospitalshjon blev således i realiteten en sista utväg. I själva verket var det sällan sinnessjukdomen i sig som kvalificerade för intagning på hospital. Det var i stället graden av störande beteende och farlighet för sig själv och för andra som utgjorde grunder för en sådan förflyttning.⁸⁶ Väl intagen kunde den sinnessjuka sällan räkna med att komma tillbaka till hemsocken. Torparen Abraham Jonsson är således att betrakta som ett av relativt få undantag. Hospitalen blev därmed i praktiken avsedda för dem som betraktades som obotligt sjuka.⁸⁷

I litteraturen har betydelsen av upplysningstidens tankar om uppfostran och utbildning poängterats när det gäller att förklara de förändringar som ägde rum inom sinnessjukvården under 1800-talets första sekler, även om andra mer krassa administrativa överväganden också framskymtat.⁸⁸ Beträffande Sverige har det dock hävdats att det inte i första hand var en fråga om att förändra den sinnessjukes vårdmiljö, eller om att använda hospitalet som ett disciplinerings- och korrektionsinstrument av engelskt snitt. Snarare låg organisatoriska överväganden bakom dessa förändringar.⁸⁹ Av stor betydelse för detta var sannolikt det unika svenska förhållandet mellan en stark centralmakt och en på samma gång väl utvecklad lokal organisation på olika samhällsområden. Myndigheterna ville i första hand minimera

---

⁸⁴ *ibid*:103.

⁸⁵ Eriksson 1989:269.

⁸⁶ *ibid*:270.

⁸⁷ *ibid*:269.

⁸⁸ Se Qvarsell a a:20 och Smith, fotnot i *ibid*:18.

⁸⁹ Eriksson a a:269-274.

kostnaderna för hospitalen genom att få dåtidens kommunala nivå, socknarna, att ta över ansvaret för de fattiga, som vid denna tid utgjorde de kategorier som främst befolkade hospitalen. Avsaknaden av medicinska överväganden och perspektiv kännetecknade således denna utveckling. Hospitalen blev därmed primärt sinnessjukanstalter för socialt misshagliga.

Sedan riksdagen 1823 beslutat om inrättandet av behandlingshospital tillkom bl a Vadstena hospital. Där skulle nya och från kontinenten inspirerade behandlingssidéer praktiseras i upplysningstidens anda. Danvikens hospital omvandlades i samma riktning i början av 1830-talet. Såväl centraliserings- som decentraliseringssträvanden låg i tiden. Första hälften av 1800-talet brukar nämligen både runt om i Europa och i USA betecknas som psykiatrins gyllene tidsålder. Psykiatri etablerades vid denna tid som en gren av den medicinska vetenskapen.⁹⁰ Följdriktigt kom därmed vansinnet att alltmer betraktas som en sjukdom som kunde diagnosticeras och sedan botas snarare än att ses som ett syndastraff förenat med evig förgängelse. En organiserad sinnessjukvård utvecklades och ett ökat intresse för de psykiska sjukdomarnas natur växte fram bland läkare.

Ett nytt system av idéer, institutioner och professionella aktörer tog därmed form. De juridiska och medicinska tankeystemen kom att konkurrera inom ett praktikfält, där någonting mer än maktstrider mellan skilda professioner utvecklades. Hela ideologier om hur ett samhälle bäst skulle kunna kontrolleras rationellt och/eller humant ställdes mot varandra. Synen på lagöverträdare fick samtidigt nya inslag.⁹¹ På det rättsliga området innebar detta exempelvis att tillräkneligheten, som Börjesson uttrycker det, inte enbart gällde juridik och viljefrihet utan alltmer kom att bli en medicinsk fråga.⁹²

De sinnessjukas straffrättsliga ställning förändrades på ett avgörande sätt. Det traditionella juridiska sättet att se på vem som var otillräknelig sammanföll varken i teorin eller i praktiken med det medicinska sinnessjukbegreppet.⁹³ I stället för att främst koncentrera sig på själva handlingen blev brottslingen och dennes förutsättningar att kunna kontrollera sina handlingar uppmärksammade. Samtidigt fick en gammal tanke om förnuftet och den fria viljan som grund för straffansvar ny aktualitet.

När läkaren blir rättsläkare

Den svenske läkarens betydelse som vårdare av sinnessjuka var vid 1800-talets början synnerligen marginell. I princip bestod uppgifterna för denna kår i att, som i målen som redovisats här, sortera de simulerande från de rättfärdiga, sjuka från friska, botliga från obotliga, och detta vanligtvis i konkurrens med prästerna. Bland annat i målet mot 'lappmannen' Jacob Sjaggo, och i mindre grad i de andra redovisade målen, kunde vi ju konstatera att församlingens kyrkoherde under rannsakingens gång spelade en inte helt obetydlig roll när det gällde att bedöma den tilltalades tillräknelighet. I allmänhet handlade läkarnas insteg i ett nytt verksamhetsfält knappast om att kombinera den nyvunna administrativa maktpositionen med någon medicinskt kurativ verksamhet. Vi får sträcka oss till 1890-talets början och till målet mot gruvarbetaren Per Johan Petersson för att hitta något som egentligen liknar sådana ambitioner. De praktiska möjligheterna att genomföra sådana insatser var ytterst begränsade under större delen av 1800-talet. Således handlade det varken i före detta artilleristen Abraham Peterssons, torparen Abraham Jonssons, 'lappmannen' Jacob Sjaggos eller andra tilltalades fall om en *medikalisering* när det gällde behandlingen av den

---

⁹⁰ Qvarsell a a:27.

⁹¹ Börjesson a a:30.

⁹² *ibid*:53.

⁹³ Qvarsell a a:86.

sinnessjuka, utan snarare om, vad Eriksson betecknar som, en *pedagogisering*. Bakom detta låg framväxten av en vision om att den som bedömdes vara sinnessjuk skulle kunna fostras om till att bli en normalt fungerande människa, en föresats som efterhand fick sin rättsliga utformning i 1858 års sinnessjuklag. I denna lag fastställdes att sinnessjukvårdens uppgift var att behandla de sjuka så att de skulle kunna återvända till det vanliga samhällslivet.⁹⁴ Mer konkret innebar lagen, förutom att betona människans formbarhet via miljön, en koncentration på reglering, kontroll, organisering och behärskning. Genom en process som närmast kan liknas vid prägling och som man även med Elias' termer skulle kunna beteckna som 'inifrånstyrning',⁹⁵ en process som sedan sekler praktiserats inom ramen för den svenska kyrkan, skulle förmågan att själv se sina gränser återvinnas för den sinnessjuka.⁹⁶ Detta blev dock ett projekt som i stort sett misslyckades, och detta gällde såväl i Sverige som annorstädes.⁹⁷

Under 1800-talets första hälft tog läkarna, åtminstone i bildlig mening, plats i rättssalarna runt om i Europa. I England återopade de åtalades försvarsadvokater i allt större utsträckning sinnessjukdom som en förmildrande omständighet.⁹⁸ I Frankrike uppmärksammades ett antal gåtfulla och mycket grova våldsbrott i syfte att problematisera brottslingens själsliga status vid brottet.⁹⁹ Speciellt uppmärksammade blev ett antal fall, där förövaren, i likhet med i det inledningsvis i denna rapport anförda fallet med Pierre Rivière, uppenbarligen inte önskade uppnå någon personlig fördel genom förövandet av till synes meningslösa grova våldsbrott mot någon nära anhörig och där denne tycktes underkasta sig rannsaking och dom i något som närmast föreföll vara en känsla av befrielse.

Strävandena efter professionalisering sammanföll med dessa insikter. Man menade att bedömningar av sinnestillstånden hos brottsförövare av detta mer komplicerade slag erfordrade specialistkunskaper. Två professioner kom därmed på detta sätt att ställas mot varandra. Medan domare och andra jurister betonade rättsskipningen som ett led i att skydda och bevara samhällsordningen, riktades uppmärksamheten bland de medicinskt orienterade aktörerna snarare mot den enskilde brottslingen som individ.¹⁰⁰ Man såg samtidigt detta som en uppgörelse med förlegade tänkesätt. Man ansåg det helt enkelt möjligt att på medicinsk vetenskaplig grund nå den slutgiltiga sanningen om brottslingens natur och drivkrafter. 1800-talet innebar därmed gradvis ökade ambitioner, och läkarkåren kom i denna utvecklingsfas att på bred front muta in nya kunskapsområden.¹⁰¹ Samtidigt sammanföll denna medicinska offensiv med en önskan från statsmakternas sida om att finna nya och mer rationella instrument för social kontroll.¹⁰² Kontinentala strömningar rörande rättspsykiatri kom för övrigt mycket snabbt att föras över och bli kända bland läkare i Sverige.¹⁰³

Den rättspsykiatriska praktiken

Med utgångspunkt i ett antal uppmärksammade rättsfall under det senaste decenniet "som svårligen kan förklaras utifrån gängse till buds stående förklaringsmodeller" menar journalisten Per Svensson i sin tänkvärda bok om *Den leende mördaren* att:

---

⁹⁴ Qvarsell a a:102.

⁹⁵ Se Elias 1939/1982:229-333.

⁹⁶ Eriksson a a:272.

⁹⁷ Qvarsell, a a:28.

⁹⁸ Eigen 1995.

⁹⁹ Harris 1989.

¹⁰⁰ Qvarsell a a:37-38.

¹⁰¹ Börjesson a a:12.

¹⁰² Foucault. Se fotnot 43 i Qvarsell a a.

¹⁰³ Qvarsell a a:90.

Det som inte låter sig förklaras låter sig knappast heller förutses eller förebyggas. Det oförklarliga gör människan till ett offer – utlämnad men samtidigt skuldfri. För det oförklarliga kan hon inte lastas. Hon kan å andra sidan inte heller värja sig mot det.¹⁰⁴

Denna uppgivenhet inför det oförklarliga kännetecknade knappast de strävanden som den nya rättspsykiatrien arbetade efter vid 1800-talets början. Börjesson har jämfört den tidens rättspsykiatriska praktik med pysseluppgifter i vilka man med en penna förenar olika punkter enligt ett upp gjort schema. Punkterna i detta schema symboliserar förhållanden i personens livshistoria. När så punkterna förenats kan man slutligen skönja en figur av något slag. Den slutliga bilden har på detta sätt fått styras av det historiskt givna, av förhållanden i en viss persons biografi som 'predestinerar' ett visst handlingsmönster. Detta är en väl vald metafor som syftar till att illustrera det sätt som det rationella projektet realiserades på inom det trots allt tämligen begränsade rättspsykiatriska området. Kunskaper insamlades systematiskt. Människans handlingar betraktades som möjliga att förstå; det gällde bara att införskaffa de rätta uppgifterna.¹⁰⁵

De optimistiska strävandena mot att uppnå ett allt bättre vetande tog tidigt form i Sverige och drog ofta vinning av en redan tidigt väl utbyggd statlig och/eller kyrklig administration. Tabellverkets befolkningsstatistik började exempelvis insamlas redan 1749 och bildar idag den äldsta sammanhängande tidsserien av befolkningsstatistik i världen på lokal nivå. Även inom det medicinska området förekom liknande strävanden. Ett antal avhandlingar som hade prägeln av systematiskt kunskapsinhämtande presenterades. Medicinska kunskaper skulle dessutom vara nyttiga för andra professioner än för praktiserande läkare. Redan 1804 talar exempelvis en av dåtidens mest kända läkare, Erik Gadelius (1778-1827), om behovet av medicinska kunskaper hos jurister.¹⁰⁶ Det gällde att sortera människor dit de hörde hemma. Simuleringsrisken och den omständigheten att personer, som begått grova brott och bedömts som sinnessjuka och straffrifyklarats, snart förklarades vara friska och skrevs ut från hospitalen, sågs som problem. Dessa problem utgjorde i själva verket ett viktigt skäl till att det tidigare återgivna kungliga brevet av år 1826 ledde till en direkt reglering av domstolarnas skyldigheter att verkställa utredningar om 'sinnessillståndet' hos en för brott tilltalad person. Detta skulle, som de redovisade fallen utvisar, ske genom läkarutlåtanden. Domstolarna var anmodade att vända sig till den tidens högsta medicinska instans – först Sundhetskollegiet fram till 1878, som detta år ombildades till Medicinalstyrelsen – med en begäran om att företa sådana utredningar. Utredningarna skulle i sin tur verkställas genom befallningshavandes överinseende genom att dessa utsåg läkare från de län där brotten hade begåtts som skulle avge yttranden i sådana ärenden. Sådana yttranden skulle dels baseras på rannsakingshandlingarna och dels på de besök som läkarna ifråga gjorde i fängelserna hos de tilltalade eller dömda.¹⁰⁷ Besluten om detta samt om de slutgiltiga tolkningarna av läkarintygen låg emellertid fortfarande hos domstolarna.¹⁰⁸

Vad som blev det nya med det kungliga brevet från år 1826 var att en princip fastställdes om att brottslingar som handlat under inflytande av sinnessjukdom inte skulle bestraffas.¹⁰⁹ Brottslingens sinnesbeskaffenhet blev på detta sätt ett uttryckligt arbetsfält för dåtidens

---

¹⁰⁴ Svensson 1994:16-17.

¹⁰⁵ Börjesson a a:12.

¹⁰⁶ Anförts i ibid:39.

¹⁰⁷ Qvarsell a a:94.

¹⁰⁸ ibid:95.

¹⁰⁹ ibid:87.

läkarkår.¹¹⁰ Antalet brottmål där exempelvis Sundhetskollegiet kom att engageras blev dock, åtminstone under de två första decennierna efter 1826, tämligen få.¹¹¹

En specialiserad läkarkår i psykiatri började att utvecklas i Sverige först under 1800-talets senare del. Av fallet med Per Johan Petersson att döma kom denna expertis dock inte att anlitas vid bedömningar om straffansvar. Snarare var denna expertis förlagd till dåtidens hospital och var där sysselsatt med kurativ verksamhet. Man kan dock förmoda att frågor som rörde de tilltalades straffansvar i allt större utsträckning kom att bli hela läkarkårens ansvar. Detta innebar att de som under överinseende av Sundhetskollegiet eller Medicinalstyrelsen var förordnade som fängelseläkare eller som provinsialläkare även fortsättningsvis kom ifråga för sådan verksamhet.¹¹²

Formellt var läkarnas ställning i Sverige trots detta tämligen svag eftersom domstolarna inte hade någon skyldighet att följa de förslag som läkarutlåtandena innehöll. Den genomslagskraft som läkarutlåtandet trots allt fick i dåtidens rättssalar får därför främst tillskrivas tilltron till medicinen som vetenskap och läkarkåren som profession.¹¹³ Vilka mer eller mindre rationella motiv som kunde tänkas ligga bakom ett brott blev i stort sett bedömda av läkare på sätt som juristkåren dittills gjort, vilket ju även den medicinska delaktigheten vid bedömningen av Sjaggo, Pettersson och Jonsson i de tre första redovisade målen ger anledning att hävda. I den litteratur från denna tid som var författad av läkare finns emellertid mer än antydningar om att de som yrkeskår ansåg sig gå djupare ned i brottslingens tanke- och viljeliv än vad jurister hade mäktat med. 'Brottslingen lider ofta av psykisk ofrihet bortom lekmannens, läs: juristens, förståelsehorisont', kunde det heta. Att bedöma den psykiska ofrihetens varaktighet skulle man kunna kräva en läkares omdöme. Stort utrymme skulle, menade man, dessutom ges åt de tillfälliga och övergående tillstånden av sinnesförvirring. Ett allvarligt och svårbedömt brott skulle i sig vara ett giltigt skäl till att undersöka sinnesbeskaffenheten hos brottslingen.¹¹⁴ Efterhand blev man dock alltmer klar över att det fanns en gråzon mellan vad som var att betrakta som friskt och sjukt. 1864 års strafflag, där man bl a i en paragraf kom in på 'förståndets fulla bruk', illustrerar detta.¹¹⁵

De tidigaste bedömningarna av en brottslings sinnelag, som var av rättspsykiatrisk karaktär, gällde sådant som rörde hur pass redig denne var i tal och tanke, samt dessutom sådant som var relaterat till brottslingens eventuella sociala anseende. Här var det främst frågan om att avge allmänna omdömen om den åtalades förstånd och ansvar. Att dessa kunde vara tämligen vidlyftiga framgår med önskvärd tydlighet av de omdömen som exempelvis fälldes om Jacob Sjaggo, Abraham Petersson och Abraham Jonsson. Inte heller omdömet om Per Johan Petersson från 1890 inbegriper dock någon mer preciserad diagnos. Först inpå 1900-talet förs resonemang om samband mellan en viss sjukdom och ett visst beteende.¹¹⁶ Även om kartläggningar av detta slag företogs med detta förtecken när det gällde exempelvis brottslingens tidigare levnad, dennes sinnesbeskaffenhet vid brottstillfället och beträffande möjliga prognoser utifrån någon form av farlighetsbedömning, sågs inte sinnessjukdomen i sig som den avgörande faktorn utan snarare sinnessillståndet vid brottstillfället. Bedömningar av detta tillstånd låg dessutom i linje med den allmänna rättspraxis som kom att utvecklas vid

---

¹¹⁰ Börjesson a a:38.

¹¹¹ Qvarsell a a:95.

¹¹² Börjesson a a:56.

¹¹³ *ibid*:61.

¹¹⁴ *ibid*:41- 42.

¹¹⁵ *ibid*:44.

¹¹⁶ *ibid*:59.

denna tid.¹¹⁷ Därmed ställdes den undersökande läkaren och domstolarna på speciellt svåra prov eftersom det bl a gällde att bedöma förövare som till synes led av sinnessjukdomar som verkade momentant och partiellt.¹¹⁸

Tankar kring temat ånger och bot blev centrala när det gällde att särskilja de psykiskt störda brottslingarna från andra. Det gällde att, som bl a fallet med torparen Abraham Jonsson illustrerar, bedöma om gärningsmannen var medveten om det moraliskt klandervärda i ett begånget brott samt om gärningen hade begåtts av fri vilja. Om så inte var fallet ansågs denne vara i behov av vård som syftade till att återupprätta en normal, moralisk standard. Prognosen blev därmed beroende av någon form av 'ångeranalys',¹¹⁹ vilket kunde leda till att läkaren i häktet sökte utröna förhållandet mellan brottslingens påstådda sinnelag och dennes allmänna uppträdande.¹²⁰

---

¹¹⁷ Qvarsell a a:101.

¹¹⁸ ibid:99-100.

¹¹⁹ Börjesson a a:83.

¹²⁰ ibid:43.

2 Fyra familjedramer vid 1800-talets mitt

Bakgrund

De fall som beskrevs i föregående kapitel var av tämligen skiftande karaktär även om samtliga inbegrep brottrubriceringarna mord eller dråp. De fyra fall som kommer att redovisas och diskuteras i detta kapitel har däremot ett gemensamt brottstema; en familjefader tar brutalt livet av, från en till ett antal, familjemedlemmar. Sådana fall förekommer även idag men får i nutida medier ofta en tämligen undanskymd plats som enkla notiser under rubriker som 'En familjetragedi', om de överhuvudtaget anses ha något nyhetsvärde.

Fallens likartade brottstema ger bättre förutsättningar än vad som var möjligt i förra kapitlet att göra meningsfulla jämförelser mellan dem med utgångspunkt i frågeställningar som redan behandlats. Frågor som känns speciellt angelägna att ställa i detta kapitel är förmodligen av närmast evig natur. Varför begår människor grova våldshandlingar överhuvudtaget trots att de inte har varit tvingade till detta? Är inte sådana handlingar alltid att betrakta som symptom på någon form av psykisk rubbning? En följdfråga som därmed tränger sig på är givetvis om möjligheter överhuvudtaget finns att särskilja sjuka våldsmän från "friska"; går det att 'säkerställa' att de s.k. tillräkneliga får de straff som deras handlingar motsvarar enligt strafflagen medan de sjuka får den vård de behöver?

De fyra fallen som behandlas i detta kapitel ägde samtliga rum inom en tidsrymd om några få decennier vid 1800-talets mitt och dessutom i rurala miljöer inom några få mils radie. Den mentala statusen och därmed även straffansvaret hos gärningsmännen blev bedömda och i varierande grad även ifrågasatta.

De tre diskurser med grund i de professioner som vi redan i de redovisade fallen sett vara verksamma i och kring rättsliga processer under 1800-talet – den rättsliga, den kyrkliga och den framväxande medicinska, rättspsykiatriska – kommer även att belysas genom de fall som kommer att diskuteras här. I likhet med de fall som diskuterades i det föregående kapitlet kommer professionernas delvis skiftande tänkesätt och praktiker även att framträda med skiftande emfas i samband med att de fyra gärningsmännens straffansvar bedömdes. Här ges även intressanta exempel på hur rättspsykiatrin utvecklades under dess första decennier.

En faktor som accentuerar den komplexitet som frågan om straffansvar har – och som även pekar fram mot sentida debatter om vad som kan ligga bakom det grova meningslösa våldet – kommer dessutom att bli illustrerat i något av fallen. Man kan nämligen på goda grunder anta att åtminstone en och möjligen två av de fyra gärningsmännen led av en svårartad ärftlig sjukdom, Huntingtons sjukdom. Med denna sjukdom följer svåra motoriska och, bland flera av de drabbade, även psykiska symptom som exempelvis demens och psykoser.¹²¹ Att en ärftlig betingelse kunde förklara några av mordfallen kan man endast skönja utifrån rannsakningshandlingarna. Denna betingelse får dock en central analytisk betydelse när det gäller att i efterhand diskutera dåtidens sätt att förhålla sig till mer eller mindre uppenbart sjuka gärningsmän.

---

¹²¹ Om denna ärftliga sjukdom finns idag en mycket omfattande litteratur. Av monografier i ämnet kan nämnas Hayden 1981, Folstein 1991 och Harper 1991. I en kortfattad broschyr på svenska med titeln *Huntingtons sjukdom* och utgiven av Neurologiskt Handikappades Riksförbund ges en kortfattad svensk beskrivning av sjukdomen.

Det område som behandlas här och som innehåller komponenter som, vid sidan av meningslöst grovt våld, även inbegriper problemställningar som rör ärftlighet, ger säkerligen upphov till skiftande känslor hos läsaren. En så pass komprimerad samling eländesbeskrivningar som det här är frågan om skulle dessutom knappast kunna presenteras utifrån nutida händelser med mindre än att en hel del spekulation kring avsikterna med en sådan presentation skulle kunna uppstå. Visserligen var knappast den problematik som fallen representerar principiellt annorlunda förr jämfört med idag. Däremot gör den historiska distansen det lättare för den som skriver att förhålla sig till särskilt problematiska aspekter kring de enskilda fallen som exempelvis berör ärftlighet och familjeband än vad som skulle bli fallet om fallen är dagsaktuella.

I vilket fall som helst har forskningsetiska överväganden vidtagits eftersom en svårartad ärftlig sjukdom figurerar som tänkbar delförklaring bakom åtminstone två av de fyra fallen. I dessa fall har självklara konfidentialitetskrav beaktats. Det gäller inte minst tänkbara efterlevande till de inblandade. Möjligheter att med hjälp av detaljer i presentationerna av fallen kunna identifiera enskilda aktörer har således undvikits. Fingerade personnamn och icke preciserade geografiska bestämningar har därför tillämpats i två av fallen. Behovet av autenticitet i berättandet och öppenhet när det gäller att ange vilka källor som utnyttjats skulle egentligen kräva noggranna källhänvisningar beträffande dessa fall. Konfidentialitetskraven gör emellertid att dessa normalt berättigade krav har fått ställas åt sidan. Summariska källhänvisningar i form av en lista på de olika historiska källor som utnyttjats anges dock bland referenserna i slutet av boken.

Fallen måste sammantaget betecknas som remarkabla i en mängd avseenden. Brotten och dess fyra gärningsmän kan nämligen knytas samman på ett märkligt sätt. Man kan exempelvis konstatera att den förste och den tredje gärningsmannen, om man betraktar dem kronologiskt, bodde i närbelägna byar inom samma socken. Den gärningsman som var relaterad till det andra inträffade fallet, en fattigtorpars öde för övrigt behandlats i ett annat sammanhang av idéhistorikern Roger Qvarsell,¹²² bodde i en grannförsamling. Gärningsmännen i de två sist inträffade fallen var inbördes nära släktingar, även om nära sociala band mellan dem tycks ha saknats. Den äldre bland dem, som vid mordtillfället var en välsituerad bonde och socknens kyrkvärd, kände dessutom mycket väl till det fall i vilket ovannämnde fattigtorpars var gärningsman. Han hade nämligen som spekulant bevisligen bevistat det torp som denne torpare efterlämnade sedan han intagits på hospital. Vid domstolsförhandlingarna fick denna omständighet för övrigt en viss betydelse.

I övrigt hade de olika häradsrätterna att ta ställning till likartade motiv bakom åtminstone tre av mordfallen. Gärningsmännen i dessa fall sade sig 'av barmhärtighet' ha tagit livet av sina anförvanter för att bespara dem det armod som det 'jordiska' skulle kunna medföra som en följd av gärningsmännens upplevda egna misslyckanden. De rättsliga utfallen blev dock olika. Tre av gärningsmännen blev straffriklämda medan en förklarades straffansvarig och avrättades. Ett antal skilda omständigheter, både med avseende på de levnadsomständigheter som de enskilda gärningsmännen levde under, omständigheter kring själva mordtillfällena och slutligen gärningsmännens sätt att uppträda under rättegångsförhandlingarna, fick betydelse för utgången av de fyra rättsprocesserna. Andra aspekter, som exempelvis rör hur såväl myndigheter som enskilda såg på de fyra gärningsmännen och deras livssituationer, ger

---

¹²² Qvarsell1987, 1993:95-98.

dessutom inblickar i formella och informella sociala reaktionsprocesser som både innehåller tämligen välbekanta och främmande inslag att reflektera över utifrån ett nutidsperspektiv.

Fallet med den 'egensinnige' bonden Henrik Christoffersson¹²³

Det första fallet i detta kapitel,¹²⁴ som med kronolänsmannen Christian Widgrens ord var "e[tt] ibland de rysligaste händelser som stundom, men likvist lyckligtvist mera sällan plägar hända inom samhället", fick sin upprinnelse den 25 september 1833 i Brandtjäl, Anundsjö socken. Själva 'den rysliga händelsen' hade följande förlopp: På förmiddagen den 5 september hade Henrik bitt två av sina barn, Christoffer som var sju år gammal och Brita som var fyra, att följa honom till en kvarn belägen cirka 400-500 alnar från deras hem.¹²⁵ För att nå denna kvarn var sällskapet tvunget att med båt ta sig över en tämligen bred bäck. Christoffer hade sprungit före och kommit fram till båten vid bäcken en stund innan Henrik anlände, utan Brita. Under tiden hade Henrik "med berätt mod" slagit dottern i huvudet med en yxhammare han haft med sig. Därefter hade han två gånger huggit den då liggande dottern i halsen och därefter burit liket $\frac{1}{2}$ fjärdingsväg¹²⁶ till ett ställe som heter Åsvedjan. Där hade han tänkt gräva ner den döda. Eftersom han saknade något att gräva med lämnade han liket på vägen och fortsatte därefter, nedsölad av blod, till det ställe där båten fanns och där sonen väntade. När Henrik väl kom fram frågade Christoffer honom var hans syster Brita tagit vägen. Henrik hade då svarat att: "kom så ska du få se", varpå de vänt tillbaka den väg de kommit. När Christoffer fick syn på sin syster, som han fann ligga orörlig på vägen, blev han givetvis förskräckt, bad sin far att begrava liket och sprang därefter hem och berättade för sin moder om det inträffade. En stund därefter återkom Henrik till hemmet utan att yttra något om vad som hänt. Han hade endast bitt den då närvarande svärmodern att gå efter sin man så att han kunde hugga denne till döds.

Så snart vetskap om mordet spreds hade bonden Olof Olofsson och ett antal andra grannar begett sig till Henriks gård. När Olof Olofsson mötte Henrik med sina nedblodade händer och kläder hade han frågat denne om hur det stod till. Henrik hade svarat "bra"; på ytterligare fråga om vad han gjort hade han svarat, att han inte gjort något ont utan endast menat att byalaget på detta sätt "skulle få sig ett graföhl". Utan att Henrik gjorde något motstånd bakbands hans händer varefter han tillsades att visa de församlade var barnets döda kropp fanns. Trots att han inledningsvis ställde sig negativ till detta bad Henrik en av de församlade att ta med sig en 'skovel' för att täcka liket med jord, varefter han frivilligt följde med de övriga och pekade ut platsen där kroppen efter dottern låg. Sedan kroppen burits hem, hade Henrik bl a yttrat att "osäkert vore om i en annan verld någon evig salighet eller osalighet vore att förvänta", men hade sedan bitt en av de närvarande att "bedja Gud för hans eviga väl". Henrik fördes därefter, fortfarande med händerna bakbundna, till länsmannen Widgren. Vid ankomsten dit hade han, förutom att han erkänt mordet, uttryckt sin ånger över att han inte redan tidigare förövat mordet.

Vid länsmannens inledande förhör sade Henrik att han haft för avsikt att ta med sig samtliga sina fyra barn till kvarnen och där ta livet av dem alla. Han menade att han även önskade att få se sin hustru "på stupstocken". Av den rapport som länsman Widgren avfattade till

---

¹²³ Henriks patronymikon stavas antingen 'Christophersson' eller 'Christoffersson' i handlingarna. I fortsättningen kommer den sistnämnda stavningen uteslutande att tillämpas.

¹²⁴ Fallbeskrivningen bygger på rannsakningshandlingar från Nättra tingslags häradsrätt daterade 2 november 1833 och 26 april 1844, konverterade till mikrofiche och tillgängliga vid Forskningsarkivet, Umeå universitet.

¹²⁵ En aln är nog räknat 59,38 centimeter. Den aktuella sträckan motsvarar således cirka 250 meter.

¹²⁶ En fjärdingsväg motsvarar 2.672 meter. Sträckan skulle alltså ha motsvarat drygt 1,3 kilometer! Någon av sträckorna var felaktigt angiven i rannsakningshandlingarna. Möjligen var sträckan mellan hemmet och kvarnen 2,5 kilometer snarare än 250 meter.

befallningshavande i Västernorrland framgick att han uppfattade Henriks kynne ”såsom dels sträft, dels något besynnerligt och eget”. Länsmannen antog att barnmordet hade sin grund dels i Henriks svartsjuka och dels i vad han betecknade som ”arghet”. Fånggevaldigern Sven Jönsson förde Henrik, iförd handklovar, till länsfängelset i Härnösand i avbidan på rättegång.

Gärningsmannen, bonden Henrik Christoffersson, var född 1801 och således 32 år gammal när den tragiska händelsen inträffade. Vid denna tid hade han redan levt i ett tioårigt äktenskap med Maria Christina Olofsdotter med vilken han hade fem barn. Hustrun var dessutom vid tillfället havande. Av den mängd vittnesmål som framträdde framgår att Henrik redan åren innan händelsen inträffade visat tecken på att vara, som det hette, ”mindre redig till sina sinnen”. Henriks piga, Brita Sara Olofsdotter, berättade exempelvis att Henrik ett år tidigare visat tecken till begynnande ’vansinne’. Under anfallen av detta ’vansinne’ hade pigan dock ej kunnat märka att Henrik brukat våld mot någon annan än mot sin hustru, medan han däremot alltid skulle ha visat ömhet mot sina barn. I utfallen mot hustrun hade Henrik beskyllt henne för att ha förändrat sitt tidigare goda uppförande. Han hade dock inte i övrigt uppgivit några skäl till sin hätskhet mot henne. Vid slutet av det år som föregick den ovan beskrivna händelsen, eller några veckor efter att hösttinget avslutats detta år, hade hustrun till en av bönderna i Brandtjäl, Anna Svensson, en söndagseftermiddag besökt Henrik och hans hustru. I deras hem befann sig även Henriks svärmoder. Henrik hade inte besökt gudstjänsten denna helg utan låg i sin säng. Anna hade därför tagit fram en postilla tillhörig Henrik och börjat läsa den aktuella helgens predikan. Henrik hade med ens stigit upp ur sin säng och frågat vem som läste. Svärmodern hade då upplyst honom om detta varpå Henrik flera gånger ropat ”kut ut!, KUT UT!!” Anna slutade emellertid inte att läsa utan antog att Henrik med sina rop menade att man skulle släppa ut den hund som Anna haft med sig, vilket även gjordes. Sedan detta var gjort hade Henrik hytt med sin knutna näve och fortsatt att ropa ”KUT UT!”, vilket slutligen fick Anna att avsluta sin läsning. Henrik började då att med knäppta händer röra sig fram och tillbaka på köksgolvet och bad samtidigt till Gud att hjälpa sig utan att han närmare angav orsaken till denna påkomna ångest.

Annas make, den tidigare nämnde bonden Olof Olofsson, berättade i sitt vittnesmål om en annan händelse, som ägde rum någon vecka innan den ’rysliga händelsen’. Byns grannlag var nämligen församlat hos Henrik för att överlägga om gemensamma angelägenheter. Under de diskussioner som då ägde rum hade Henrik fattat tag i en yxa och bett bymännen att ge sig iväg. Sedan Henrik dängt yxan i en i rummet stående vävstol, hade yxan genast tagits om hand av en av de församlade.

I det prästbetyg som presenterades i häradsrätten framhöll socknens kyrkoherde att Henrik redan i unga år visat ”egensinnighet”, som ofta övergått i ”oböjlig envishet”, vilket gjorde umgänge med andra personer besvärligt. I övrigt hade kyrkoherden inget att anmärka mot Henriks tidigare liv. I överensstämmelse med vad flera vittnen sagt menade han dock att man kunde skönja en påtaglig tungsinthet hos Henrik och att han dessutom kunde få ”utbrott af svårare beskaffenhet”, vilka dock tycktes ha avtagit under den senaste sommaren. När sommaren övergått i september visade sig Henrik åter ”orolig till sinnes”. Denna oro tilltog dessutom i en sådan omfattning att kyrkoherden fruktade att Henrik skulle kunna bli farlig för sina allra närmaste. Söndagen innan mordet inträffade hade Henrik med hustru besökt gudstjänsten. Efteråt hade kyrkoherden kallat till sig såväl Henrik som hans hustru. På de frågor som då ställdes till de två gav Henrik ”obestämda” och osammanhängande svar. Av svaren fick kyrkoherden dock ut så pass mycket att de handlade om Henriks barn och deras uppfostran. Han sade sig nämligen befara att de skulle bibringas ’nyläran’ som han sade sig

varken förstå eller tycka om.¹²⁷ På fråga vad Henrik fann vara skadligt i denna 'nylära' hade emellertid Henrik inget svar att ge. Detta såg kyrkoherden som ett säkert tecken på att Henrik verkligen var "till sina sinnen rubbad". Kyrkoherden tyckte sig dessutom i Henriks "ögonkast och åtbörder" finna "omisskännliga drag af elakhet och missnöje med sin hustru", ett missnöje som han däremot inte närmare kunde förklara i ord. Samma dag som mordet inträffade hade såväl ovannämnde bonden Olof Olofsson som dennes hustru funnit Henrik "icke varit sinnesredig". Det blev dessutom allmänt känt i socknen att vicepastorn och klockaren i församlingen gett Henrik "åtskillige medicamenter" och att de dessutom lämnat Henrik några sömndroppar, beska vita droppar samt "en spansk fluga" som emellertid endast tycktes ha förvärrat Henriks hälsotillstånd.

När hösttingets sista dag inföll vid Nätra häradsrätt, eller den 1 november, inleddes rättegången mot Henric Christoffersson. Att Henrik hyste agg mot sin hustru framkom även av flertalet vittnesmål som kom till uttryck denna dag. Eftersom detta kunde tänkas vara ett motiv bakom mordet tillfrågades Henrik vad han hade emot sin hustru. På denna fråga svarade han att: "[d]en konsten förstår jag mig icke uppå, men hon är icke som förr". När Henrik pressades ytterligare förklarade han att han inte kunde uppge något annat svar än att "hon nu mera icke förtjenade samma aktning och vänskap som förut" och att detta "gått honom så mycket till sinnes att han ibland varit medvetlös af sina handlingar". Eftersom första rättegångsdagen hade dragit ut på tiden beslutades om att rannsakingarna skulle fortsätta påföljande dag.

När andra rättegångsdagen inleddes lästes bl a dödsattesten över den dräpta upp. Rätten beslöt även om att en 'medico-legal' undersökning skulle genomföras rörande Henriks 'sinnesbeskaffenhet' och att rannsaking och dom skulle vänta tills denna undersökning samt Sundhetskollegiets slutliga utlåtande nått tingsrätten.

Den läkare som genomförde den rättspsykiatriska undersökningen, Thomas Hedlund, var färdig med sitt utlåtande den 21 februari. Av utlåtandet framgick att Hedlund "mångfalldige gånger" hade besökt Henric på länsfängelset i syfte att "utransaka beskaffenheten av dess sinnes och själstillstånd". Särskild vikt påstod sig Hedlund ha lagt ned på att undersöka hur förhållandena mellan Henric och hans hustru och barn hade varit. Han konstaterade därvid att:

/ ... / [Henrics] idéer och svar – oackadt en på ingen giltig grund sig stödjande hätskhet mot den förre (hustrun, författarens tillägg) – [var] så confusa att man derifrån, enligt förmodan ej kan härleda någon redig anledning till den verkställda handlingen. Dessutom hafva / ... / hans religieusa känslor och begrepp varit de förra ljumma, de senare ytliga och ångern oftast så ringa, att han under de förfärligaste accompagnement af jernklacken (fotbojan, författarens anmärkning) afsjungit de muntraste visor. Orediga syner, såväl under sovandet, som vakande tillståndet, hafva, under de mäst rysliga och demoniska former för brottets verkställande uppenbarat sig, samt bidragit att upröra och förvirra dess svaga själ, hvars kraft och spenslighet, enligt alla instämmande vittnesbetyg, redan en längre tid förut varit i starkt aftagande.

---

¹²⁷ Henric Christofferssons avoghet mot den s k 'nyläran' har sin speciella bakgrund: Grupper som ägnade sig åt egen religionsutövning fanns i Sverige redan under 1700-talets senare hälft men var då främst knutna till vissa begränsade regioner i landet. Ericsson & Harnesk 1994:11. Under 1800-talets första hälft uppstod dock väckelserörelser med stor geografisk spridning och av mer varaktig karaktär än tidigare. Marklund & Marklund 1990:8. Dessa 'nyläsare' motsatte sig nymodigheter som den svenska enhetskyrkan introducerade främst under 1810-talet och som ansågs ha bidragit till att förlacka de traditioner man av hävd vant sig vid. Bland annat införde enhetskyrkan en ny katekes, en ny psalmbok och en ny kyrkohandbok vid denna tid. Utomkyrkliga rörelser växte fram som en reaktion mot bland annat detta. Egna gudstjänster anordnades; dop och nattvard förrättades, och då ofta i egen regi. Detta var emellertid i strid mot det s k Konventikelplakatet, som instiftades i början av 1700-talet, som i sin helhet upphävdes först 1868 och som förbjöd gudstjänster som inte tillkommit på enhetskyrkans initiativ. Drugge 1997:145-146.

Efter att ha hänvisat till det tidigare omnämnda prästbetyget konstaterar Hedlund avslutningsvis att:

/ ... / det updagas för hvar och en huru Henric Christoffersson steg för steg hunnit denna höjd af själs och sinnes förvirring, på hvilken menniska ej mera är mächtig af sitt görande och låtande, och äfven han, beröfvad all sansning, begått detta mord på sitt eget mäst ällskade barn. I anledning heraf ofvan anført, anser jag Bonden Henric Christoffersson från Brandtjäl i Anundsjö Socken såsom rubbad till sina sinnen, juridice icke kunna ansvara för de handlingar han under detta tillstånd ingått.

Sundhetskollegiet lät, efter flera påstötningar från befallningshavande, vänta till den 3 april med att avge sitt utlåtande. I utlåtandet citerades bl a den ovan angivna sentensen som grund för fastställandet att Henrik borde betraktas som en ”för den allmänna säkerheten vådlig person” och som därför borde straffriförklaras.

Vid vårtinget, eller den 26 april, förklarades avslutningsvis att Henrik ”icke kunde dömas till ansvar” för ”föröfvade mord” på sin dotter.

Fallet med fattigtornparen Olof Christoffersson¹²⁸

Innan det andra fallet beskrivs mer i detalj¹²⁹ finns anledning att här i inledningen beröra några omständigheter som föregick fallet ifråga. Dessa omständigheter framstår i alla sina tragiska detaljer genom ett tämligen omfattande rättegångsprotokoll och ett synnerligen intressant utlåtande av den läkare, som var förordnad att närmare utreda den tilltalades ’sinnesbeskaffenhet’.

Huvudpersonen Olof Christoffersson föddes i en mellannorrländsk inlandsförsamling som son till en bonde. Hans uppväxt var av allt att döma tämligen ordinär. Som 17-åring blev Olof dräng i omkringliggande byar. I samband med sitt giftermål vid 30 års ålder flyttade Olof till den grannförsamling från vilken hustrun var hemmahörande. Det mesta under deras första år som äkta makar tycktes peka i normala banor. Med hjälp av lånade pengar inköpte Olof ett småbondehemman. Dock visade sig snart hemmanet vara beläget på dålig mark och väderförhållandena under dessa år missgynnade ytterligare försöken att få gården bärkraftig, vilket tvingade Olof att sälja hemmanet fem år efter införskaffandet. När mer gynnsamma tider för jordbruk åter inföll återköpte han samma hemman men kom under de nästföljande fem åren ännu en gång att hamna i ekonomiska bekymmer. Han sålde hemmanet för sista gången men fick genom en tämligen burgen svåger möjlighet att överta ett torp på dennes ägor och i samma by där hemmanet låg. I och med övertagandet av torpet kom dock det mesta i Olofs liv att peka alltmer utför.

Som fattigtornpare kom han med sin familj i själva verket att hamna i djupaste armod. Bekymren om hur han skulle kunna försörja sin allt större familj hopade sig. Familjen bestod nämligen vid denna tid, förutom av Olof Christoffersson och hans hustru, även av fem barn. Redan som tolvåring började exempelvis äldste sonen vandra runt bland bönder i trakten för att tigga ihop till sitt eget levebröd. Själv sökte Olof via lån klara av åtminstone de mest akuta bekymren men med allt mindre framgång. ’Vad fanns det för anledning att ödsla pengar på en sådan odugling som Olof’, resonerade säkert alltfler. Han möttes efterhand av öppet förakt bland traktens bönder.

---

¹²⁸ Även Olofs patronymikon kommer genomgående att stavas ’Christoffersson’.

¹²⁹ Fallet bygger på rannsakningshandlingar från Själevads tingslags häradsrätt från 15 juli samt 7 och 11 augusti 1840, konverterade till mikrofilm och tillgängliga vid Forskningsarkivet, Umeå universitet.

Under en av somrarna på torpet drabbades hela familjen dessutom av en febersjukdom som gjorde dem alla sängliggande och apatiska. Ingen i familjen tycktes vara i stånd till att företa sig något för att förbättra den alltmer prekära situationen. Under hela den efterföljande vintern låg fyra av barnen till sängs, sjuka och svältande. Den 'gallko' som tidigare införskaffats gav nu endast obetydligt med mjölk. Möjligheter till drängarbete var för Olof dessutom som bortblåsta. Drastiska steg måste till för att familjen överhuvudtaget skulle kunna överleva. Enda utvägen för Olofs egen del ansåg han vara att vandra iväg till någon grannsocken för att där söka tillfällighetsarbeten. Av grannar fick dessutom hustrun rådet att sälja deras enda get till den svåger som upplät torpet åt Olof. Detta blev upprinnelsen till de händelser som kom att få ett synnerligen tragiskt slut.

De kallade på en grannfru för att titta till deras barn medan de själva sökte realisera sina sista desperata planer. Osäker över åt vilket håll Olof skulle vandra för att finna utkomster följde han till att börja med hustrun en bit på vägen till hennes broder och Olofs svåger. När han väl kommit till klarhet om att han nog borde pröva utkomstmöjligheterna i rakt motsatt riktning, tog han avsked av hustrun. På återvägen hem till sitt torp, som han måste passera för att sedan kunna fortsätta vidare norröver, hamnade han i djupaste grubbel. Han satte sig ned i en skogsglänta för att försöka samla sina tankar. Två alternativ tonade då fram för honom. Ett bestod i att tillsammans med barnen gå till vila i sitt torp över natten. Morgonen därpå kunde han sedan med sin eka ta sig över närmaste sjö och på detta sätt komma en bit närmare några hemmansägare, som han tidigare med viss framgång sökt tillfällighetsarbeten hos. Emellertid började även ett annat betydligt mer drastiskt alternativ att sysselsätta hans hjärna, ett alternativ som för övrigt kommit upp som en förflugnen idé redan året innan när situationen för familjen började bli alltmer hopplös. "Vore det inte lika bra för alla parter att ta livet av de fyra hemmavarande barnen för att bespara dem all svält och annat elände och sedan ta sitt eget liv", resonerade Olof.

När han återkom hem till torpet sent på eftermiddagen hade ett kraftigt oväder brutit ut, som åtminstone för stunden kullkastade hans planer på att genast starta sin båtuttur mot de hägrande utkomstmöjligheterna. Eftersom han skulle bli kvar hemma åtminstone över nästföljande natt, gick grannfrun som skött barnen hem till sitt. Av det lilla som återstod av föda i hemmet, små rester av kornmjöl, tillredde han åt sina svältande barn en vattvälling uppblandad med bark och höstrån. Natten inföll, barnen hade fallit i sömn och själv kände sig Olof alltmer rastlös. Grubblen ville aldrig ta slut och han blev liggandes vakent under natten. Tanken på att ta livet av barnen och sedan ta sitt eget liv såg han mer och mer som enda utväg. Vid soluppgången hade han slutgiltigt kommit till detta beslut sedan han, som han sedermera uttryckte det, "stridde med sig sjelf". Han steg upp ur sängen, grep tag i en yxhammare och dängde den sedan så hårt han förmådde ett antal gånger i vart och ett av de sovande barnens huvuden. Sedan gick han ned till den närbelägna sjön i syfte att dränka sig. Han försökte få ut ekan från stranden men lyckades dock inte med detta på grund av den hårda motsjön. Han fick då impulsen att återvända hem eftersom han inte var säker på att alla barnen verkligen dött av hans hammarslag.

Vid hemkomsten fann Olof att något av barnen fortfarande uppvisade vissa livstecken genom att avge några halvkvävda kvidanden, vilket fick honom att slå barnen ytterligare några gånger med yxhammaren. Tankarna på att därefter ta sitt eget liv förföll. I stället gick Olof "vid solens uppgång" till närmaste grannpar, som vid denna tid på dygnet fortfarande sov. När

grannparet väl hade vaknat av att Olof trädde in i deras stuga, utspann sig enligt mannen i huset följande meningsskifte:¹³⁰

- (vittnet) ”Är du så bittida uppe? Tänker du nu begifva dig till fjäls?”
- (Olof) ”Nej!”
- (vittnet) ”Hvarest då? Till grannsocknen?”
- (Olof) ”Nej! Jag kommer att fara på vidden.”
- (vittnet) ”Hvarest då?”
- (Olof) ”Jag har slagit ihjäl mina barn!”

Ingen av grannarna trodde på honom. Man fick helt enkelt för sig att han bara sökte skrämma dem. För att förvissa sig om något sådant faktiskt hade hänt tillkallades två andra grannar som tillsammans gick till torpet. En fasansfull syn mötte dem. Väl återkomna från torpet band de Olof till händer och fötter på det sätt han själv bad dem om. Därefter fördes han till närmaste länsman där han genast arresterades och transporterades därefter omgående till länshäktet.

Inför rätta framträdde Olof Christoffersson som en liten spensligt byggd man med mörkt stripigt hår och med ett solbränt ansikte som, enligt rättegångsprotokollet, uttryckte ’bedrövelse’. Han var under alla rättegångssessioner tystlåten och uppvisade stor sorg och grämlse. I skrivna attester från länsman och kyrkoherde framstod Olof som en person utan anmärkningar. Några brottsanklagelser fanns exempelvis inte emot honom, frånsatt att man erinrade sig om en mindre incident när Olof var betydligt yngre. Han skulle nämligen vid ett tillfälle på den tiden ha blivit bötfälld sedan han, som rättegångsprotokollet uttrycker det, ”nattetid [ha] dragit en gosse, som låg hos en flicka, från sängen, hvilket, efter Olofs förmenande skulle anses som hemfridsbrott”.

När så länsmannens rapport om ’det rysansvärda’ som hänt lästes upp denna första rättegångsdag, och speciellt när de mördade barnen nämndes vid namn, föll Olof i häftig gråt. Därefter avgav han fullständig bekännelse. När detta var gjort framhöll han att han aldrig haft någon tanke på att ta livet av sin hustru, något som även rätten uppenbarligen anammade. När idéer tidigare kommit upp om att ta livet av sina barn menade Olof att, som han uttryckte det, ”Gud då varit med honom, så att det icke då skedde”. Han sade sig överhuvudtaget inte ha dryftat sådana idéer med någon annan, även om ett vittne senare nämnde att Olof vid något tillfälle, när familjens prekära läge kom på tal, lite förstulet skulle ha undslupit sig att ”det är så godt jag slår dem i skallen”. Med ’dem’ avsåg Olof sina barn. De motiv han presenterade gick i korthet ut på att han dels ville stilla sin egen ångest och samtidigt föra barnen bortom allt elände.

I samband med att vittnesmålen från grannar och vänner till Olof Christoffersson framträdde, kom två negativa faktorer i hans tidigare liv att beröras. Det var exempelvis allmänt känt i trakten att Olof tillsammans med en kamrat delat på innehåll i en upphittad plånbok nära två årtionden tidigare i samband med en marknad, eller redan innan Olof var gift. Några av vittnena anmärkte dessutom på att Olof var begiven på alkohol eller, som någon uttryckte det, att han ”söp på färdvägar”. På senare år hade han dock uppenbarligen ”supit mindre”, vilket främst antogs ha berott på att han helt enkelt saknade medel att skaffa sig brännvin. Flera vittnen framhöll dessutom att Olof ej var begiven på slagsmål, medan någon trots detta erinrade sig att han fått stryk vid något tillfälle i samband med någon marknad.

---

¹³⁰ Detta ’meningsskifte’ bygger visserligen på rättegångsprotokollet men är något rekonstruerat.

Även mer positiva sidor hos Olof drogs fram. Han sadet ej någonsin ha uttryckt någon misstanke om att hans barn skulle ha någon annan biologisk fader utan hade alltid visat kärlek till dem.¹³¹ Ingen kunde heller erinra sig att han någonsin bett om fattigmedel vid någon sockenstämma. Han hade ej heller försökt stjäla från andra för att avhjälpa det armod han och hans familj under lång tid befunnit sig i. Ingen sinnesförvirring hade heller kunnat förmärkas hos honom. Ångesten som måste ha drabbat honom bar han utan att ge några mer skönjbara uttryck för den.

I domen poängterades dock att Olof Christoffersson förövat sitt dåd ”af egen fri vilja och noga öfverlagt”. Med denna formulering ville häradsrätten hävda att Olof var straffansvarig. Domen blev den gängse för överlagt mord vid denna tid, nämligen avrättning genom halshuggning. I själva verket skulle avrättningen enligt dåtidens strafflag, Missgärningsbalken, utföras i tre faser. Första fasan bestod i att hugga av den hand med vilken gärningen begåtts. Efter halshuggningen bestod sista steget i att stegla den avrättades kropp.¹³² Olof förklarade sig nöjd med domen eftersom han inte fann någon mening med att sitta på fästning under resten av sitt liv.¹³³ Eftersom hustrun hade förhoppningar om att en gång i framtiden få återse sin make som en fri man, uttryckte hon i rätten en annan mening om vilket straff maken borde få.

Alla dödsdomar skulle enligt rättegångsbalken prövas i närmast högre rättsliga instansen. Om dödsdomen bibehölls i denna instans skulle detta utfall slutligen stadfästas av Kungl Maj:ts högsta domstol. I samband med att rättegångsakten sändes till Svea Hovrätt kom även frågan om förövarens tillräknelighet att prövas. Länets provinsialläkare blev därför förordnad av länets befallningshavande att på uppdrag av Sundhetskollegiets genomföra den ’medico-legala’ prövningen av Olof Christofferssons ’tillräknelighet vid brottets begående’. Det utlåtande som blev resultatet av denna prövning om straffansvar är givetvis av stort intresse i detta sammanhang. Eftersom utlåtandet dessutom tillmättes stor vikt inför avkunnandet av den slutliga domen finns skäl att närmare uppehålla sig vid dess innehåll.

Av rättsläkarutlåtandet framgår med all önskvärd tydlighet med vilken medkänsla den undersökande läkaren uppenbarligen tog sin an Olof Christoffersson och dennes livsöde. Läkaren menade exempelvis:

/ ... / att Olof Christofferssons olyckliga tillstånd endast kan fattas af den, hvilken i samma belägenhet nästan oundvikligen drifves till en handling, hvarigenom han trodde sig göra en välgerning mot sina barn, befria dem från allt ondt häri verlden och försätta dem i ett sällhets- och lycksalighetstilstånd, som endast ernås i en bättre verld.

I utlåtandet uppmärksammades olika nyckelsekvenser under den natt då mordet ägde rum. Speciell vikt tillmätte läkaren det faktum att Olof Christoffersson efter mordet inte endast vände sig frivilligt till sina grannar utan att han dessutom bad dem om att bli fjättrad med rep, eftersom han ”fruktade sig kunna återfalla i någon villa, yrsel eller förryckthet, hvarunder han möjligtvis ännu skulle kunna begå någon brottslig eller mindre försvarlig handling”, som

---

¹³¹ Detta att männen i ett äktenskap insinuerade om att deras hustrur skulle ha varit otrogna, och att ett och annat av deras gemensamma barn i själva verket skulle ha varit en följd av hustruns förhållande med någon annan man, tycks inte ha varit ett alltför ovanligt tvistefrå mellan makar vid denna tid. Anklagelser av detta slag förekommer bl a då och då i rättegångar.

¹³² Man högg då kroppen i bitar vilka därefter sattes fast på ett vagnshjul som i sin tur sattes upp på en påle belägen på en för traktens befolkning väl synlig plats.

¹³³ Dåtidens fängelser och cellfängelsernas föregångare var inrymda i gamla fästningsverk. Se Drugge & Lindgren 2001:22-23.

läkaren formulerade det. Denna omständighet satte läkaren i samband med Olofs kallblodighet genom att peka på:

/ ... / att han en stund förut, under sjelfva mordgerningen, var fullkomligt kall och redig till sina sinnen, samt mäktig af den eftertanke och öfverläggning, som fordrades till afhållande från brottet, sedan tanken derpå, öfver ett år föresväfvade hans upprörda inbillning, hunnit urarta till en nästan fix idé.

Hur analyserade läkaren det faktum att dessa handlingar överhuvudtaget hade kunnat inträffa? I korthet resonerade han på följande sätt: Idéer som man länge grubblar över kan, som redan ovanstående citat antyder, efterhand utvecklas till att bli fixa. En människa som drabbas av sådana idéer är, oavsett om idéerna är normala eller abnorma, psykiskt sjuk eftersom den fria viljan gått förlorad och därmed gjort denna människa otillräknelig. Denna negativa utveckling underlättades i Olof Christofferssons fall av att han inte fann någon att resonera om sina mordiska tankar med eftersom detta skulle ha rubbat Olofs cirklar. Ett sådant steg skulle ha omintetgjort hans föresatser att iscensätta dödandet av barnen och hade sannolikt fått honom på andra tankar.

Läkaren konstaterade att ingen kunnat förmärka några tecken på sinnessvagheter vare sig före eller efter den tidpunkt när mordet begåtts. Olof Christoffersson ansågs dessutom efter mordet ha "återfått [det] fullkomliga bruket af sitt sunda förnuft / ... / och kommit till fullt medvetande af det rysliga, oförnuftiga, syndiga och straffbara af sin handling". De vanliga symptomen på sinnessvagheter saknades, menade läkaren, som i stället diskuterade Olofs sinnessvagheter i termer av "en dold sinnessvagheter eller fix vansinlighet". Man kan, enligt läkare, i dessa fall finna:

/ ... / till och med öfverläggning och planmässighet vid gerningens verkställande, fullkomlig erinring af alla omständigheter och rigtiga svar under förhören bevisa, att menniskan under gerningens utöfvande egt sitt förnufts ostörda bruk och en fri sjelfbestemningsförmåga.

Detta 'fixa vansinne' skulle därmed kunna "förorsaka ofrihet, under det att förståndet efter allt utseende är orubbadt, ty det är psykologiskt afgjort, att ett psykiskt tillstånd kan existera med normalt sjelfmedvetande, men med uphäfd frihet i viljan".

Samtliga vittnesmål gav enligt läkaren intryck av att varken hat eller snöd ondska föregick dåden. I stället pekade han på det armod som Olofs familj befann sig i och på Olofs "öfvernaturliga tålmod och resignation" inför detta. Vidare påpekade läkaren att "[h]ans blygsamhet att tigga och fruktan för de invectiver, som ständigt mötte honom vid låneförsöken, hvilka just ej kunde anses för annat än ett finare tiggeri". Sympatin för Olofs sak kunde knappast uttryckas tydligare.

Med hänvisning till den redan omtalade tysken Friedreichs arbeten, där fall av likartad karaktär fanns beskrivna, menade läkaren att Olof Christoffersson besegrades av en "abnorm psykisk impuls". Överhuvudtaget gav influenserna från Friedreich läkaren argument för att inte betrakta Olof som straffansvarig. Bristen på psykisk frihet och avsaknaden av förmåga att själv kunna bestämma över sina handlingar att "ej mera [vara] herre af sin fria vilja, hvarigenom all tillräknelighet för honom uphäfvas bör" talade enligt läkaren för en sådan slutsats. Läkarens förslag om straffriförklaring av Olof beaktades av såväl Sundhetskollegiet som av Svea Hovrätt. I den mening måste det slutliga utslaget betraktas som en framgång för Olof.

Trots den till synes lyckliga utgången för Olof Christoffersson blev hans framtida öde tragiskt. En förfrågan från hospitalet till sockenstämman i den församling där han var kyrkoskriven om möjligheterna att inför en eventuell frigivning återföra honom till sin hemtrakt bemöttes negativt. Man hänvisade till att han fortfarande kunde vara farlig eftersom "ingen vanlig, dödlig person kunde på ett tillfredsställande sätt bestämma om Olof i framtiden skulle vara befriad från sin sinnessjukdom". Av protokoll från efterföljande sockenstämmor framgår att han faktiskt vistades i sitt hem under kortare perioder under sina första år som hospitalspatient. Någon hade dock i samband med dessa besök funnit honom berusad.

Olof Christofferssons hustru pläderade under hela hennes återstående livstid för sin makes sak. Hennes sista försök att få maken frigiven gjorde hon tolv år efter hans intagning på hospitalet. En förnyad förfrågan gjordes från hospitalet till sockenstämman. Sockenstämman deklarerade även denna gång att man var negativt inställd till att Olof skulle återbördas till sin hemtrakt. Återigen hänvisade man till hans ovissa sinnesskickstånd. Samtidigt genomförde stämman en rundfråga om villigheten att inhysa Olof bland socknens bönder. Vid denna tid dog emellertid hustrun av ett slaganfall. Hans ende kvarvarande anhörig, Olofs äldste son, var dessutom sedan några år inte längre boende i socknen. När inte heller någon bonde visade någon vilja att inhysa Olof och då man från socknens sida ansåg att han vid en ålder av 56 år skulle bli en ekonomisk börda för församlingen avskrevs ärendet slutgiltigt.

Tragiken slutade emellertid inte med detta. Tjugo år efter att han intogs på hospitalet befanns Olof ha bränt ned ett uthus på hospitalsområdet. I ett uppenbarligen desperat försök att undfly sitt öde försökte han därefter begå självmord genom att skära sig i handleden men misslyckades. Vid den efterföljande rättegången blev han förklarad ansvarig för mordbrand och självmordsförsök och dömd. Förutom ett straff på en månads isolering 'på vatten och bröd' för sitt självmordsförsök, löd straffet för Olof Christoffersson på tio års straffarbete för mordbrand. Vid transporten till Långholmen medsändes ett läkarutlåtande i vilket fängelsemyndigheten för Västernorrlands län omtalade att Olof uppenbarligen led av tuberkulos eftersom han ständigt spottade blod. Man menade att han därför borde befrias från hårdare arbete. Hans beklämmande livsöde ändrades några år efter ankomsten till Långholmen då han i en ålder av 66 år, eller 23 år efter hans straffriförklaring, slutligen avled.

Fallet med kyrkvärden 'Samuel'

Om Olof Christofferssons liv till stor del präglades av armod och elände gäller det motsatta för huvudpersonen i följande fall. Alla tillgängliga handlingar tyder nämligen på att Samuel, som vi kan kalla denne person, åtminstone till det yttre, levde ett gott liv fram till den punkt i livet när allt slogs i spillror. Som ende son och med endast en syster var han, som brukligt var, den naturlige arvtagaren till ett stort och välordnat hemman efter sin välrenommerade fader. Denne hade i sin tur ärvt hemmanet efter sin far. Övertagandet av hemmanet skedde i samband med att Samuel ingick äktenskap med en storbondedotter från en angränsande socken. Med det goda rykte Samuel tämligen snart fick, blev han vid 33 års ålder socknens kyrkvärd. I denna roll anlätades han bl a som god man vid personliga konkurser. Hans familj växte snabbt. Nio barn måste ha gjort hemmet till en synnerligen livlig social miljö. Åtminstone utifrån betraktades hemmet som närmast idealt och till synes långt bortom alla de problem som de mindre väl situerade i bygden kunde ställas inför.

Samuel betraktades visserligen som något tungsint. Hans reaktioner på speciellt två händelser gjorde hans grannar och vänner extra förundrade. Det rörde sig dessutom om händelser som allmänt betraktades vara av ringa betydelse. Vid en transport av salt från en grannsocken hade en säck blivit skadad och salt runnit ut. Samuel, som var med vid denna transport, fruktade att

han skulle misstänkas för att ha försökt stjäla salt. Hans oro steg så till den grad att han blev mycket deprimerad. I efterhand framkom att hans bekymmer till och med hade lett honom in på självmordstankar. I själva verket visade det sig i efterhand att ingen överhuvudtaget funnit någon anledning i att misstänka Samuel för något sådant.

Den andra händelsen hängde samman med en konkurs som gällde en då avliden f d länsman och Samuels roll i den som god man. I samband med att Samuel blivit anmodad att överta ett hemman i konkursboet framgick, att han lånat en mindre summa ur kyrkokassan till denne länsman. Att detta uppdagades hade gjort Samuel mycket oroad. Trots allt stöd han fick för sitt handlande från den efterträdande länsmannen, började Samuel grubbla över vilka konsekvenser hans agerande skulle kunna få för hans egen ekonomi och för möjligheterna att i framtiden försörja sin stora familj. Hans oro antog till slut sådana proportioner att hustrun fann det nödvändigt att konsultera gemensamma vänner, speciellt som hon tyckte sig se liknande självförebåelser hos Samuel i anslutning till ett självmord som inträffat i en grannby. När hustrun dryftade sina betänkligheter med Samuel, hade han svarat att han ”i Bönen åkallat Guds hjälp, för att qväfva en sådan olycklig tanke, och detta hade ock lyckats honom”. Dessa omständigheter utgör själva upprinnelsen till de tragiska händelser som därefter följde.

Det var nu en sensommardag och höskörden skulle bärgas. Alla arbetsdugliga i byn var på olika sätt engagerade i detta; så var även Samuel och hans äldsta söner. Eftersom Samuel kände sig tröttare än vanligt denna dag, gick han hem tidigare än andra för att vila ut. Han kände att alla hans bekymmer kring kyrkkassan hade tärt på hans arbetsförmåga. På aftonen resonerade han med sin hustru om sin allt djupare oro. Hon beslöt att maken skulle få ligga för sig själv den natt som följde för att han verkligen skulle få sova ut i lugn och ro.

Det blev åska under natten och Samuel vaknade av allt muller. Han kände sig samtidigt mycket konstig till mods. Alla de övriga i huset sov lugnt medan han själv låg en stund i sin ensamhet och grubblade innan han slutligen steg upp. Han kände det som om han hade fått en kniv i bröstet, som han efteråt beskrev sitt tillstånd. Tidigare förflugna tankar om att ta livet av sina barn kom åter i dagen. ”Det [hade] förefallit honom, likasom någon sagt honom, att han skulle stiga up och föröfva denna gerning”, som han sedermera uttryckte detta i rätten. Han gick in i köket för att hitta ett vapen som kunde användas i detta syfte. Eftersom han bara fann en slö yxa var hans första idé att ge upp sin hemska tanke. Nya grubblerier uppkom emellertid snart. Vad skulle han göra med det konkursbo han lovat att bruka? Känslan av hopplöshet inför detta fick honom att i bara särken bege sig ut i syfte att springa sig till döds.

När han efter en längre språngmarsch fann att detta var omöjligt och när han dessutom började fundera över vad hans barn skulle tänka om han fullföljde sina självmordsplaner, kom tankarna ånyo upp om att ta livet av sina barn. Han gick med detta i tankarna in i sin smedja, hämtade en hammare och gick sedan in i köket för att ta livet av de barn som sov i den intilliggande kökskammaren. Samtidigt fick han idén om att först ta livet av sin hustru som låg i salsrummet, så att hon inte skulle kunna hindra honom att fullfölja planerna att ta livet av barnen. Han började med att med kraft dänga hammaren i hennes huvud, men tycktes samtidigt inse att han inte hade tillräckligt med kraft i sina hammerslag. Därför hämtade han en kniv från köket och skar henne i strupen och fullföljde därefter på samma sätt sina planer gentemot sina fem yngsta barn, som samtliga låg sovande i kammaren.

Därefter gick han över till en sidobyggnad där fyra av de äldre sönerna normalt sov. Den äldste fanns dock inte hemma vid tillfället. På den övre våningen låg två av sönerna i samma

säng, vilka båda blev slagna i huvudet med hammaren. En av dem vaknade i den stund han blev slagen, ropade ”Jesus Pappa, hvad har jag gjort er!” och sökte med blodet forsande från sitt illa tilltygade huvud undkomma genom att rusa ut ur rummet. Samuel fångade emellertid in honom i övre delen av trappan till nedre våningen. Eftersom Samuel, som han sedan uttryckte det inför rätten, ”fann sig redan hafva illa sårat honom”, dängde han hammaren ytterligare en gång i sonens huvud, varvid denne föll huvudstupa nedför trappan till första våningen. Den äldsta av de hemmavarande sönerna, som sov i köket på nedre botten, vaknade av allt oljud från övervåningen och ropade ”hvad är å färde”?, utan att få något svar. Sedan han hört ytterligare oväsen från övervåningen rusade han iväg till huvudbyggnaden för att kalla på fadern. Där fann han till sin fasa en kropp som han trodde var faderns ligga nedsölad av blod på salsgolvet. Han rusade därefter iväg till närmaste granne och ropade att ”röfvare” befann sig på gården.

När några grannar så fort de bara kunde tog sig till Samuels huvudbyggnad för att undersöka vad som hade hänt, möttes de av en hemsk syn. Hustrun och ett antal barn låg samtliga döda och illa tilltygade i eller intill sina sängar. Man började genast misstänka att Samuel kunde vara ’röfvaren’, eftersom ingen av de församlade kunde tänka sig att någon annan med berätt mod skulle ha kunnat ta livet av så många personer samtidigt.

När Samuel insett att hans äldste hemmavarande son hade undkommit, beslöt han sig för att ånyo försöka springa ”så att han skulle spricka”. Efter att ha stuckit kniven han använt sig av i logväggen rusade han ut i skogen, men inte heller detta självmordsförsök lyckades. Omtöcknad satte han sig på en sten i skogen och började fundera över vad han gjort, ”och då först hade hans samvete vaknat hos honom / ... / och som han då fann hvad neslig gerning han begått, återvände han till sitt hemvist, för att blifva ertappad och undergå det verldsliga straff, hvaraf han gjort sig förtjent”, såsom rättegångsprotokollet refererade hans egna ord. Han begav sig först till en lada vid huvudbyggnaden, lade sig på golvet där och väntade på att bli infångad. Visserligen gläntade någon på dörren till ladan men utan att upptäcka honom. När allt blev tyst på gården och när han samtidigt började känna sig frusen, begav han sig till huvudbyggnaden för att där lägga sig och invänta att grannfolket skulle upptäcka honom. Väl inne i köskammaren tog han dock av sig sin blodiga särk och bytte om till en ren för att sedan gå till sängs i köket. Skakande av köld och med en del levrat blod kletat runt ansiktet blev han slutligen upptäckt där han stod vid sängen i köket. Enligt vittnena utspann sig följande, här språkligt något tillrättalagda, replikskifte:

- (vittne) ”Huru i Guds namn står det till”?
- (Samuel) ”Det är uselt och bedräfligt”!
- (vittne) ”Skulle det vara någon annan människa som begått denna gerning eller är det du”?
- (Samuel) ”Inte är det någon annan än jag. Jag skulle vilja ha allt detta ogjort”.
- (Vittne) ”Hur tänker du om Johan”?
- (Samuel) ”Allt kan nog hända att denne fått lefva”.
- (vittne) ”Af hvad orsak skulle denne skonans framföre de öfrige barnen”?
- (Samuel) ”När jag började slå Z och J [d v s sönerna som befann sig i sidobyggnadens övervåningen, förfs anm], hade detta förefallit mig något motbjudande och svårare, än med de öfrige”.
- (vittne) ”Hvarföre skulle du begå en sådan gerning”?
- (Samuel) ”Jag kan icke begripa hvad i Guds namn, som kom åt mig”.
- (vittne) ”Det har väl aldrig kunnat hafva kommit på dig på en gång, att göra en sådan gerning, utan förmodligen har du tänkt på detta länge”!
- (Samuel skakade enligt protokollet vid detta tillfälle på huvudet)
- (vittne) ”Det vore omöjligt, att en sådan gerning kunde gå i fullbordan, utan att förut öfvertänkas”!
- (Samuel) ”Aldrig har jag tänkt på det viset, men med mig sjelf har det ömsom kunnat rinna mig i tanken”.

Efterhand infann sig alltmer folk i köket medan Samuel själv på anmodan lade sig på kökssoffan för att invänta att länsmannen anlände. Sedan denne anlönt lät han fångsla Samuel med hand- och fotbojor. Samuel blev sedan förevisad den hammare och den nerblodade kniv man funnit och blev sedan tillfrågad om han använt dessa som mordvapen. Samuel svarade jakande. Han nämnde därefter att han under nattens åskväder tyckt sig höra en röst som sagt honom att föröva dessa brott.

Nästföljande dag i sockenhäktet ville Samuel träffa sin äldste son, som varit hemifrån den natt de hemska dåden inträffade. Detta beviljades. Vid det möte som följde tog Samuel sonens händer och vädjade till honom ”att han skulle förlåta honom för den sorg, han förorsakat”, varefter han gav sonen en del praktiska råd om hur gården fortsättningsvis skulle skötas. Avslutningsvis bad han sonen hämta ett skrin från huvudbyggnaden med allehanda reverser och räkningar. Sedan Samuel senare och i de båda överlevande sönerns närvaro öppnat skrinet, satte han sig därefter själv ned för att noggrant uppteckna lådans innehåll. Hans humör förändrades efterhand radikalt. Från att ha visat en sorglig uppsyn innan skrinet kom i hans händer, tycktes han med ens rent av förnöjd över att få bläddra i sina värdepapper, något som upprörde dem som då råkade vara närvarande. Man erinrade sig givetvis hans ofta uttryckta oro över vad som skulle hända med hans hemman. I själva verket visade sig skrinet innehålla värdepapper som gav vid handen att Samuel hade omfattande ekonomiska tillgångar.

Sedan Samuel bestämt vilka som skulle bjudas på ”graföl efter de av honom mördade”(!), avtalade han med en besökande svåger om att ”bestyra om begravningen”. Några timmar senare, då han var sysselsatt med att för närvarande personer hänvisa till lämpliga bibelavsnitt att studera framledes, började kyrkklockorna ringa som minne över hans offer. Han blev då rörd och uttryckte att ”Abels blod var kommet öfver honom”. Enligt samstämmiga vittnen var detta det enda tillfället då man kunde förmärka någon mer påtaglig sinnesrörelse hos Samuel. Annars uppvisade han mest känslokyla eller ligkiltighet. Sent på eftermiddagen denna dag blev han transporterad till länshäktet. Under denna färd sades han emellertid ha visat viss ånger.

När Samuel uppenbarade sig i rättssalen visade han sig vara en lång och stadig man med en melankoliskt uttryck i sitt ansikte. Han hade begynnande flint, kraftiga polisonger och mörka, buskiga ögonbryn. Till att börja med kunde man förnimma tårar i hans ögon. Han deklarerade inledningsvis att han ”före gerningens begående hade / ... / tyckt sig vara rubbad till sina sinnen så att han icke hade medvetande af hvad han gjorde”. Han hade varit sömlös hela tiden och grubblat över saker som ”aldrig bordt existera”, som han uttryckte det. När han relaterade sitt grubblande till de plikter han hade som kyrkvärd med ansvar för kyrkkassan, tillade han att ”detta alt varit verldsligt och hade aldrig bordt föranleda till sådant som skedt”. Han sade sig inte kunna förstå den känslokyla som låg bakom sitt handlande. Vad han hade åstadkommit blev för övrigt inte uppenbart för honom förrän den son han givit ett hammarslag vaknat upp, vädjat till honom om att få leva vidare och därefter sökt undkomma. Först då kände han smärta. Samuel påstod dock att hela vidden av sin gärning inte blivit uppenbar för honom förrän han blev sittande på stenen i skogen. Då sade han sig ha insett att dessa dåd aldrig skulle kunna gottgöras eftersom de ju var så fruktansvärda.

Andra rättegångsdagen inleddes med att Samuel av rättens ordförande blev uppmanad att visa ånger över vad han gjort. Sedan började rannsakingen av honom som med avseende på Samuels svar uppvisade en del märkliga inslag. Tillfrågad om varför han sökt sin tillflykt till

skogen efter sina dåd, ändrade han sin tidigare uppgivna version. Han förnekade att detta skulle ha skett i syfte att ta sitt eget liv. Ett par timmar senare hävdade han åter den ursprungliga versionen. När han blev tillfrågad om varför han i ladan försökt hålla sig undan från dem som sökte efter honom, svarade han att detta gjordes "[efter]som han genast var rädd och tillika tyckte det vara blygsamt / ... / att upptäcka sig". På frågor om han hade haft för avsikt att verkligen döda den äldsta hemmavarande sonen, som ju lyckades undfly honom, lämnade han mycket osammanhängande svar. Ena stunden menade han att så skulle vara fallet medan han något senare förnekade detta helt. På frågan om varför han var så upptagen av "verldsliga saker" trots sina stora ekonomiska tillgångar, menade Samuel att "han nog kunde veta hvad som förestod honom". Han tillade dock att detta ju trots allt berodde på om det skulle gå med honom som med 'torparen' – d v s huvudpersonen Olof Christoffersson i föregående fall – som ju blev straffriförklarad efter att ha mördat sina fyra hemmavarande barn.

Tredje rättegångsdagen öppnade Samuel med att hävda att han inte ville tro att "han varit så kallsinnig, som ett vittne uppgifvit, om icke detta tillstånd varit en följd af den rysliga gerningen han föröfvat, så att han icke hade reda på hvad han gjorde". Han försökte förklara sitt intresse för sina ekonomiska tillgångar med att han, när han upplevde att han dragit på sig ekonomiska förluster, hade varit så pass bekymrad att han känt sig "blifva rubbad till sina sinnen". När han blev tillfrågad vid vilken tidpunkt han fått tankarna om att döda sina barn, medgav Samuel att sådana tankar funnits hos honom redan vintern innan. Tankarna uppkom efter besöket och avsynandet av Olof Christofferssons torp, då han även överlämnat en smärre summa pengar till en kusin för ett eventuellt köp av detta torp. Under sin vandring hem från detta besök hade han plötsligt blivit trött och hade i denna sin trötthet sett möjligheten att döda barnen, eftersom han fruktade att de i framtiden inte skulle ha nog med tillgångar att kunna försörja sig. Han önskade dock att äldste sonen skulle få leva vidare. Hemkommen från sitt besök på torpet hade han emellertid genast gått till sängs och "i Bönen åkallat Guds hjälp".

Alla dessa svar från Samuels sida måste ha gjort rättens ordförande synnerligen konfunderad, eftersom en intensiv utfrågning följde, där denne i detalj sökte utröna vad som faktiskt kunde ha legat bakom Samuels 'gärning'. Därför följer i rättegångsprotokollet en omfattande redogörelse för Samuels tidigare liv. Eftersom denna redogörelse ger en god inblick i vilka 'mentala dispositioner' som överhuvudtaget kunde vara för handen bland bondeallmogen vid denna tid, kommer den även att detaljerat redovisas här.

Vid 26 års ålder sällskapade Samuel med en piga som blev havande. Eftersom han inte ansåg sig kunna vara helt säker på att han var rätte fadern till fostret, blev han tveksam till om han skulle gifta sig med henne. Han blev deprimerad; självmordstankar uppenbarade sig för första gången hos honom. När han berättade om sina bekymmer för sin far, hade denne sagt sig vara villig till att ekonomiskt kompensera pigan, om Samuel nu beslutade sig för att inte gifta sig med henne. Samuel blev trots faderns löfte alltmer 'svärmodig'. I tingsrätten berättade han att "det var rysligt för honom att tänka på, att den Onde Anden skulle kunna få ett så stort insteg hos människan, och att sedan denne en gång fått öfverhanden, det alltid skulle vara svårare, att emotstå hans frestelser".

När Samuel återknöt till de nu aktuella händelserna "erindrade [han] sig, huruledes de 2 å 3 sista dagarne före gerningens föröfvande, tanken ånyo upstod hos honom, att afdagataga de yngre barnen / ... / utan att likväl då tänka på huru detta skulle tillgå eller hvad medel han

dertill skulle begagna”. Han blev emellertid inte klar över att han skulle genomföra sina planer förrän han vaknade av det häftiga åskvädret den aktuella natten.

Något senare denna rättegångsdag meddelade Samuel plötsligt rätten att han ännu inte till alla delar erkänt de rätta förhållandena. Sedan han under morgonen inför denna rättegångsdag hade läst i ”Mathei Evangelium om det ofruktsamma brödet”, sade han sig ha kommit till insikt om att han måste meddela rätten, att ”det var hans fulla afsikt när han steg upp om / ... / morgonen, att taga lifvet af sina barn”. Han beklagade dessutom att han inte meddelat rätten detta genast men förklarade i nästa andetag att ”det går så, då man tager råd af Hin Onde och onda menniskor”. Han nämnde dessutom att en del av hans medfångar hade försökt övertyga honom om att säga att ”han begått denna mordgerning i sinnessvaghet, under förmodan, att straffet då skulle blifva lindrigt för honom”. Samuel avslutade detta resonemang med att hävda att ”han nog borde undergå det straff, som kunde förestå honom, emedan han nog länge varit hård”. Tillfrågad om vilka tankar som rörde sig hos honom när han väl hade startat sitt dödande, sade Samuel att det var ”sedermera icke något motbudande”. En sorts ’blindhet’ uppstod för honom som inte gav utrymme för tankar om ”verldsligt eller andligt straff”; det tycktes honom endast vara en fråga om att ha ”nedtagit oskäligen djur”. När han blev tillfrågad ”om det icke kostade på honom, att taga lifvet af hustru och barn”, föll ett vittne in i utfrågningen och nämnde att Samuel uttryckt, att det kändes ”icke mera, än att taga lifvet af en fluga”. Samuel sade sig inte vara helt säker på om han uttryckt sig på detta sätt men tillade, att ”sådan nog kunde hända, emedan han då var så underlig” men att vittnet troligen missförstått honom. Denna del av förhören avslutade Samuel med att deklarerera att ”han ansåg sig för den största syndaren”.

Rättens ordförande avslutade denna rättegångsdag med att peka på den likgiltighet Samuel uppvisat inför rätten. Detta hade fått honom att inse att mordet inte var förorsakade av vansinne utan att de i stället varit ”uppsåtliga”. Ordföranden bad därefter rätten att noga eftersinna ”de verldsliga omsorger, hvarmed Samuel sedermera sysselsatt sina tankar” genom att förevisa några av de brev Samuel skrivit under rannsakingstiden. Fem av dem, av vilka två var förhållandevis långa, lästes upp inför rätten. Vid sidan av hälsningar till nära släktingar och några smärre reflexioner över hans öde, innehöll exempelvis de brev han låtit sända till sina två överlevande söner dels detaljerade anvisningar och praktiska råd om hur hans ägor skulle skötas och dels hur sönerna skulle förfara med de ekonomiska krav och skulder han samlat på sig. Eftersom Samuel redan erkänt och rättens ordförande dessutom deklarerat att inga förmildrande omständigheter fanns att åberopa, pläderade denne för att Samuel skulle få det dödsstraff som den dåvarande missgärningsbalken föreskrev för överlagt mord. Samuel nämnde för sin del att han ”icke kunde vädja emot detta straff”. Innan rättens ledamöter församlades till slutförhandling bakom ’lykta dörrar’, lutade sig Samuel över domarbordet och sade till rättens ordförande att:

/ ... / han icke förstode, hvarföre icke en sann ånger kom på honom, emedan han tyckte sig sjelf vara för kall inom sig, till att hafva begått ett så rysligt brott, men att han nu funne, det han satt för mycket värde på sine jordiske skatter och aktat dem mera än Gud, och han ansåge sig för den störste syndaren, / ... / att icke någon vrede eller ondska eller hat har föranledt honom att begå detta brott, utan att han kom på sådan tanke ändå.

Innan rättegången var till ända gjorde Samuel ytterligare ett uttalande i rätten. Han sade nämligen att det var fel av honom att beskylla onda människor för att ha förlett honom till att söka övertyga rätten om att han var vansinnig vid förövandets av sina brott. Visserligen hade man sagt honom att det fanns möjligheter att undgå dödsstraff om han ”begått mordgerningen i sinnessvaghet”, men han hade nu ingen tanke på att anklaga dem för att han fått höra detta. I

stället meddelade han rätten att ”han sjelf hittat på detta, af orsak, som han nu förelegat, att han vore ibland skrotaktig”, som han enligt rättegångsprotokollet uttryckte det hela. Efter dessa uttalanden sade sig Samuel ”icke hafva något vidare att andraga”.

Vilka omdömen om Samuel som person framkom under rättegångsförhandlingarna? Samuel betraktades uppenbarligen som en tystlåten, gudfruktig, ärbär och ’saktmodig’ man som både arbetat hårt och studerat ’Skriften’ mer än brukligt. Hans bekymmer för familjen var omvitnad och han hade uppvisat samma deltagande när det gällde att bry sig om familjens olika medlemmar. Inga ’trätor’ hade man kunnat skönja inom familjen.

Bland den mängd vittnen som framträdde under rättegångsdagarna fanns exempelvis en gammelpiga, som tjänat i Samuels hem i hela 15 år. Hon berättade bl a att hon aldrig haft bättre husfolk. Inte en enda gång hade hon kunnat förmärka någon missämja mellan husbonden och hans hustru. Gentemot barnen kunde Samuel vara något allvarsammare, ”men att han agade dem ingalunda med stränghet, utan med godhet”. Därför kunde hon inte finna annat än att det förelåg ett gott förhållande mellan honom och hans barn. Hon hade aldrig förmärkt att han skulle ha riktat sin kärlek och ömhet till ett eller till några bland barnen framför de andra. Samuel brukade, såsom det anstod honom som socknens kyrkvärd, flitigt besöka kyrkan; han sysselsatte sig mer med läsning av Bibeln än vittnet kunnat märka annorstädes. Om söndagarna, och dessutom ibland även under andra dagar, läste han ur ”Gudelige Böcker” för barnen och för husfolket. Han var, enligt henne, helt enkelt ”Christeligt sinnad”.

En grannbonde beskrev Samuel som en person det gick bra att komma överens med. I sin roll som kyrkvärd hade Samuel ”haft mycket stort förtroende och njutit anseende inom socknen. Han hade alltid gjort sig känd för ärlighet och upriktighet och dessutom varit tyst och from af sig”. En annan granne beskrev kyrkvärden som ”en fredlig, from och sagtmodig granne om än något sentänt”.

Några uppgifter om Samuels mor finns anförda i rättegångsprotokollen. Enligt några vittnen hade hon dåligt humör på äldre dar; hon blev då lätt irriterad när saker inte gick hennes väg. Hennes tungsinne betraktades efterhand som synnerligen onormalt. Enligt ett vittne led hon dessutom av ”skakningar och ryckningar”. Av andra dokument framgick att även Samuels mormoder hade lidit av både ’svårmod’ och av ofrivilliga rörelser i kroppen.¹³⁴

Häradsrättens slutliga dom över Samuel meddelades ett halvt år efter sista rättegångsdagen. Innan domen formellt avkunnades presenterades i rätten några dokument. Ett utgjordes av läkarutlåtanden efter besiktningarna av kropparna efter de mördade och ett annat av ett utlåtande efter den prövning Sundhetskollegiet låtit genomföra. Det senare dokumentet innefattade ett rättsläkarutlåtande och Sundhetskollegiets egen bedömning av Samuels ’sinnessillstånd’ mot bakgrund av läkarutlåtandet. Särskilt det sistnämnda dokumentet har stort intresse i detta sammanhang. Inte minst utgör det underlag för jämförelser med de rättsläkarutlåtanden som utfärdades över den straffriförklarade torparen Olof Christoffersson och dessutom med vad som framkom i det avslutande fallet i detta kapitel med en systerson till Samuel som huvudperson.

---

¹³⁴ Dessa upplysningar är, som vi skall se nedan, av stor betydelse när det gäller att utveckla rimliga antaganden när det gäller eventuella gemensamma ärftliga symptom hos Samuel, hans mor, mormoder och hans systerson Gustaf nedan.

Rättsläkarutlåtandet hade författats av samme läkare som engagerades i fallen med såväl bonden Henrik Christoffersson som med fattigtorparen Olof Christoffersson, nämligen provinsialläkaren i Härnösand Thomas Hedlund. Utlåtandet i Samuels fall var visserligen till sin karaktär tämligen likartat det som berörde Olof. Argumentationen blev dock mer komplicerad. Läkaren försökte även i detta fall argumentera för att gärningsmannen måste betraktas som otillräknelig. I korthet var innehållet i utlåtandet som följer: Läkaren hade kommit fram till att inga mordiska tankar hade anfäktat Samuel när denne känt sig frisk; motsatsen var däremot fallet under Samuels mer depressiva perioder. Då inföll både obehagliga och rent av rysansvärda tankar i hans hjärna, vilka styrde honom till att utan rationella skäl utföra de sista olycksaliga och ”för honom sjelf obegripliga mordhandlingarne”, som läkaren uttryckte det. Läkaren tolkade orsaken till detta i termer av ett ”hypochondriskt anfall, [som] alltid stått i spetsen för hans mordbegär och som i sin tur bottnande i grubblerier över sina ekonomiska mellanhavanden”. Detta var enligt läkaren upprinnelsen till Samuels självmordsförsök. Hans mord på sina åtta närmaste sågs sålunda som försök av Samuel att skydda sina offer från den skam som hans självmord skulle kunna förorsaka dem. För läkaren bestod den analytiska uppgiften i att försöka förklara hur:

/ ... / Samuel, den förfärlige uphofsmannen till så många mord på en gång, hvilken, lik en lössläppt tiger, rasat mot de sina, liksom för att frossa och mätta sig i åskådningen af blod, har, detta oagadt, enligt alla sammanstående vittnesmål, prestbetyg och öfriga underrättelser, intill brottets begående varit en god och ömm make och far, ällskande innerligen de sina och af dem lika ällskad tillbaka, en from, saktmodig, gudfruktig, välgörande, ärlig och i alla afseenden rättskaffens man, ansedd och acktad af sina medmenniskor och inom sin bygd njutit allmänt förtroende, flitig och arbetsam, samt i ganska goda ekonomiska omständigheter. Sannerligen intages icke människosjälen af häpnad och bäfvan, när hon varsnar, huru en så beskaffad man, liksom i en handvändning kan förvandlas till ett vilddjur. Det är detta psykologiska fenomen jag nu går, att förklara, för att derpå grunda mitt omdöme om denne mördares sinnestillstånd under mordgerningen, och deraf följande tillräknelighet.

Huvudproblemet, nämligen att förklara den ‘medvetenhet’ Samuel uppvisade när han inför rätta dels beskrev alla sina manövrer under mordnatten och dels redovisade vad som hände både före och efter dessa dåd gjorde dock läkarens uppgift grannlaga. Två begrepp utnyttjades för att diskutera detta tema. Vad som måste betecknas som utlåtandets nyckelavsnitt innehåller följande:

/ ... / [H]varken överläggning och planmässighet vid gerningens verkställande eller fullkomlig erinring om alla omständigheter bevisa, att människan under gerningens föröfvande egt sitt förnufts ostörda bruk och en fri sjelfbestämningsförmåga, / ... / eller med andra ord, att en människa på samma gång kan ega frihet i omdömet och sakna frihet i viljan, och att, om också den sattsen är riktig, att der en fri vilja eger rum, der måste äfven finnas sjelfmedvetande, deraf ingalunda följer, att der sjelfmedvetande eger rum, äfven en fri vilja måste finnas / ... / .

Den ‘förvridna och galna riktningen hos Samuels vilja’ betraktades i utlåtandet som själva drivfjädern till handlingarna. En enkel hypotes om att Samuel helt enkelt skulle ha imiterat det beteende som fattigtorparen Olof Christoffersson uppvisade vid dennes ‘mordhandlingar’ tillbakavisades konsekvent av läkaren. I stället såg han Samuels självmordsplaner som själva upprinnelsen till hans ‘mordiska planer’.

Några av Samuels inkonsistenta uttalanden under rannsakingstiden om sina handlingar och sina motiv diskuterades av läkaren på ett närmast suggestivt sätt, uppenbarligen i ett försök att övertyga rätten om att det förelåg ”ett klart bevis på total frånvaro af all fri vilja och medvetande under sjelfva mordgerningens verkställande, att något dylikt på motsatsen ej ens kan tänkas”. Genom att hänvisa till ett citat av den redan i utlåtandet om Olof Christoffersson omnämnde tyske medicinsykeologen Friedreich, menade läkaren att:

/ ... / sådant har ingen menniska med sundt förnuft kunnat begå; blott, hvilka rycka menniskan ur mensklighetens sfärer, i det de nedsätta henne långt under djuret; brott, hvilka sönderslita alla naturens band / ... / band, som kraftigast sammanhålla människorna, och som endast kunna slitas af ett blindt raseri, en sjuklig, tygellös drift, hvarigenom modren förmås att, lika ett vilddjur, gräfvä i det mördade barnets inelvor, sonen, att söla sig i den mördade fadrens blod / ... /.

varvid läkaren tillade att: ” / ... / ingen kan väl någon neka, eller tvifla derpå, att sådane brott i de flesta fall måste hafva sin grund i ett psykiskt sjukdomstillstånd”.

I jämförelse med rättsläkarutlåtandet rörande Olof Christoffersson infördes här ett nytt element som kan sammanfattas med begreppet ‘temperament’. Detta begrepp blev utförligt diskuterat i utlåtandet och var i själva verket ett tämligen vanligt analytiskt grepp av läkare vid denna tid för att åskådliggöra olika former av psykisk sjukdom.¹³⁵ Begreppet sågs som analytiskt fruktbart av den här aktuella läkaren i och med att han relaterade det till den sorts melankoli som Samuel vid upprepade tillfällen uppvisat när saker gick fel för honom. Ett visst temperament betraktades vid denna tid som en nedärvd egenskap som både var förenat med själen och med mänskliga känslor. I det här aktuella fallet betraktades det som en ‘ursprunglig’ kraftkälla som var upprinnelsen till den melankoli Samuel uppvisade. Egenskapen fick enligt läkaren en mörk men samtidigt påverkbar dimension:

Genom fast beslutsamhet och kraftfull ansträngning motarbetar man och understryker de begär och känslor, hvartill vårt temperament gör oss benägna, och lyckas mer och mer att försvaga dess inflytande på själen, sa att det slutligen kan låta lätt och utan möda leda och beherrska sig af förnuftet, dock får jag ånyo erinra, att alltid någon gnista outsläckt, ligger gömd på djupet, som om den ej ständigt med vaksamhet handhafves, lätt kan upblossa i full låga. Detta gäller i synnerhet hvad det melancholiska temperamentet angår, så mycket beklagansvärdare, som detta så lätt kan öfvergå till utbrott af hypochondrie och melancholie, sjukdomsformer, hvori idéerne om sjelfmord, hvilka ofta sysselsätta den grubblande hjernan, utgöra vanliga symtom, hvarmed slutligen äfven den, att mörda andra kan sig förena.

En del av läkarens förklaringsförsök var således relaterade till ärftliga komponenters inverkan. Detta gällde exempelvis Samuels ‘psykiska karaktär’ som antogs vara nedärvd via mödernet. Varken hans förvärvade ‘kultiverade sinne’ eller andra goda sidor kunde till slut motverka hans ‘mordiska’ böjelser, som till slut helt tog överhanden. Efter att ha ställt diagnosen ‘melancholia transitoria’, avslutade läkaren sin plädering för att Samuel icke skulle dömas som ansvarig för sina handlingar på följande sätt:

/ ... / [A]f skäl jag anført, anses Samuel under mordgerningen varit i fullkomlig saknad af psykisk frihet och sjelfbestämningsförmåga, således ej mera herre af sin fria vilja och sina handlingar, och följagteligen / ... / icke tillräknelig / ... /.

Den slutliga domen meddelades vid häradsstinget en sensommardag. Eftersom Sundhetskollegiet inte hade ställt sig bakom läkarens argumentation för ett straffrikläring av Samuel, var den slutliga domen tämligen given. Hovrätten biföll därefter häradsrättens dödsstraff genom halshuggning. Efter Kungl. Maj:ts högsta domstols slutgiltiga bifall till dödsdomen kunde avrättningen slutligen komma till stånd. Samuel, som hade transporterats från länsfängelset till häradsrätten, visade i samband med domens avkunnande stor sinnesrörelse och hävdade i gåtfulla ordalag att ”det besannas efter gerningen på slutet”. På tillfrågan vad han egentligen menade med detta svarade Samuel att hans gärning ”varit

---

¹³⁵ Ursprungligen introducerades dock detta begrepp som en väsentlig del redan i den hippokratiska medicinska uppfattningen som utvecklades cirka 1.500 år f. Kr. Se Donnelly 1983:145.

upsåtlig, på sätt berörde utlåtande innehåller, och att jag derföre anhåller, att få undergå dödsdomen”. Därefter föll Samuel enligt rättegångsprotokollet flera gånger i gråt. På frågan varför han nu visade sådan ånger svarade Samuel att hans samvete:

/ ... / genast efter gerningens begående [var] nog förhärdadt, så att det icke kunde rätt vakna hos honom, men att detsamma sedermera blifvit dageligen mera och mera väckt, hvartill orsaken borde sökas uti hans betraktande af Guds Ord, hvarmed han ständigt sysselsatt sig uti arresten, och hvilket han funnit vara så nödigt för hans nakna själ,

som hans ord föll enligt rannsakningshandlingarna. Under fortsatta gråtattacker läste han därefter en egen författad skrivelse till rätten med följande innehåll:

Som jag olycklige i ödmjuk underdånighet framhärdar med den rysbara följande skrivelse att då jag begått de gränslösa och mordiska nämnde lysnader, så utbeder jag af vällofle rätten att undergå döds dom.

Efter detta meddelade Samuel även muntligt att han fann sig i sitt öde att bli halshuggen. När rättens ordförande frågade Samuel varför han inte ville leva längre eftersom han i så fall skulle få mer tid att erhålla nåd av ”Den Högste”, svarade han att han inte var säker på hur han skulle undvika att begå ett sådant brott vid något annat tillfälle eftersom han redan en gång bevisat att han kunde bete sig oansvarigt. Det bästa alternativet var att erhålla ett rimligt straff eftersom han nu var fullt medveten om vad han gjort. Efter dessa uttalanden sammanträdde rättens ledamöter i enrum inför den slutliga domen.

Av skäl som redan anförts meddelade rättens ordförande domen som innebar att Samuel skulle missta livet genom halshuggning. Efter Samuels nöjdförklaring transporterades han åter till länsfängelset i väntan på att domen skulle vinna laga kraft och straffet därefter verkställas. Mindre än en månad efter att domen avkunnades gavs Samuel av fängelsedirektionen tillåtelse att formulera sin sista önskan, vilken fick följande innehåll:

Till Konungen Höga befalnings Hafvande

Jag får härmed för sista gången förklara mig nöjd att i Herrans Namn undergå den Dom som är fastställd. Nemligen att gå til döden

Länshäktet

Den 14 October 1845

/underskrift/

Samuel var som synes skrivkunnig, vilket ju även har framgått av den mängd brev han under rannsakingstiden författade, bl a till sina två kvarvarande söner och till kyrkoherden. Att döma av detta skriftprov förde han uppenbarligen sin penna med tämligen stadig hand.¹³⁶ Samma dag som dokumentet skrevs och två år och tre månader efter den hemska natten när allt gick över styr ändades Samuel liv på galgbacken intill länsfängelset. Inga dokument finns om vad som hände där. Däremot framgår av en bekräftelse från landshövdingeämbetet att avrättningen verkligen verkställdes.

Fallet med den olycklige fattigbonden ‘Gunnar’

Tjugoett år efter fattigtorparen Olof Christofferssons dåd och knappa aderton efter kyrkvärden Samuels inträffade ett mord i en grannförsamling till Olofs och Samuels båda hemförsamlingar. Detta mord kom säkerligen att ytterligare anfäktta sinnena hos traktens befolkning. Flertalet paralleller finns till framför allt mordet med Samuel som gärningsman.

---

¹³⁶ Skrivkunnigheten var i själva verket långt ifrån självklar bland Sveriges allmoge strax före 1800-talets mitt innan folkskolan infördes.

Dessutom var ju de två tämligen nära släkt med varandra. Dessa faktorer gör att det fall vi nu skall befatta oss med är av stort intresse i sammanhanget. Huvudpersonen i det drama som nu följer benämner vi Gunnar.

Gunnar växte upp i ett bondehemman som var beläget i samma församling där Samuel växt upp. I föräldrahemmet befann han sig fram till dess han hade fyllt 36 år då han blev hemmansägare i en grannförsamling. Vid tillträdet i det nya hemmanet hade han dock redan varit gift i fem år. Tre år senare bytte han ut detta hemman mot ett annat beläget i ytterligare en grannförsamling, ett hemman som han innehade i två år. Därefter köpte han ett hemman i en grannby, som han bebodde vid tiden för den händelse vi snart kommer att behandla. Han fick hela nio barn av vilka dock endast fyra uppnådde vuxen ålder.

Som synes flyttade Gunnar tämligen ofta under en kort tidsperiod. Hemmansbytena som han efterhand upplevde som direkt misslyckade gjorde honom alltmer bitter. Bitterheten riktades i synnerhet mot hans sista byte, som fick honom att förebrå sig själv för att försätta sin familj i 'fattiga omständigheter'. I takt med att hans svårmod ökade tilltog även hans ofta omvittnade spritmissbruk. Till en granne hade han vid denna tid yttrat att 'han inte hade sina tankar i behåll'; till en annan hade han menat att "han hade ett stenhårt hjerta och att hjernan vore vriden på honom".

När han så en afton kommit hem efter att under hela dagen ha varit borta för att göra upp om ytterligare en hemmansaffär, verkade han enligt hustrun mer än vanligt svårmodig. Bland flera besynnerliga yttranden han fällde erinrade sig hustrun inför rätten att han bl a hade sagt att "det vore sista natten som han låge tillsammans med sin hustru". När hustrun då ville veta vad han egentligen menade med detta, yttrade han att "han vore besluten afhända sig lifvet", varefter hans utseende enligt hustrun antagit ett "alltmera vildt och hotande uttryck, och uthäfvor utfarit så, som han förlorat förståndet". Hustrun hade förskräckt begett sig ut ur deras hus och ut på gården men hade efterhand återvänt in eftersom Gunnar bett henne om det. Väl inne hade Gunnar sagt henne att hon inget mer hade att frukta, då "det numera hade gått över". Hon läste sedan ett stycke ur Bibeln varpå Gunnar tackade Gud för att "anfallet nu vore förbi". Därefter hade han sagt till henne att han ibland tyckte att "hjernan vore vriden och att han fruktade att han skulle mista förståndet".

Klockan fyra nästföljande morgon väcktes hustrun av Gunnar. Han bad henne att gå till kvarnen för att hämta 'mäl'd'. Hon var dock ovillig till detta så tidigt på morgonen varpå han själv begav sig dit. Två timmar senare återkom Gunnar med en säck mjöl. Under förevändning att han skulle gå iväg för att skaffa pengar och att han därför måste snygga upp sig, bad han nu hustrun om att få "låna rakknifven", vilken hustrun, sedan hon funnit Gunnar så grubblande, tidigare hade gömt undan. När rakningen var gjord bad han hustrun åter stoppa undan rakkniven. Hon hade emellertid då en del andra sysslor att sköta så hon bad Gunnar att själv lägga den i bordslådan, vilket han uppenbarligen även gjorde. Efter en stund tog han dock åter fram den "dervid han fått ett grubblande utseende och låtit undfalla sig besynnerliga yttranden". Hustrun, som blev alltmer förskräckt, begav sig hastigt ut på gården. Därifrån såg hon sin man smygande längs köksväggen ta sig in i de sovande barnens kammare. Sedan hon därifrån hört "klagoljud", sprang hon så fort hon kunde till sina närmaste grannar för att tillkalla hjälp. Gunnar hade i själva verket tagit sig in i barnens sovrum och fram till den säng där tre av hans söner låg och sov. Därefter skar han med sin medhavda rakkniv den son som låg mitterst av de tre. De andra två väcktes av detta och sprang förskräckta ut ur rummet. Gunnar gick därefter ut i köket där redan "åtskillige af grannarne [var] samlade".

Flera av grannarna hade så fort de förmått rusat till makarnas bostad. I köket fann de Gunnar stå med en nerblodad rakkniv i handen. Någon av dem fann sedan i 'kökskammaren' det näst yngsta barnet, en son på närmare sju år, ligga död i sängen med avskuren strupe. I samband med att man fann det döda barnet gick Gunnar själv in i kammaren och fram till sängen med den döde, strök med handen den dödes ansikte flera gånger och utropade slutligen: "Hvad har jag gjort, som mördat min egen son"!

När det urtima ting som anordnades som en följd av denna händelse inleddes avgav Gunnar fullständig bekännelse. De sex vittnen som inkallats styrkte den version av händelsen som Gunnar och hans hustru tillsammans hade delgett rätten. På frågan om vilka bevekelsegrunder han haft till det 'begångna mordet', sade han sig "vid tillfället icke varit vid sina sinnens fulla bruk". Han menade att "det kom på honom liksom en frestelse, emedan han gått i synden och aldrig haft Gud för ögonen". Han tillade att han i sina mörka stunder tänkt ta livet av sig men att tanken på att döda sina barn aldrig föresvävat honom, eftersom han sade sig "aldrig [ha] umgått med tankar på något ondt mot sina barn, dem han alltid hållit kära".

Rättegången med Gunnar som tilltalad var långt ifrån lika omfattande som de som gällde Olof Christoffersson eller Samuel. Inte heller blev det läkarutlåtande om Gunnars 'sinnesbeskaffenhet' som infordrades speciellt omfångsrikt. Utifrån den undersökning som den anlätade rättsläkaren, tillika provinsialläkare, genomförde, framgick att Gunnar befanns vara:

/ ... / af medelmåttlig längd, temligen stark kroppsbyggnad men i almänhet förswagad muskelvärksamhet, särdeles armar och händer, vid försök att sträcka tungan ur munnen är den darrande, / ... / bruna hår, blå ögon, mera aflång hufwudskålsbildning, blek ansigtsfärg, slappa anletsdrag, sömnen har med undantag af några tillfällen då hans lynne varit mera svärmodigt tyckts varit lugn och utan drömmar, matlusten har utom vid nämnda tillfälle varit ganska god, och uttömningar äro ordentliga; blicken har tidtals synts mera orolig, hans själsförmögenheter äro medelmåttiga och sedan ankomsten till fängelset har någon rubbning derå ej kunnat förmärkas; Hans bildningsgrad är den här wanliga hos personer af hans stånd, lynnet är nedslaget, Han går tyst och sluten och wisar ingen håg för sysselsättning, har ingen ro att sitta stilla utan wisar behof att vara i rörelse och håller under gåendet händerna dels på bröstet dels omkring hufwudet, svarar redligt på framställda frågor, men visar betydligt förslöad minnesförmåga så att Han behöfver stundom lång besinningstid för att åminna sig hwad som passerat för äfven kortare tid sedan, yttrar ofta fruktan för att återfalla i det medwetslösa tillstånd hvarå Han säger sig varit försatt då Han begick mordet och anhåller ofta att till förekommande deraf erhålla någon Medicin.

Den argumentation som läkaren förde i sitt utlåtande gick bl a ut på att Gunnar led:

/ ... / af den egna art af sinnesrubbning, som är en följd af ett under längre tid fortsatt omåttligt bruk af starka drycker; och hwad nu särskildt tillräkneligheten för det begångna brottet vidkommer, så måste dels på grund af ofwannämnde förhållanden, dels med hänsyn (till) Gunnars förhållande till föremålet för brottet å sitt eget barn, till hwilket han förut ej visat sig ega något agg, saknaden af allt motiw för handlingen, äfwensom Hans beteende efter brottet, hwilket allt bidrager att gifwa det hela en förryckt prägel; antages att Gunnar wid i frågawarande mordgerning varit afsi och utan förmåga att sina handlingar bestämma och dess följder bedöma.

Vid de efterföljande hovrättsförhandlingarna inkluderades vid sidan av mord ytterligare en åtalpunkt, en stöld av en plånbok från en bonde som Gunnar redan sex år tidigare hade blivit anklagad för att ha begått. Gunnar förnekade stölden och frikändes på denna åtalpunkt i brist på bevis. Beträffande mordåtalet fann hovrätten, med stöd av ovanstående utlåtande och med Sundhetskollegiets rekommendation, att det var styrkt, att Gunnar "icke [skall] ådömas ansvar i följd af åtalet", men att han skulle "taga sådan vård att han icke vidare blifve för allmänna säkerheten vådlig".

Gunnar togs in på hospital efter att domen vunnit laga kraft. Under sin vistelse där klagade han stundligen över värk i bröstet med efterföljande äckelkänslor och kräkningar, men beskrevs i övrigt ha ”fullkomligt klar tankegång” men vara ovillig till att arbeta. Gunnar skrevs ut drygt 5½ år efter intagningen på hospitalet, förklarades då vara frisk och återvände till sitt hemman och sin familj. Drygt tio år senare avled hans hustru. Själv överlevde Gunnar sin hustru med drygt tjugo år. Ett fåtal år efter hemkomsten tituleras Gunnar i husförhörslängden som ”förmånstagare” och betecknades dessutom som ”Enkl. Tokig Sinnessjuk”, en ’stämpel’ han fick leva med fram till sin död vid sekelskiftet 1900 hela 84 år gammal. Någon dödsorsak angavs ej i begravningsboken.

Professioner, diskurser och rättsfallens skiftande utgång

De fyra huvudpersonerna i dessa familjedramer, som ju levde i närliggande rurala miljöer i 1800-talets mellersta Norrland, illustrerar högst skiftande människoöden. Samuels ställning som välsituerad, självägande bonde kontrasterar exempelvis markant mot det armod som torparen Olof Christoffersson och hans familj uppvisade. Inte heller dåtidens myndigheter tycks ha varit opåverkade av denne fattigtorpares levnadsöde. En del talar t o m för att hans armod fick betydelse för utfallet i det mål där han var tilltalad. Såväl de motiv som han gav uttryck för i rätten som hans uppenbara ointresse över sitt eget fortsatta livsöde ger anledning till att relatera hans fall till vad man idag brukar benämna ’förlängt självmord’ i vilket förövaren inte bara ser sig själv som familjeförsörjare utan betraktar uppenbarligen även familjen som sin egendom som han, i sitt förvirrade tillstånd, anser sig ha ’förfoganderätten’ över så till den grad att han kan styra över deras liv och död utifrån sina egna premisser.

Huvudfrågan i den diskussion vi nu kommer att genomföra måste bli: Varför kom Olof Christoffersson och Samuel att bedömas så olika? Sett utifrån ett sentida perspektiv kan det knappast råda något tvivel om att Samuel borde ha straffriförklarats. Efter år av kamp mot sjuka böjelser tog dessa slutligen överhanden och ledde till den tragiska utgång i vilken han utplånade huvudparten av hans stora familj. De skiftande utfallen i målen mot Olof Christoffersson och Samuel kan knappast förklaras med hänvisning till dåtidens straffrättsliga sätt att tänka och döma. Om man bortser ifrån de uppenbara rättspsykiatriska överväganden som trots allt gjordes i samtliga de fyra fallen, skulle otvivelaktigt både Olof Christoffersson och Samuel, och för övrigt även de två övriga gärningsmännen Henric Christoffersson och Gunnar, ha erhållit lagens strängaste straff, d v s avrättning genom halshuggning. Utfallen i dessa mål kan endast förklaras med hänvisning till kriterier som återfinns utanför det straffrättsliga området och kan åtminstone delvis sökas i det förhållandet att en ny faktor, den ’medikolegala’, som representerades av en ny profession med ett annat tänkande än det rådande straffrättsliga, hade blivit aktuell i sammanhanget. Denna nya faktor ansågs dessutom tillämplig i samtliga fyra fall som här redovisats.

Man kan peka på att flera samverkande faktorer bidragit till att rätten exempelvis ansåg att Samuel skulle dömas till döden medan de tre andra skulle straffriförklarades. På vilka sätt resonerade de olika rättsinstanserna när man bedömde de fyra beskrivna rättsfallen? Vi kan inledningsvis diskutera de olika rättsliga tankescheman som var tillämpliga vid denna tid. Aspekter som hade med den tidens syn på brottslingen bör då beaktas. Synd, skuld och ånger samt bot och bättring var en tankekedja, som med katekes och psalmbok som grund inpräntats hos den svenska allmogen sedan sekler. Att känna ansvar inför vad man gör och skuld om det man gjort varit felaktigt kan just i detta sammanhang anknytas till mer sinnelagsetiska resonemang hämtade i en teologiska praktik, som i hög grad även kom att prägla dåtidens svenska strafftänkande. Med ’sinnelag’ avses ”den moraliska övertygelse, som motiverar en

avsedd handling och det handlingsresultat som avses och förutses”.¹³⁷ När man i sinnelagsetiska termer påstår att en handling är rätt menar man då att motiven för handlingen är de rätta utan att man exempelvis tar hänsyn till vilka konsekvenser handlingen får.¹³⁸ Ett sådant tankesätt var, inte minst på lokal häradsrättsnivå, även ett uttryck för mer folkliga stämningar kring brott och brottslingar. Att spekulera i vem som bar på ett ångerfullt sinnelag och vem som inte gjorde det blev därmed av central betydelse i domstolssammanhang vid denna tid. Att denna typ av spekulationer var centrala understryker inte minst flera sekvenser i rättegångsprotokollen. Speciellt finner man sådana i målet mot Samuel.

Vi kan i den fortsatta diskussionen bortse ifrån Henrik Christofferssons beteende, som av alla inbegripna parter, oavsett om dessa hörde hemma i den rättsliga, medicinska eller kyrkliga sfären, bedömdes uppvisa tecken på ‘sinnessvaghet’. I stället jämför vi Olof Christofferssons beteende med Samuels och Gunnars och relaterar deras respektive beteenden, som de framstår i rättegångsprotokollen, till de vid 1800-talets mitt gängse sinnelagsetiska bedömningsgrunderna. Detta ger oss ytterligare infallsvinklar till varför de tre rättsfallen fick så skiftande utfall. Det fanns uppenbarligen ingen tvekan om att Olof Christoffersson uppvisade ånger. I domstolsprotokollen och i rättsläkarutlåtandet hänvisas inledningsvis till den djupa bedrövelse man kunde utläsa i hans ansiktsuttryck. Man tvekade inte heller när det gällde äktheten i de känslor han gav uttryck för. Samuels beteende och sinnesuttryck blev man uppenbarligen långt ifrån lika klar över. Vid upprepade tillfällen under den tid rättegången mot honom fortlöpte efterlyste man ju någon form av sinnesrörelse från hans sida. Gunnar slutligen betraktades uppenbarligen som en djupt tragisk person som i första hand väckte allmän medömkan.

Att utfallen skiljer sig i de fyra rättsfallen innebar exempelvis att domstolarna uppenbarligen tillmätte de läkarutlåtanden som utfärdades skiftande betydelse. Detta indikerar i sin tur att mer standardiserade ‘rättpsykiatriska’ bedömningsgrunder inte hade utvecklats vid mitten av 1800-talet. Åtminstone tycks detta vara fallet beträffande tiden före 1800-talets mitt, när de tre första rättsfallen avhandlades. Om vi därför övergår till att betrakta de rättpsykiatriska utlåtandena beträffande de tre första refererade målen, var dessa författade av en och samma läkare, provinsialläkaren Thomas Hedlund, stationerad i Härnösand. Att likartade resonemang fördes i utlåtandena rörande gärningsmännen Olof Christoffersson och Samuel förklarar detta. Resonemangen bygger i båda utlåtandena på att den ‘psykiska frihet’ som varje frisk människa hade till sitt förfogande, för en psykiskt sjuk individ kan inskränkas till den grad, att gravt patologiska beteenden kan uppstå. Medan läkaren beträffande Olof Christoffersson förlade förklaringarna bakom tesen om ‘frihetens inskränkning’ till de uppenbart svåra sociala och ekonomiska omständigheter han levde under, framstår dennes resonemang som mer krystade när det gäller pläderingen för att straffriförklara Samuel. Genom att utgå ifrån den då gängse kriminalpsykologiska litteraturen för att finna exempel från på hur ett fall som motsvarade Samuels de facto tolkades, sökte Hedlund förklara de gåtfulla inslagen i hans beteende. Framför allt gällde det att sätta hans till synes målmedvetna tillvägagångssätt och hans uppvisade lugn vid tiden strax efter att mordet var fullbordade till dessa handlingars uppenbart irrationella karaktär. Något rationellt motiv kunde givetvis inte utläsas. Hedlunds

---

¹³⁷ Holte m fl 1977:57.

¹³⁸ Ibid. Detta sätt att tänka är starkt relaterat till en protestantisk teologi med inslag av en moralfilosofi som tar sin grund hos den tyske filosofen Immanuel Kants (1724-1804) tänkande som det framträder i hans stora verk ”Kritik der praktischen Vernunft” (1788). Se Benda 1952:29-33. En relativt sentida svensk teolog som i skrift reflekterat över sinnelagsetisk teologi är Anders Nygren (1890-1978), som 1924 blev professor i systematisk teologi, mellan åren 1949-1958 biskop i Lund och mellan åren 1946-1952 dessutom president i Lutherska Världsförbundet.

försök att, trots detta, finna rimliga kopplingar mellan Samuels handlingar och sociala och ekonomiska omständigheter förknippade med hans livssituation uppfattades sannolikt som så haltande att de snarare motverkade sitt syfte att plädera för att straffriförklara Samuel.

Dessutom finns anledning att söka förklaringar till de skilda utfallen utanför de kompetensområden som motsvarar straffrätt och rättspsykiatri. Här finns exempelvis anledning att reflektera över en faktor som i straffmätningssammanhang normalt borde ha lämnats utanför rättssalarna, nämligen en som rör vilka känslor en persons 'göranden och låtanden' skulle kunna väcka och som inte var direkt relaterade till själva brottet. Man kan exempelvis rikta uppmärksamheten på Samuel som person och söka reflektera över de negativa känslor som hans sätt att uppträda uppenbarligen väckte. Det fanns tydligen vid denna tid utrymme för att inom ramen för de 'medikolegala' utredningarna bygga sina utlåtanden på resonemang med sådana tendenser. Skälet till att detta utrymme fanns hade förmodligen sin grund i att rättspsykiatri vid 1800-talets mitt i hög grad baserades på sådana utgångspunkter. Av betydelse i detta sammanhang är även att dåtidens svenska rättspsykiatri kliniskt praktiserades av icke-specialiserade allmänläkare. De tycks i sina utlåtanden tämligen ohämmat ha givit utlopp för egna känslomässiga relationer till, ja kanske t o m sin ångest inför, de livsöden som representerades av gärningsmännen som de var satta till att bedöma.

I syfte att ytterligare konkretisera det redan diskuterade kan konstateras att Samuels till synes inkonsekventa uppträdande under och i nära anslutning till domstolsförhandlingarna, de länkar som förekom mellan hans fall och det föregående med Olof Christoffersson som gärningsman och kanske t o m den frikännande dom som avkunnades i detta fall, kan ha bidragit till att utfallet i målet mot Samuel blev att han till slut avrättades. Betraktar man Samuel som person, tycks hans uppträdande under hans tid i fängsligt förvar ha väckt anstöt. Detta kan man dessutom sätta i relation till den höga sociala status han åtnjöt fram till dess hans hemska brott uppdragades. De olika förtroendeuppdrag han tilldelades och sedan upprätthöll understryker, att inte enbart hans kyrkovårdskap utan även andra företräden förlänade honom högt socialt anseende. Hans plikttrogenhet och gudfruktighet framhölls exempelvis genomgående som närmast föredömlig bland dem som i rollen som vittnen passerade revy i tingssalen under rättegångsdagarna.

Samuels uppträdande när han därefter befann sig i tingssalen borde mot bakgrund av detta helt enkelt ha tolkats som utslag av ett tillstånd av förvirring som bottnade i sinnessjukdom. Så var uppenbarligen inte fallet. Snarare tolkades hans uppträdande av rättens ledamöter som ett förslaget spel från hans sida som syftade till att undvika att ta de fulla konsekvenserna av sina brottsliga handlingar. De versioner när det gällde motiven till hans handlande som han försökte delge rätten, motiv som Samuel dessutom flera gånger fann anledning att ändra i, hans till synes stora snikenhet när det gällde sina materiella tillgångar – som dessutom stod i motsatsställning till den trots allt röda tråden i hans uttalade motiv, som ju var att 'skydda' barnen från att uppleva ekonomiskt armod som en följd av framtida ekonomiska bekymmer – sågs av de båda rättsinstanserna som klara uttryck för att han egentligen hade försökt att dölja sina verkliga avsikter.

Det finns anledning att i detta sammanhang och vid sidan av personrelaterade faktorer även peka på andra, mer socialt betingade faktorer, som kan ligga bakom det dödsstraff som Samuel blev dömd till. De upprepade hänvisningarna till torparen Olof Christoffersson som såväl Samuel själv som olika vittnen gjorde under domstolsförhandlingarna, kan knappast ha verkat till Samuels fördel. Det ligger exempelvis nära till hands att anta, att rättens ledamöter kopplade ingivelsen hos Samuel att begå mordet på sina familjemedlemmar till det besök

som han gjorde på Olofs efterlämnade torp strax innan det tragiska fallet som han var huvudperson i inträffade. Möjligheten att bli straffriförklarad om han 'spelade tokig', som ju hans medfångar hade förespeglat honom enligt vad han själv meddelade rätten, kan samtidigt ha förstärkt den negativa betydelse, som det föregående rättsfallet med Olof Christoffersson fick för utgången. De rykten som säkerligen hade kommit i svang i samband med att Olof Christofferssons fick tillåtelse att från hospitalet göra korta hembesök och vad som tilldrog sig under dessa besök kan dessutom ha sått tvivel bland rättens ledamöter om det riktiga i domslutet mot Olof. Hade detta i sin tur bland allmogen fått till följd att man började tvivla på att Olof Christoffersson verkligen var sinnessjuk? Tvivel av detta slag kan i efterhand t o m ha återverkat negativt på det domslut som drabbade Samuel.

Hur skall de två övriga målen som avhandlats i detta kapitel ses i relation till de redan diskuterade? Trots att endast lite mer än ett halvdecennium gått sedan det kungliga brevet om rättspsykiatri författades, och att domstolarna därför hade liten vana vid att handha mål där straffriförklaring kunde vara aktuell, tycks målet mot Henrik Christoffersson ge intryck av att vara närmast predestinerat till ett sådant utslag. Av såväl rättegångsprotokollet som Sundhetskollegiets utlåtande framgår att Henriks förvirrade psykiska tillstånd egentligen aldrig gav anledning till att ens försöka komma till klarhet i vilka motiv bakom sin handling gärningsmannens kunde tänkas ha haft; endast vaga antydningar i den riktningen anfördes.

Det sist berörda målet med 'den olycklige fattigbonden' Gunnar är intressant att reflektera över av delvis andra skäl. Såväl rättegångsprotokollet som det skrivna utlåtandet om hans otillräknelighet tycks indikera att man på 1860-talet avhandlade spörsmål om eventuell straffriförklaring med ett mindre textmässigt omfång än vad fallen var i de två redovisade mål som inträffade tjugo år tidigare. Även övriga handlingar som åberopades i målet mot Gunnar hade ett begränsat omfång. En standardisering av handläggningsrutinerna och en större stringens när det gällde att argumentera för den ena eller den andra tolkningen hade vuxit fram genom att rättsliga och medicinska myndigheter helt enkelt hade erhållit större erfarenheter när det gällde att handlägga fall där frågan om straffansvar kom att prövas.

Även andra aspekter m a p målet mot Gunnar är värda att uppmärksammas. Den släktmässiga kopplingen mellan Gunnar och Samuel fanns visserligen åberopad bland handlingarna i målet mot Gunnar, bl a i prästbetyget och i begränsad utsträckning även i rättegångsprotokollet. Mycket tyder nämligen på att båda dessa gärningsmän var drabbade av den svårartade Huntingtons sjukdom, som i symptombilden bl a kan inbegripa psykisk sjukdom. Denna omständighet tycks dock knappast ha haft någon betydelse för utgången i målet mot Gunnar och den straffriförklaring som blev utfallet i det. Inte heller tycks den närmast identiska motivbild som uttrycktes av de båda gärningsmännen eller de uppenbara likheter som fanns i övrigt när det gäller mordens yttre karaktär ha tillmätts någon betydelse. I vilket fall som helst framgår det inte i handlingarna att de ens uppmärksammats. Snarare upprätthöll sig de aktuella domstolarna i de två instanserna vid Gunnars egen psykiska status.

Även när det gäller den psykiska statusen hos framför allt Samuel och Gunnar finns, om man utgår ifrån hur de beskrevs i de olika rättshandlingarna, uppenbara paralleller som torde kunna relateras till den symptombild som är förenlig med Huntingtons sjukdom. Båda tycks under lång tid ha fört en kamp mot idéer, inneboende imperativ, som anfäktade dem. Deras sätt att söka undfly de röster som styrde med dem skiljde sig emellertid en del. Visserligen tycks båda ha inlåtit sig på mer eller mindre äventyrliga affärer, men medan Samuel flydde in i en närmast manisk gudsträngtan och i religiösa grubblerier, tycktes Gunnar, vid sidan av sina ständigt återkommande hemmansbyten, ha sökt motverka grubblerierna genom att missbruka

alkohol. Intressant i detta sammanhang är för övrigt den betydelse läkaren tillmätte detta Gunnars alkoholmissbruk när Gunnars skuld som förövare av mordet på sin son skulle bedömas. Alkoholmissbruket blev helt enkelt en förmildrande omständighet. Alla dessa inslag stämmer överens med symptom som kan drabba personer med Huntingtons sjukdom.

Man kan avslutningsvis konstatera att när det rättspsykiatriska schemat knutet till en 'vetenskaplig diskurs' med inslag av resonemang om 'fri vilja', 'dispositioner' och 'patologiska böjelser' konfronterades med ett sinnelagsetiskt, står det klart att de skilda bedömningsgrunderna gick isär. En profession, den medicinska, kom att stå emot två andra, de juridiska och prästerliga. De resonemang som uppenbarligen gav acceptabla utgångspunkter för att straffrifyklara fattigtorparen Olof Christoffersson, blev i fallet med Samuel trubbigt, ja rent av bemött som ovederhäftigt av de inbegripna rättsinstanserna. Den sociala betydelse som man tillmätte ett ångerfullt sinnelag var inte förenligt med ett tankeschema som sökte förklara sinnessjukdomens orsaker i rationella, kausala termer. Det sinnelagsetiska resonemangen kan sägas ha varit prioriterade i Samuels fall.

3 "När var och en sin syssla sköter..." – om definitioner av friskt och sjukt i det sena 1800-talets Sverige

När Michel Foucault diskuterar domstolarnas och domarens praktik utifrån sitt franska perspektiv konstaterar han bl a följande:

[Domaren] är inte / ... / ensam om att döma. Igenom hela den straffrättsliga proceduren och straffets verkställande myllrar det av anknutna instanser. Allt fler extra domstolar och parallellt fungerande domare uppstår runt omkring själva domslutet: psykiatriska experter och psykologer, domare och ämbetsmän som har i uppdrag att övervaka straffets verkställighet, uppfostrare, tjänstemän inom kriminalvården medverkar till att den rättsliga makten att bestraffa splittras. / ... / Hela den apparat som sedan årtal utvecklats kring straffets verkställighet och dess anpassning efter individen utökar antalet instanser som fattar ett rättsligt beslut och förlänger det långt bortanför själva domslutet.¹³⁹

Även om Foucaults lista på de aktörer som medverkar i den rättsliga straffmätningen måste betraktas som mycket överdriven om man beaktar hur svenska brottsfall under 1800-talet generellt behandlades i domstolarna, är citatet, som vi kommer att se, av viss relevans som en introduktion till det fall som inledningsvis redovisas i detta kapitel. Flera aktörer, som yrkesmässigt var förankrade inom skilda myndigheter, var delaktiga i 'den straffrättsliga proceduren' genom att de exempelvis erbjöds möjligheter att yttra sig om gärningsmännens 'sinness tillstånd'. Innan vi mer närgående behandlar detta fall finns dock anledning att i mer generella termer reflektera över hur värderingar kring vad som är friskt och sjukt kan tänkas ha utvecklats.

Man kan konstatera att sättet på vilket vi uppfattar och begreppsliggör världen på den mest grundläggande nivån är knutet till vårt språk. I orden och deras innebörder, samt i de grammatiska reglerna för meningsbyggnad och sammansättning, förkroppsligas och konkretiseras våra möjligheter att uttrycka oss, och därmed också att definiera företeelser i vår omgivning som t ex 'normala' eller 'avvikande'. I linje med detta har flera teoretiker visat på hur språkligt bestämda kategoriseringar får konsekvenser för socialt liv och sociala relationer på andra plan än de lingvistiska. Strukturalister som fransmännen Ferdinand de Saussure och Claude Lévi-Strauss diskuterar exempelvis hur våra definitioner av fenomen omkring oss, via språket, styrs av kulturellt överenskomna konventioner. De kategoriseringar som etableras i ett givet kulturellt tidrum föds med andra ord ur ett samspel i sociala nätverk och relationssystem, i en förhandling rörande likhet och olikhet.¹⁴⁰

Tanken om sorterandet i likheter och olikheter som en elementär princip utvecklades bland annat av Lévi-Strauss som menade att människors förståelse av världen är strukturerad med utgångspunkt i s k binära motsatspar. Han menade att mening och betydelser skapas av oss genom att vi bryter ner verkligheten i ömsesidigt uteslutande kategorier som kultur/natur, vi/dem och normalitet/avvikelse.¹⁴¹ Tanken om att socialt och kulturellt bestämda klassifikationssystem är av stor betydelse för den sociologiska analysen återfinns också hos den franske sociologen Emile Durkheim. Han talar om 'kollektiva representationer', med vilket han åsyftar trosföreställningar, värderingar och tankar som delas av en given grupp av människor. Durkheim menar att dessa representationer skapas, upprätthålls och förändras som en följd av

¹³⁹ Foucault 1987/1974:29-30.

¹⁴⁰ För vidare diskussioner av detta se t ex Saussure 1970.

¹⁴¹ Jfr Lévi-Strauss mytbegrepp som det beskrivs av Storey 1993:97ff.

kollektiva processer.¹⁴² Ett kritiskt perspektiv på hur möjligheterna till deltagandet i dessa skapandeprocesser är ojämlikt distribuerade tillhandahålls av den franske filosofen Michel Foucaults resonemang om 'diskursens ordning'.¹⁴³

I avvikelens sociologi är en gemensam grundtanke att avvikande beteende är ett beteende som ett givet samhälle definierar som sådant. Avvikelse är med andra ord inte att betrakta som en inneboende kvalitet hos en handling, utan snarare som en etikett som av sociokulturellt och historiskt positionerade aktörer appliceras på något som av dem uppfattas som 'icke-normalt'. De så här långt antydda perspektiven på språkliga kategoriseringars sociala implikationer möts i Foucaults diskursbegrepp.¹⁴⁴ En 'diskurs' står för ett givet sätt att tala, tänka och agera i relation till ett socialt fenomen.

Det angreppssätt som tillämpas i detta kapitel har influerats av den sk kritiska diskursanalys som formulerats av den brittiske lingvisten Norman Fairclough.¹⁴⁵ Enligt honom konstrueras sociala relationer och betydelsesystem inom ramen för en diskursordning. Denna ordning får på så sätt en återverkan på såväl social interaktion som tankemönster och handlingsstrategier. Diskursen kan alltså sägas vara såväl ett språkbruk som en social praktik. Den sociologiska relevansen i Faircloughs diskursanalys ligger i diskussionen om språkbrukets sociala kontexter. Den holländske diskursanalytikern Teun Van Dijk har utvecklat Faircloughs idéer ytterligare genom att konstatera att diskursanalysen bör gå utöver de separata yttrandena för att studera hur diskurser som helheter är uppbyggda. Han menar exempelvis att de talhandlingar ('speech acts') som bär upp en diskurs hänger samman med varandra. Även om textens ytstruktur varierar, som en följd av de olika talande subjektens sociala positioner och genrer, kan man enligt Van Dijk betrakta de sammantagna yttrandena som ett överordnat yttrande ('macro-speech').¹⁴⁶ Vi skall nu se hur dessa idéer kan appliceras på följande fall.

Mordet i Liikavaara – om de normativa aktörernas nätverk

I Liikavaara by i Gällivare socken utspelades 1892 ett mord som exemplifierar hur en struktur av normativt verksamma och betydelsefulla aktörer agerade i relation till ett beteende som betraktades som avvikande.¹⁴⁷ Den avvikelse som uppvisades av gärningsmannen, bondsonen Nils Olof Nilsson, anknöt till normen om vad som betraktades som ett sinnesförvirrat snarare än ett friskt agerande. Frågan rörande om och hur denne ynglings eventuella sinnessjukdom skulle inverka på häradsrättens dom stod i centrum för en serie rättegångsförhandlingar som utspelades i ett samhälle med en förhållandevis nyvunnen insikt om att mentala störningar kunde betraktas som förmildrande omständigheter.¹⁴⁸

---

¹⁴² Durkheim 1912.

¹⁴³ Foucault 1970.

¹⁴⁴ Kopplingen mellan strukturalismens, Durkheims och Foucaults perspektiv blir särskilt tydlig i följande citat hämtat ur en text av den tyske filosofiprofessorn Manfred Frank: "Foucault reasons from non-necessity – that is to say, from the historical relativity of our own schemes of thought: we react with amused astonishment to whatever fails to correspond to our schemes of classification, and consider it 'unthinkable'. This predicate reveals a state of affairs which is simple but fundamental: our thought moves in relation to the ordering of a group of symbols by virtue of which the world is disclosed in a way which is on each occasion linguistically and culturally specific". Frank 1992:105.

¹⁴⁵ Se text Fairclough 1995.

¹⁴⁶ Van Dijk 1991.

¹⁴⁷ Fallbeskrivningen bygger på rannsakningshandlingar från Gällivare 29/4, 11/5, 1-2/6 och 1-2/8 1892 samt inneliggande handlingar.

¹⁴⁸ Sinnessjukvårdsstadgan från 1858 utgjorde kulmen av en utveckling som hade fört psykiatrin från den äldre fattigvårdens domän till en position jämställd med andra sjukvårdsgrenar.

De kontrollagenter som var verksamma under mordets efterspel var länsmannen och domstolen (rättsagenter), en präst (en religiös agent som under 1800-talet spelade en mångdimensionell kulturell roll) samt en läkare och Kongl Medicinalstyrelsen (medicinska agenter). Begreppet *kontrollagent* ('agent of control') är de facto samma begrepp som används i den moraliska panikens sociologi av författare som Stanley Cohen. Inom detta perspektiv tillskrivs massmedia den centrala rollen i återställandet av ordningen.¹⁴⁹ Min ambition här är dock att särskilt låta ett antal andra aktörer framträda.

Mordet utspelades på Nils Fredrik Olssons gård i Liikavaara, där den nittonårige sonen Nils Olof Nilsson hyste sexuella känslor för gårdens piga, tillika hans två år äldre kusin, Anna Lisa Johansdotter. Nils Olof hade vid upprepade tillfällen försökt 'öfva otukt' med henne, men hon hade ständigt avstyrt detta. Med tiden hade Nils Olof blivit förbittrad över detta, och därför flera gånger hotat att döda henne om hon inte fogade sig efter hans önsknings. Han hade dock inte haft några bestämda planer på att verkställa sin hotelse förrän på kvällen onsdagen den 6 april 1892. Det var vid denna tidpunkt som han beslutade sig för att 'bringa henne om lifvet' vid första möjliga tillfälle. Rannsakningshandlingarna förtäljer inte om någon specifik händelse hade föregått detta beslut, och så att säga kommit att bli droppen som fick Nils Olofs bägare att rinna över. Att inget annat motiv till mordets verkställande framkom, än pigans ständiga avböjelser av Nils Olofs försök att 'lägra henne', kan också ha bidragit till det inflytande tanken om honom som sinnessjuk sedermera kom att få. Avsaknaden av en utlösande faktor innebar att mördaren blev än mer svår att förstå sig på.

Nämnda kväll tog Nils Olof med sig en kniv när han gick till sängs. Han gömde den under madrassen i avsikt att utföra mordet med den när alla i huset hade somnat. Husbonden hade tillsammans med den tolvårige sonen Frans rest till marknaden i Gällivare på måndagen och de två vistades fortfarande där. I bostadens stora rum ('pörtet' eller 'dagligstugan') fanns tre sängar. Den första delades av Nils Olof och hans fjortonårige bror Lars Levi, den andra av årtionårige Carl Johan och den för tillfället bortreste Frans, och den tredje av pigan och Nils Olofs åttaåriga syster Anna Lisa. I en intilliggande mindre sovkammare låg modern och den fyra år gamla dottern Sofia Ulrika. I och med att det var marknadstider kom två män som var på väg hem till Palohuornas, Moses och Johan Mosesson, på besök sent på kvällen och 'störde deras nattro'. De fortsatte sin hemresa först klockan halv fyra på morgonen, och det var först då som pigan och Nils Olofs mor gick till sängs.

Nils Olof låg vaken och avvaktande under Mosessonernas hela besök utan en tanke på att frångå det beslut han hade fattat. När det blev tyst i stugan låg han vaken ytterligare en stund för att invänta de övrigas insomnande. Den rysliga scen som utspelades härefter återberättas på flera håll i rannsakningshandlingarna, bl a i rättens återgivning av gärningsmannens egna redogörelse för de närmare omständigheterna vid brottets begående:

Då Nils Olof Nilsson efter någon stunds väntan ansett dem alla vara insomnade, hade han framtagit den undangömda knifven, varsamt uppstigat ur sin säng och öfver golvet smugit fram till Anna Lisa Johansdotters sofplats samt, måttande ett kraftigt hugg, i afsigt att dermed döda henne i sömnen, instuckit knifven till bladets fulla längd i hennes tinning. Något tillhygge att dermed djupare i hufvudet indrifva knifven hade han ej begagnat. Efter brottets utförande hade han åter smugit sig tillbaka till sin bädd och hade dervid icke kunnat märka att någon af de innevarande vaknat. Anna Lisa Johansdotter hade, oförmögen att yttra något, endast gifvit stönande ljud ifrån sig. Åter kommen till sängs, hade han visserligen ej kunnat insomna, men ej heller känt någon ånger öfver sin gerning. Då hans moder efter en längre stund utkommit från en vid pörtet belägen sofkammare, der hon jemte hans

---

¹⁴⁹ Jfr Erikson, Baranek & Chan 1991.

yngsta syster, Sofia Ulrika, haft sin sängplats och vid upptäckande af hvad som inträffat väckt hans syskon, hade han låtsats sofva och vakna genom hennes åtgöranden.

Omkring halv fem på morgonen vaknade modern i den intilliggande kammaren av kväljningsliknande ljud från det angränsande rummet. Hon trodde först att något av barnen hade insjuknat, men när hon kom in i dagligstugan fann hon pigan med en kniv instucken i huvudets högra sida ovanför örat. Alla barnen vaknade av 'moderns förskräckelse' över sin upptäckt. Det första spår, kronologiskt sett, som detta fall lämnade i rannsakningshandlingarna utgörs av en anmälan som provincialläkare Rosendahl insände till kronolänsman och åklagare N J Lomm. Rosendahl hade tillkallats först på kvällen den 7 april, d v s nästan ett dygn efter det att knivhugget inträffade.¹⁵⁰ Kanske berodde detta på att modern hade aningar om vem som var skyldig och ville skydda honom. När Lomm inledde polisundersökningen den 8 april förklarade hon att hon trodde att en olycka, snarare än ett mord, hade ägt rum. Hon berättade att pigan hade skurit socker med en kniv under Mosessönernas besök och att allt tydde på att hon sedan måste ha lagt kniven på sin säng och av misstag stött huvudet mot den.

När länsmannen påpekade det orimliga i att kniven skulle ha legat i en sådan position att ett sådant förlopp vore möjligt, föreslog modern att kniven kanske hade legat på en hylla ovanför sängen, och sedan fallit ner i pigans huvud medan hon sov. När de tre äldsta sönerna (inklusive Nils Olof) hörts och ingen av dessa sade sig veta något om det inträffade, tillfrågade länsman föräldrarna – i enrum – om inte något av barnen hade haft särskilt häftigt temperament. Mot bakgrund av träffsäkerheten i denna frågeformulering ter det sig troligt att Lomm redan hade aningar om att så var fallet. Om man till detta lägger den information som övriga bybors uppfattningar om Nils Olof kom att ge i de rannsakingar som ägde rum längre fram, kan man med ytterligare fog anta att länsmannen tidigt misstänkte Nils Olof. Föräldrarnas svar på frågan blev:

/ ... / dels att pigan åtskilliga gånger klagat öfver att sonen Nils Olof, då de varit tillsammans ute i arbete flere gånger försökt öfva otukt med henne och då han icke lyckats varit elak, dels att Nils Olof var synnerligt lättretlig och vid minsta orsak uppbrusade och ej skydde att vid sådana tillfällen begagna det tillhygge som kunde finnas tillhands.

Länsmannen förhörde därefter Nils Olof som nu allvarligen uppmanades att tala sanning, men han förnekade allting. Vägen till Nils Olofs erkännande skulle visa sig vara allt annat än rak. Den 9 april, det vill säga dagen efter det första polisförhøret, tillkallade Nils Olofs mor länsmannen. Anledningen till detta var att hon efter utdraget bönande hade fått Nils Olof att erkänna sitt brott. När Lomm så anlände förnekade Nils Olof återigen all inblandning i knivhugget, men efter viss bearbetning erkände han på nytt och häktades och fördes till häradshäktet i Gällivare. Väl i häktet kom han i samspråk med en annan fånge i en angränsande cell, med vilken han kunde meddela sig genom den tunna skiljeväggen. Denne fånge lyckades snart övertyga Nils Olof om att han var tvungen att förneka sitt brott om han någonsin ville bli fri igen.

Första rannsakingstillfället 28 april 1892

Nils Olof följde sin cellgrannes råd och förnekade allt vid inledningen av domstolsförhandlingen. Han sade att han inte var skyldig, att han aldrig hade erkänt mordet inför någon samt att han aldrig hade sett mordvapnet. Hans ihärdiga förnekande fortsatte när rannsakingen avbröts och han konfronterades med pigans lik i bårhuset. Trots uppmaningar hävdade han "hårdnackadt" att han inte ens kände igen henne och att han hade häktats utan

---

¹⁵⁰ Pigan levde i 16 dygn efter knivhugget och hade under denna period, enligt ett obduktionsprotokoll daterat den 24 april, nedsatt rörelseförmåga på vänster sida, anemi, abstrakta smärtor och talade föga och suddigt.

anledning. Först när rannsakingen återupptogs och Johan Björling Åström, som hade skjutsat Lomm till Liikavaara och deltagit i förhöret, förklarade att han hade varit närvarande när Nils Olof otvunget hade erkänt mordet, brast Nils Olof 'häftigt ut i tårar' och förklarade att han ville avge en fullständig bekännelse. Det gifta paret Malm som arbetade i häktet vittnade också om att Nils Olof inte tidigare hade menat att han var oskyldig. När Nils Olof hade erkänt sig skyldig till mordet och förklarat att han nu ångrade vad han hade gjort, anhöll åklagare Lomm om att få utreda fallet vidare varpå rannsakingen uppsköts.

Andra rannsakingstillfället den 11 maj 1892

När rannsakingen återupptogs föll Nils Olof vid uppläsandet av hans bekännelse 'i våldsam gråt'. Han uppmanades nu att ange vilket som motivet hade varit till brottet och svarade att det varit uttryck för en tillfällig ingivelse. Han frågick därmed sin tidigare berättelse om hur svårigheterna med att 'öfva otukt' med pigan retat upp honom. När åklagaren förde det på tal förklarade Nils Olof att han en gång under sommaren 1890 hade 'kommit i tillfälle att öfva samlag' med pigan, som då sovit 'och icke heller under tiden uppvaknat', samt att hon i övrigt 'aldrig velat gå hans önskingar till mötes'.

Vidare hördes Nils Olofs föräldrar som nu utvecklade sina uppgifter om sonens sinnesbeskaffenhet. Fadern berättade att Nils Olof under hela sin uppväxt hade varit besynnerlig, självsvåldig, styvsint och elak. Den aga som han hade tilldelats hade snarare förvärrat än förbättrat hans tillstånd, menade fadern, som vidare berättade att sonen ofta hade hotat honom med tillhyggen då han inte fått sin vilja fram. I sitt vittnesmål förklarade fadern också

/ ... / att han aldrig tilltrött sig att sända denne sin son ensam till skogs att fälla träd enär han som ej kunnat bibringas någon föreställning om nödvändigheten att dervid hugga trädet från allenast två motsatta sidor, för att således bringa det att falla åt endera af dessa sidor, alltid haft för sed att hugga trädet rundt, då riktningen af dess fall ej kunnat i någon mån förutses, och fara alltid måst vara för handen, att den i närheten stående hästen kunde af det fallande trädet träffas. Då hans ifrågavarande son brukat under somrarne åtfölja till slåttern å utängarne hade Nils Fredrik Olofsson understundom låtit denne under återväg till hemmet gå först, men hade han i de flesta fall tagit miste om väg och gått vilse samt med all sannolikhet ej hittat hem om han vandrat ensam. Vid något tillfälle för omkring två år sedan hade hans anförmälte son från Liikavaara begifvit sit till Leipojärvi som är belägen vid allmänna landsvägen mellan byarna Liikavaara och Hackas på tre fjerdingsvägs afstånd från Liikavaara och der stannat på besök hos Enkan Martha Nilsson som ock tillredt en bädd åt honom till den stundande natten. Sedan han der gått till hvila, hade han emellertid under natten oförmärkt uppstigit och efter landsvägen vandrat åt Hackas till derunder han mött gästgifvarens i Leipojärvi dräng Lars Carlsson hvilken på fråga hvarthän han ämnade sig erhållit till svar att han vore på väg till sitt hem. Att Lars Carlsson upplyst att vägen till hemmet ginge i motsatt riktning, hade han då vändt om och återkommit hem.

Modern sade i sitt vittnesmål att hon alltid hade ansett Nils Olof vara oduglig när det gällde att uträtta ärenden eftersom han alltid brukade glömma bort vad han hade fått i uppdrag att göra. Hon berättade också att hans lynne var särskilt oberäkneligt vid 'väderskiften', då Nils Olof också brukade klaga över huvudvärk. Modern hade, precis som fadern, också en spektakulär historia att berätta för rätten:

Under sistförflutna vinter derunder han blifvit beredd till sin första nattvardsgång hade han vid något tillfälle uppbränt flere stycken så kallade andaktsböcker såsom katekes, biblisk historia, testamente och psalmbok samt i anledning deraf af föräldrarna tillrättavisad, förklarat att han så förfarit emedan ha i dem funnit sina gerningar så hårt bedömda.

Något som framstår här, och vilket blir ännu tydligare mot bakgrund av föräldrarnas förvånansvärt öppna och raka beskrivning av sonens sinnelag i polisförhöret, är en tendens från föräldrarnas sida att övertyga omgivningen om att sonen inte var vid sina sinnens fulla

bruk. Detta kan tolkas på minst två sätt. Antingen var deras strategi att övertyga rätten om att Nils Olof hade begått mordet under sinnesförvirring och att han sålunda inte helt kunde ställas till svars för handlingen, eller så kan deras uttalanden ses som led i ett förskjutande av en son som de aldrig lyckats vare sig förstå eller tygla. Åklagaren menade att de 'egenheter' i Nils Olofs karaktär som föräldrarna hade uppgett inte "klarligen ådagalagde att denne vore i någon mån rubbad till sina sinnen" utan snarare dåligt uppfostrad. Lomm ville dock utreda frågan ytterligare genom att inkalla fler vittnen och fick därför anstånd med målet.

Tredje rannsakingstillfället den 1-2 juni 1892

Vid det tredje rannsakingstillfället lästes en skrivelse upp, författad av pastor Montell som varit Nils Olofs konfirmationspräst. Det var åklagaren som hade begärt ett utlåtande från honom. Montell var närvarande i rättssalen när hans skrivelse lästes upp och bekräftade därefter att han inte hade några ändringar eller tillägg att göra. Innebörden av den utförliga skrivelsen, som det finns anledning att återkomma till senare, var att Montell instämde i Lomms uppfattning om att Nils Olof inte var sinnesrubbad, men att han dock hade vissa problem i sin moraliska utveckling vilka främst berodde på en bristande uppfostran.

Vidare hördes fem arbetskamrater och bekanta till den tilltalade samt familjens tidigare piga. Alla dessa vittnesmål med undantag för ett var i de huvudsakliga delarna samstämmiga med varandra och tecknade, sammantagna, en bild av Nils Olof liknande den som hans föräldrar hade gett. Han sades vara 'konstig till lynnet', 'lättretad', 'underlig' och 'snarstucken'. Även dessa vittnen betonade att han hade betett sig särskilt konstigt åt vid 'väderskiften', då han brukade gå ensam omkring och utan sammanhang tala högt för sig själv, som om han vore uppretad. Det vittne som avvek från denna uppfattning var drängen Per Olof Andersson, som förvisso inte hade noterat någon avvikelse från Nils Olofs sida när de arbetat tillsammans, men som efter Nils Olofs häktande hade hört många påstå att han inte var vid sina sinnens fulla bruk. Särskilt intressant i denna grupp av vittnen är en uppgift som en Erik Anders Andersson, lämnade. Denne, som under en kort tid under 1891 hade arbetat för Nils Olofs far, förklarade att Nils Olof vid ett tillfälle hade sagt till vittnet att han var "förbittrad på fadern emedan denne föraktade honom och fått den föreställningen om honom att han skulle vara mindre klok än andra".

Dessa vittnesmål är intresseväckande i och med att de i vissa avseenden ger stöd åt den senare av de två tolkningarna av föräldrarnas strategi under förhören vilken presenterades ovan, d v s att de försköt snarare än försvarade honom. Uppfattningen om Nils Olof som rubbad ter sig så pass djupt och fast förankrad i lokalsamhället att det inte går att hålla för troligt att detta perspektiv på honom etablerats av föräldrarna som ett försvar så sent som efter mordets inträffande.¹⁵¹ Dessutom visar Erik Anders Anderssons vittnesmål på att Nils Olof långt före mordet kände sig föraktad av sin far. I relation till detta blir också Norrbottens-Kurirens referat av rannsakingstillfället den 11 maj intressant:

---

¹⁵¹ Denna tolkning styrks ytterligare av pastor Montells skrivelse, vilken i övrigt är att betrakta som ett försvar av Nilsson, med passager som: "Det är mig bekant hurusom en del af befolkningen i den husförhållning till hvilken den tilltalade hör ansett och anser honom såsom icke fullt normal med afseende å hans sinnesbeskaffenhet. Detta meddelades mig redan vid husförhörstillfällena under de första åren af min vistelse härstädes eller åren efter år 1887", och "År 1891 på vårvintern infann sig den tilltalade härstädes jemte andra konfirmander för att delta i det årets finska nattvardsläsning, men återvände hem redan, så vidt jag minns det, den första eller andra dagen efter sin hitkomst af orsak som de öfriga barnen uppgåfvo att en hund rusat fram och skällt på honom, hvilken tillfällighet jag anser mig böra anföra såsom bevis på den uppfattning de öfriga konfirmanderna hade om den tilltalades sinnesstyrka".

Mördaren har ett föga tilltalande yttre. Han är magerlagd, fräknig, endast något öfver fem fot lång samt har rödt, tofwigt hår. Ansigtstrycket är intetsägande. Det hela gör intrycket af att man har framför sig en ej fullt normal person.¹⁵²

Mycket tyder man på att definitionen av gärningsmannen som sinnesrubbad inte var en hastigt påkommen konstruktion från föräldrarnas sida i syfte att lindra sonens straff. Efter beslut den 2 juni inkallades ett utlåtande från fängelseläkaren innan fallet överlämnades till Kongl Medicinalstyrelsen.

Fjärde rannsakingstillfället 1-2 augusti 1892

Hållningen från båda dessa aktörers sida var i samstämmighet med Lomms och Montells: Nils Olof betraktades som varande vid sina sinnens fulla bruk, och han dömdes till livstids straffarbete för mord. Här framträder en intressant bild av hur definitionen av det vansinniga skiljer sig mellan det lokala bysammanhanget och den officiella diskursen som företrädades av åklagare, präst, läkare och medicinalstyrelse.

Om man ställer de formuleringar angående den tilltalades sinnesbeskaffenhet, som förekommer i de texter som producerades i anslutning till de olika juridiska, kyrkliga och medicinska aktörerna ser man ett intressant mönster (Tablå 1).

Tablå 1. Jämförelse av formuleringar i diskursen

ÅKLAGAREN I RANNSAKNINGSPROTOKOLLEN

I anledning af hvad sålunda blifvit upplyst och antecknad anförde åklagaren att enligt hans förmenande af hans föräldrar uppgifna egenheter i Nils Olof Nilssons lynne och karaktär ej klarligen ådagalade att denne vore i någon mån rubbad till sina sinnen, samt förklarade sig hålla före att dessa egenheter endast vore följden af en vanvårdad och förfelad uppfostran, derunder han fått växa upp i sjelfsvåld och otyglad frihet (11 maj 1892).

Åkl anförde att under ransakningen ingen omständighet blifvit ådagalagd som [tydde på att Nilsson] saknade sitt förstånd fulla bruk, hvare sig före eller vid utförandet af sitt afskyvärda brott, att flera vittnen visserligen uppgifvit att den tilltalade vore af ett konstigt lynne samt att han visat oförsämdhet och olydnad mot sina föräldrar och lättja i sitt arbete äfvensom att han varit snarstucken och lättretlig men att sådant efter åklagarens uppfattning tycktes bero derpå att den tilltalade fått uppväxa i sjelfsvåld och egennådighet utan att den tilltalades föräldrar i tid sökt stärfva hans dåliga böjelser så att dessa fått taga öfverhand till den grad att han icke längre låtit sig af föräldrarna visas till rätta, att åkl alltså för sin del vore öfvertygad att den tilltalade alltid varit och fortfarande vore vid sitt förstånd fulla bruk och för sina gerningar fullt tillräknelig (1 juni 1892).

KONFIRMATIONSPRÄSTENS SKRIVELSE

Det intryck jag sålunda fått af den tilltalades personlighet särskildt under den tid han bevistade nattvardsläsningen kan jag icke framställa annorlunda än att hans sinnesbeskaffenhet icke egentligen företedde något väsentligen abnormt så att han haft förvirrade föreställningar eller saknat förmåga af tänkande, hvarjemte han också haft insigt såväl om det tillåtna och otillåtna som ock uppfattning af det sedligt goda och det sedligt förkastliga, men emellertid torde en viss obändighet och hetsighet i hans lynne jemte ett sjelfsvåld som aldrig blifvit brutet i förening måhända med en alltför stor svaghet i uppfostran ha medverkat att hans närmaste redan i hans barndom fått en uppfattning af honom såsom i viss grad abnorm till sinnet. Denna deras föreställning om honom, hvartill ju äfven andra orsaker möjligen förefunnits, har naturligen icke kunnat döljas för honom och sålunda också måst göra inverkan på hans moraliska utveckling så att han utan att anse sig behöfva tygla sina onda böjelser mer och mer blifvit ledd till att egoistiskt handla i öfverensstämmelse med dem. Och ifrån en sådan själsutveckling är icke vägen lång till brottet (28 maj 1892).

¹⁵² Norrbottens-Kuriren, 13 maj 1892.

FÄNGSELÄKARENS UTLÅTANDE

Under vistelsen i Luleå cellfängelse dit NO Nilsson inkom d 3 juni har hans uppförande och sätt att skicka sig varit lugnt och stilla. Sömn och matlust goda; intet tecken till missbildning eller kroppslig sjukdom. Han svarar trögt och motvilligt på framställda frågor, men fullkomligt redigt och utan någon antydning på abnormalitet i själsförmögenheterna. Blicken skygg, nedslagen, vid frågor rörande de närmare omständigheterna vid brottets begående ser han ned mot golvet under som det synes halft omedvetna förelser med händerna. Vid första samtalet förklarade han sig emellanåt ångra sin gerning och inse att han handlat orätt, men vid förnyade samtal säger han sig ej komma ihåg att han gått i nattvardsskolan, förnekar att han begått mordet, minns ej att han under ransakningen fördes till den mördades lik o s v, och dessa uppgifter vidhöll han fullt följdriktigt. På grund af hvad sålunda förekommit får jag afgifva det intyg, att ingen anledning förefinnes att antaga att för mord tilltalade Nils Olof Nilsson från Liikavaara vid gerningens begående saknat sitt förstånds fulla bruk (23 juni 1892).

KONGL MEDICINALSTYRELSENS BEDÖMNING

Efter sålunda tagen del af handlingarna får Kongl Medicinal Styrelsen i öfverensstämmelse med fängesläkaren Björkmans yttrande det utlåtande afgifva, att, oaktadt den häktades i mycket försummade uppfostran synes hos honom hafva underhållit och utbildat ett redan af naturen häftigt och sjelfsvåldigt lynne, af de insända handlingarna likväl icke framgår att för mord tilltalade Nils Olof Nilsson från Liikavaara vid åtalade gerningens begående saknat förståndets fulla bruk (11 juli 1892).

I enlighet med Van Dijks inledningsvis anförda resonemang varierar ytstrukturen, d v s ordvalen och meningssammansättningarna, till viss del i aktörernas uttalanden (Tablå 1). Trots detta kan man, precis som Van Dijk säger, identifiera ett underliggande 'makroyttrande' som står för en sammanhållen ståndpunkt: Att Nils Olof Nilsson inte var sinnesrubbad, utan att det snarare var bristande uppfostran som låg bakom hans själsliga tillstånd. Att dessa aktörers separata yttranden i själva verket inte ter sig separata, utan pekande i samma riktning kan för det första tolkas som ett uttryck för att en viss typ av relationer förelåg mellan dem. Kanske var det så att åklagaren i det här fallet åtnjöt en sådan grad av status att hans bedömning snarast dikterade såväl konfirmationsprästens som fängesläkarens uttalanden (och därmed i förlängningen medicinalstyrelsens bedömning). För det andra kan emellertid detta betraktas utifrån Foucaults diskursbegrepp. I så fall skulle man se det som så att ingen av dessa aktörer skulle kunna ta till orda utan att i samma ögonblick falla offer för en diskursiv makt som påverkade deras uttalanden. Exakt varifrån denna makt strömmar är en ännu obesvarad fråga när det gäller Foucaults resonemang, men den skulle sannolikt på ett eller annat sätt stå i förbindelse med den syn på sinnessjukdom respektive uppfostran (arv kontra miljö) som i en historiskt och kulturellt bestämd förhandlingsprocess vunnit legitimitet.

Det man ser i tablå kan vidare diskuteras mot bakgrund av sociologen Ralph Schroeders tolkning av den tyske sociologen Max Webers klassiska samhällsteori, i vilken särskild tonvikt läggs vid tanken om hur sociala utvecklingsprocesser kan förstärkas eller begränsas som en följd av spelet mellan olika kulturellt signifikanta aktörer.¹⁵³ Separata normsystem är rådande inom olika sociala sfärer, och dessa kan i varierande grad överlappa, respektive vara differentierade från, varandra. Enligt Webers synsätt innebär överlappning mellan sfärerna ett hinder för utvecklingen av nya perspektiv, beteenden och förhållningssätt, medan differentiering mellan sfärerna understödjer social förändring. Trots att Weber främst tillämpade denna tankemodell inom sin religionssociologi, och trots att idén om livssfärerna i första hand uppmuntrar till resonemang på makronivå, är föreställningen om att graden av fin-

¹⁵³ Schroeder 1992.

eller grovmaskighet i ett givet socialt nät av normer kan utläsas i de diskurser som företräds av olika betydelsefulla aktörer i den aktuella kulturen i stor utsträckning applicerbar även i detta sammanhang.

Det blir som sagt uppenbart att samtliga av de nämnda aktörerna talar ett gemensamt språk och tillämpar likartade begrepp för att beskriva och bedöma Nils Olof Nilssons sinnesbeskaffenhet. Även deras åsikter är samstämmiga, och bildar en horisontell konsensus – i betydelsen enighet mellan aktörer på samma nivå – i kontrollstrukturen. I det vertikala förhållandet mellan kontrollstruktur och lokal kontext utmärks relationen dock snarare av polaritet än konsensus. Föräldrar, bekanta och bybor i Liikavaara menade sedan länge att den tilltalade inte var normal, och inte vid sina sinnens fulla bruk. Trots att de gjordes uppmärksamma på de drag i hans personlighet som hade gett upphov till denna uppfattning var myndighetspersonerna av en annan uppfattning. Här kan vi alltså se två motstridiga diskurser, vilket illustrerar att det i samma kontext och vid samma tidpunkt kan existera parallella diskurser. Diskursanalysen är inte främmande för att det kan se ut på det viset. I ett samhälle kan massmedias diskurs kämpa om utrymmet med exempelvis medicinens, litteraturens eller vetenskapens. Mellan dessa olika röster råder dock relationer präglade av makt. I det aktuella fallet var det onekligen rättssystemets diskurs, artikulerad av åklagaren, prästen, läkaren och medicinalstyrelsen, som utgick med 'segern' och därmed såväl definierade som dömde Nils Olof Nilsson. Den tonvikt som läggs vid uppfostran och föräldrarnas roll i Nils Olofs fall är att betrakta som ett uttryck för utvecklingen mot konstitutionen av det moderna föräldraskapet under 1800-talet.¹⁵⁴ I den, med framstegstänkandet relaterade, förändrade synen på barndomens och uppfostrans betydelse låg också allt större moraliska krav på föräldrarna som ansågs kunna forma och dana den uppväxande individens karaktär och utveckling.

"Mig felar intet... Det är bara Djefwulen som regerar mig"

Inledning

I Fallbeskrivning I nedan kommer sambandet mellan, vad som i rannsakningshandlingarna betecknas som, 'religionsgrubbel' och mentalsjukdom att illustreras och problematiseras med utgångspunkt i en 1870-talskontext. Generellt kan konstateras att de sociala förklaringar som man kunde urskilja i de tidigare refererade fallen i denna rapport till varför våldsbrotten överhuvudtaget kunde äga rum, med undantag av det fall som redan berörts i detta kapitel och möjligen även om man bortser ifrån fallet med f d torparen Abraham Jonsson, var av tämligen rudimentär karaktär. Man nöjde sig i allmänhet med att konstatera att 'sinnesrubbing', möjligen kopplat till religionsgrubbel, föregått mordhandlingen utan att närmare söka peka på sociala omständigheter som skulle kunna sättas i samband med denna 'rubbing' eller detta 'grubbel'. Man skulle kunna säga att det religiösa grubblet, till skillnad från tidigare fall, kontextualiserats i det första fall som följer. Måhända var detta ett av flera tecken på att sekulariseringen blev alltmer betydelsefull vid slutet av 1800-talet, speciellt i sammanhang där religiösa förklaringsformer kom att konkurrera med andra som exempelvis var rättsligt och/eller vetenskapligt grundade.

Inte minst i föregående fall har analysen bl a kunnat peka på att rättsligt och/eller kyrkligt förfäktade normer inverkat på hur även andra aktörer än dem som hör till det kyrka och rätt bedömt gärningsmannen och de omständigheter och motiv som relaterats till begånget

---

¹⁵⁴ Jfr t ex Frykman & Löfgren 1979.

våldsbrott. Man kan därmed även förmoda att inkallade vittnen, som ofta representerade en allmänhet som hörde hemma i samma sociala skikt som förövare och offer, anfäktades av, eller i varje fall tillskrevs, uppfattningar som i stort sett motsvarade dem som exempelvis åklagaren, häradshövdingen och prästen haft. I Fallbeskrivning II nedan förekommer, i likhet med föregående fall, intressanta skillnader mellan en 'officiell' uppfattning om gränsen mellan 'det dåraktiga' och 'det normala' och en allmän, folklig. Skillnader framträder m o mellan å ena sidan de sätt som myndighetspersoner från och med 1800-talets början vanligtvis betraktade gärningsmännens 'sinnesstillstånd' och mentala status, och å den andra det sätt på vilket inkallade vittnen och deras synpunkter kom till uttryck i rannsakningshandlingar. Skillnaderna anknyter till en diskussion som idéhistorikern Karin Johannisson har initierat om olika medicinska 'kulturer'. Hon nämner bl a att "[s]amtidigt [som 'folkmedicinen' är] universell och kulturellt särskild är den definitionsmässigt pluralistisk. Till skillnad från den vetenskapliga medicinen saknar den strävan efter entydighet".¹⁵⁵

Mot bakgrund av fallbeskrivning II finns således anledning att bl a reflektera över hur och varför en folklig föreställning om vad som skiljde friskt från mentalsjukt kunde tänkas kontrastera mot den på 'vetenskapliga grunder', och i upplysningstidens anda, hävdade strikta uppdelningen mellan vad som var friskt och vad som kunde ses som sjukt.

"I mycken pina af Satan" - Fallbeskrivning I

När Lars Johan Nordström från Buddbyn den 1 februari 1872 stod inför tinget i Överluleå, åtalad för att ha mördat sin hustru Esther Nilsson, förklarade han att han vid flera tillfällen de senaste åren varit "i mycken pina af Satan".¹⁵⁶ Lars Johan påstod att han gång på gång uppmanats av 'Satan' att 'förgöra' hustru och barn. Anfäktelserna hade med tiden tilltagit alltmer, men han hade haft förmågan att motstå dem även om han ofta umgåtts med självmordstankar. Lars Johan hade vårdats på lasarettet i Luleå två gånger för att han, som han själv sade, "icke varit riktigt i ordning". Dels befann han sig där under drygt en vecka i april 1870 efter att en av hans söner dött, och dels ytterligare en dryg vecka i december 1871 sedan han förlorat sin häst. Båda gångerna hade han fått diagnosen "tungsinne/melankoli" och båda gångerna hade han skrivits ut som "förbättrad".

Efter att han återvänt hem i mitten av december 1871 menade han att 'Satan' på nytt hade ansatt honom med upprepade befallningar. Natten mellan den 7 och 8 januari blev slutligen plågorna och de inre rösterna för svåra att stå emot. Lars Johan vaknade klockan två på natten eftersom han inte kunde sova. Driven av oro vandrade han fram och tillbaka i det rum där, förutom han själv, såväl hustrun som barnen låg. Hans hustru uppmanade honom flera gånger att lägga sig igen, men han kunde trots detta inte sova. Han blev mer och mer oroad av 'Satan' som "tydligt uppmanat honom att förgöra hela huset", och vid tretiden bröt han samman och tog fram en yxa som låg "på sin vanliga plats" under sängen. I avsikt att döda tilldelade han hustrun ett hugg på högra sidan av halsen och "ett stort gapande sår" uppkom. Lars Johan hade sedan tänkt fullfölja det hela genom att döda såväl sina nio barn som slutligen sig själv, men efter att ha huggit hustrun i halsen "förmådde han icke mera", som han uttryckte sig i rätten. Han lade ifrån sig yxan och togs samtidigt fast av sina två äldsta hemmavarande söner, som hade väckts av den då uppstigna modern som sekunderna därefter segnade ned mot golvet.

---

¹⁵⁵ Johannisson a a:193.

¹⁵⁶ Fallbeskrivningen bygger på rannsakningshandlingar från Överluleå 1/2 och 29/4 1872 samt inläggande handlingar.

På frågan om han hade känt någon ånger över sin gärning svarade Lars Johan att ”det icke var han utan ’den onde’ som begått gerningen”. Domaren frågade sedan om han hade haft någon motgång som vållat honom bekymmer och fick då till svar ett hans häst hade dött förra hösten men att detta ”inte var någon motgång att fästa sig vid”. Efter detta svar brast han ut i gråt.

Förutom att Lars Johan Nordströms två äldsta söner Lars Petter och Eric Johan ”upplysningsvis” hördes i rätten hade till tinget inkallats sju vittnen som samtliga bodde i Buddbyn. En granne, förre nämndemannen Nils Petter Lindgren, som var nära bekant med Lars Johan, hade följande att berätta om Lars Johans tid i Buddbyn:

[D]en tilltalade [hade] alltid fört en ärlig och kristligandel [men] hade före sitt giftermål och någon tid derefter varit begifven på brännvin, dock icke värre än att han alltid oklanderligt skött om sitt hus, och att hans lystnad efter brännvin ock alltmera aftagit samt alldeles upphört för omkring sju år sedan.

Hans ’lystnad’ efter brännvin skulle enligt Lindgren ha upphört när ovannämnda dotter avled. Det framkom också bland vittnesmålen att Lars Johan, förutom den son han förlorat i mars 1870, även förlorat en dotter som han ”höll mycket kär”. Hon hade avlidit 1865 vid 18 års ålder efter en ”plågsam sjukdom”. Dagarna innan dotterns bortgång hade Lars Johan besökt ovannämnda vittnet Lindgren, som inför rätten berättade att Lars Johan under vakandet över dottern:

/ ... / kommit att insomna och blifvit väckt af ett genomträngande klagorop från den sjuka dottren, hvarvid, såsom han yttrade ”han hade känt en kyla från fötterna ända upp i hufvudet, och der hade kylan stannat, och då sedermera sjukdomsanfallen framkallat allt flere klagomål, hade den tilltalade återigen besökt vittnet och då varit / ... / ”alldeles vild” så att vakt måst hållas om honom under 2 eller 3 dagar, och sedan han blifvit lugnare, hade han sagt, att han icke tordes vända hem, så länge dottren lefde, emedan han fruktade att blifva tokig / ... /

Parallellt med dessa händelser, och särskilt efter den avhållna dotterns bortgång, hade Lars Johans svärmoder tilltagit. Han skulle exempelvis en tid innan hustrun högs ned ha sagt till Lindgren att: ”Det kan nog synas dig och andra [som att jag är frisk] men alltsedan min dotter dog har jag aldrig varit frisk, och det tycks som jag aldrig skulle kunna se folk riktigt i synen”.

Enligt en barndomsvän, bonden Olof Ruthberg, som vakat över Lars Johan dagarna efter dennes hemkomst från sin andra lasaretsvistelse i december 1871, hade Lars Johan först varit lugn men efterhand börjat tala ”oredigt och undrat huru det skulle gå med barnen, då Esther var död”. Morgonen därpå, när Lars Johan satt vid frukostbordet tillsammans med den övriga familjen och med Olof Ruthberg fortfarande där i hemmet för att vaka över honom, hade han upprepade gånger sagt till hustrun att: ”[d]u skall snart dö, du har en timme eller några timmar kvar; Icke får jag göra det sjelf, och jag vet icke, hvem som skall göra det; nog går det an, så länge Ruthberg är kvar”.

När Ruthberg just anlant till Nordströms hem och hustrun fortfarande låg i sängen ”kämpande med döden”, hade Lars Johan vandrat av och an i rummet, ibland kastat blickar mot sängen där hustrun låg och talat ”liksom för sig sjelf: ”Det är färdigt nu; det har gått som jag alltid har sagt”. När så Ruthberg frågat honom ”huru det nu var fatt med honom” hade Lars Johan svarat: ”Mig felar intet; det är bara djefwulen som regerar mig; då Satan tagit af mig ordet, har jag intet att förfäkta”.

Inhysesmannen Anders Karolin, som för övrigt var den siste som vittnade i målet, berättade att han tre dagar innan ”mordgerningen” hört Lars Johan vid flera tillfällen säga att ”han icke skulle slippa förr än han ’mördat dem allesammans’”. När han vid ett sådant tillfälle bar

minsta sonen på armen och Karolin frågade honom ”om han kunde vara god för att göra sin lilla gosse något ondt”, svarade Lars Johan att ”om jag säger att jag är god för det, så ljuger jag, men jag är så illa tvungen”.

Enligt fängelseläkaren Anders Petter Björkman var Lars Johan kroppsligt frisk med undantag för huvudvärk och sömnsvårigheter. Läkaren beskrev vidare hur Lars Johan visade ”ett besynnerligt och stirrande utseende, fixerande en viss punkt och derefter hastigt en annan”. Han svarade dock ’fullt redigt’ på alla frågor som ställdes till honom, men läkaren menade oavsett detta att Lars Johan, p g a sina ”yttranden i religiösa ämnen” var att betrakta som sinnessjuk. Den tilltalade, som räknades till de s k separatisterna, hade nämligen sedan dotterns död varit involverad i ”läsning av Guds ord” och flitigt deltagande i en sekt.

Såväl den läkare som varit i kontakt med Lars Johan som Kongl Medicinalstyrelsen ansåg att han skulle straffriförklarar. Medicinalstyrelsens motivering var att:

/ ... / Lars Johan Nordström vid den åtalade gerningens föröfvande varit af sinnessjukdom beröfvad förståndets bruk och alltså saknat förmågan att sina handlingar fritt bestämma och deras följder bedöma, samt att, ehuru Nordström vid Fängelseläkarens sednast verkställda undersökning varit lugn och stilla, han likväl måste anses vara en för allmänna säkerheten vådlig person”, Häradsrätten beslutade dock att han skulle vårdas på hospital ”så att han icke blifver för allmänna säkerheten vådlig.

I ett utslag vid Överluleå häradsrätt, daterat den 29 april 1872, fastställdes att Nordström ”icke kan för åtalade gerningen till något ansvar fällas”. Eftersom Sundhetskollegiet dessutom fann att ”Nordström var en för allmänna säkerheten vådlig person” ingick i utslaget att Nordström skulle ”å allmänt hospital vårdas, så att han icke blifver för allmänna säkerheten vådlig”. Tre dagar efter hans ankomst till Hernösands Hospital noterades följande i hans sjukjournal:

Patienten är 1,605 meter lång. Benbyggnad och muskulatur medelmåttig. Något mager. Välbildat huvud och ansikte. Tämligen vanlig ansiktstyp, något gulblekt. Ögonen blå, pupillerna något utvidgade, fullt rörliga. Håret ljusbrunt, hjässan något kal. De spända koncentrerade dragen och den halft sänkta oroligt sväfvande blicken ger den sjuke ett uttryck af ängslan och oro som även röjer sig i hållning, rörelser och tal. Han yttrar sig ej sjelfmant och även på frågor svarar han kort och ofta undvikande vilket i förening med hans svårfattliga dialekt gör samtal med honom ganska mödosamt. De vanliga elementärfrågorna om ålder, hemvist o d besvarar han rätt och talar även i övrigt formellt redigt, men då man vill veta anledningen till hans ängslan röjer han sinnesvillor, tvångsföreställningar och griller. Han säger sig höra pip i taket och ansättas av onda tankar för vilkas innehåll han ej vill redogöra. Han uppger sig ha gjort allt ont och förstört hela världen varför han tror sig ej få vara tillsammans med människor. Under inflytande av denna sist nämnda föreställning söker han även ibland att smyga sig undan och gömma sig; så har han gjort försök att krypa in i kakelugnen och ned i latrinröret.

Med tiden förbättrades dock Lars Johans tillstånd, och när han den 9 oktober 1875 hade varit fri från tecken på sinnessjukdom i två år skrevs han ut och återvände till hemorten. Drygt ett år efter hemkomsten gifte sig Lars Johan med den nära 30 år yngre Emma Gustafva Karbin, född den 17 mars 1853, eller i stort sett jämnårig med Lars Johans äldsta söner. Även efter detta äktenskap drabbades dock Lars Johan av ’olyckor’. Visserligen föddes tre söner inom detta äktenskap, men samma dag som sista sonen kom till världen avled Lars Johans unga hustru av ”[b]arnsbörd”. Knappt två år senare, eller den 18 maj 1883, tog Lars Johan livet av sig ”medelst hängning”.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Överluleå församlings kyrkoarkiv, AI6:b, f 727 & SCB. Register över döda, konverterade till mikrofilm och förvarade vid Forskningsarkivet, Umeå universitet.

Om när ”Gud högg bort trädet i lagom tid” - Fallbeskrivning II

I Norrbottens-Kuriren kan man läsa följande korta notis daterad den 15 december 1885:

Ruskigt mord.

Till fängelset härstädes inkom i går afton hemmansegaren Carl Fredrik Sundström från Alwik, Hällfors, häktad af kronolänsman Eckhéll för det han skall hafva med yxa afhuggit hufwudet på sin svärfader, förgångsmannen Nils Isaksson.¹⁵⁸

Bakom notisen döljer sig ett fall där gärningsmannen påstod sig vara uppmanad av utomvärldsliga makter att begå ett mord på sin nära släkting. Mordet utspelades den 14 december 1885 i Alvik, Nederluleå socken.¹⁵⁹ Carl Fredrik Sundström hade där länge levt i osämja med sin 74-årige svärfader Nils Petter Isaksson. Såväl familjemedlemmar, grannar som bekanta hade vid upprepade tillfällen hört Carl Fredrik fälla yttranden som att: ”[n]og bli vi af med korset en gång”, ”[h]alsen ska väl någon gång brytas af på gubben” och att ”han gjort bort grafölet för gubben”. Han hade också vid något tillfälle förklarat hur han skulle rycka sin svärfader baklänges och trampa honom på bröstet så att han dog.

På luciamorgonen hade Carl Fredrik inbjudit sin svärfader Nils Petter Isaksson, som bodde i en kammare, samt bondsonen Carl August Olofsson, som bodde i ett kök i en mindre stuga på Sundströms hemman, att komma till honom eftersom han ”köpt sig en droppe bränvin, när han var i staden”. Dessa tre hade därefter suttit i köket till Sundströms ’manbyggnad’ och druckit ”kaffealfvor”. Efter en stund hade Isaksson begett sig ut för att ”se efter elden i sin bostad”, och Carl Fredrik hade genast följt efter ”så att dörren knappast fallit igen efter Nils Petter Isakssons utgång, innan [han] aflägsnade sig”. Något senare hade även Carl Fredriks hustru gått ut för att bege sig till fähuset. Vid ’förstugubron’ mer eller mindre snubblade hon över Isakssons kropp, som låg där blodig och framstupa i snön. Hon antog att Isaksson fallit och ”brutit halsen af sig”, började genast ”ropa och jemra sig” och skickade Carl August Olofsson för att hämta dennes fader Olof Olofsson och broder Axel. Dessa hade dock redan hört ropen och kom snart till farstubron tillsammans med Carl Fredrik. Där kunde man i gryningsljuset konstatera att Isaksson brutalt mördats och att hans hals var ”så godt som fullständig afhuggen”.

De uttalanden som Carl Fredrik vid olika tillfällen fällt om svärfadern gjorde att misstankarna omgående kom att riktas mot honom. Carl Fredrik, ”som vid tillfället synts berusad, dock ej värre än att han gick försvarligt”, sade sig dock inte ha några upplysningar att ge om hur svärfadern bragts om livet eftersom han, när detta skulle ha inträffat, var på besök hos Olof Olofsson i granngården. Det var där han först fick vetskap om det inträffade, menade han. Misstankarna om att han, trots sina förnekanden, var gärningsmannen stegrades emellertid ytterligare av att han, när han återvände hem och fick höra sin hustru och dotter jämra sig, sade till dem att: ”jemra Er intet så mycket, han har alltid varit ett ogräs och Ni bör heldre vara glada att han kommit undan, så ni slippa passa honom”. När liket något senare förts bort till ett ’sommarfähus’ sade han dessutom att: ”Nu handlar det om att vi skola hafva oss en riktig kläm”, och något senare att: ”Gud högg bort trädet i lagom tid”.

Vid de första förberedande förhören som hölls i Alvik fortsatte Carl Fredrik Sundström att förneka att han skulle ha något med svärfadern Nils Petter Isakssons död att skaffa. Efter att, som han själv uttryckte det, ’i häpenheten’ över vad han hade gjort först förnekat all

---

¹⁵⁸ Norrbottens-Kuriren 15/12 1885, No. 101.

¹⁵⁹ Fallbeskrivningen bygger på rannsakningshandlingar från Nederluleå den 30/12 1885 och 20/1 1886 samt däri inneliggande handlingar.

kännedom om det inträffade, erkände han dock vid ett förhör hållet den 18 december 1885 ”inför Konungens Befallningshafvande i Norrbottens län å Landskansliet i Luleå” att han var svärfaderns mördare. Han berättade vid detta förhör att han, när Isaksson på luciamorgonen gått ut ”i något ärende” hade följt efter och utanför ’förstugubron’ ”/ ... / tilldelat Isaksson dels med flata sidan af en yxa, som funnits till hands i närheten, ett slag i nacken, i följd af hvilket Isaksson föll sanslös till marken, dels derefter tvänne hugg i halsen”.

När han under den efterföljande rättegången i tingshuset i Luleå gamla stad, med första rannsakningsdag den 30 december 1885, anmodades att ange vad som var anledningen till denna gärning, framträdde han ”i delvis oredigt och osammanhängande tal”. Han hade ”af en ande flera gånger erhållit befallning att döda Nils Petter Isaksson”, han hade ”bedt att få slippa det samt ibland af sagde ande fått tillsägelsen att anden sjelf skulle döda Nils Petter Isaksson”, men att han ”slutligen af anden erhållit befallning att döda Nils Petter Isaksson och blifvit dertill af satan tillhållen så starkt att [han], fastän sjelf godhertad ej kunnat stå emot”. Vidare hävdade Carl Fredrik Sundström ”att anden befallt [honom] att döda Nils Petter Isaksson, enär han var den gamle Adam, hvilket [han själv] äfven ansåg Nils Petter Isaksson vara”. I samstämmighet med flera vittnen hävdade Carl Fredrik Sundström att hans svärfader ”aldrig haft något godt ord till [honom], utan alltid varit elak” mot honom. Han förnekade att motivet till mordet varit att han ville undgå att ge Nils Petter Isaksson ’förgångar’ knutna till det hemman han övertog efter Isaksson.¹⁶⁰

Flertalet vittnen menade att Carl Fredrik Sundström i vissa sammanhang talade ’besynnerligt’ medan han i andra verkade tämligen normal. Vittnet, hemmansägaren Johan Petter Åström från Alvik, som för övrigt var jämnårig och sedan barndomen bekant med Sundström, berättade följande om den tilltalade:

/ ... / [U]nder barndomen [hade] Carl Fredrik Sundström visat sig mycket anständig och tystlåten. Sedermera hade vittnet äfven ofta sammanträffat med [den] tilltalade / ... /, som dervid, när fråga varit om hvardagliga lifvet, visat sig lika klok, som andra personer, hvaremot, då samtal förekommit om döden och det tillkommande lifvet, [han] yttrat, att han dagligen talade med en Gud, samt [att han] uppgifvit sig hafva af den Gud, som sålunda talade med [honom], erhållit löfte om fördelar, om hvilka [han] uppgifvit ibland ett och ibland annat samt till och med sådant, som vittnet ansett vara icke naturligt. Vittnet hade med anledning deraf föreställt Carl Fredrik Sundström, att antingen fattades honom något eller var det satan, som narrade och bedrog [honom], men hade [han] då svarat, att vittnet fick lefva i sin tro samt att Carl Fredrik Sundström lefde i sin tro och att vittnet nog skulle få se, att allt gick i fullbordan. Under nästlidne sommar omkring midsommartiden vid ett tillfälle, då vittnet på vägen sammanträffade med Carl Fredrik Sundström, som då var något berusad, hade [han] bedt vittnet stanna och resonera, men hade vittnet svarat, att vittnet ej dertill hade tid, hvarefter likväl Carl Fredrik Sundström, som färdades samma väg som vittnet, började till vittnet tala om sin Gud samt / ... / yttrade, att [han] gjort bort att vara mordbrännare men att det återstod för honom att blifva mandråpare, dock hade [han] ej nämnt, hvem han skulle döda. För sin del kunde vittnet ej bestämma om Carl Fredrik Sundström var sinnesrubbad, ty [han] hade alltid visat sig klok förutom i fråga om det religiösa; dock hade vittnet förmärkt, att [han] höst och vår varit mera böjd att tala om sin Gud, men äfven under sådana årstider hade [han] talat klokt och förståndigt, förutom när samtal förekommit om Gud och det tillkommande lifvet.

Ett annat vittne, hemmansägaren Nils Johan Johansson från grannbyn Långnäs, menade att Carl Fredrik Sundström ”vid husförhör samt i läsning och skrifning / ... / varit mycket klok” men att han genom sina yttranden verkat ’besynnerlig’. Liknande omdömen återkommer i de flesta vittnesmålen. Nils Johan Johansson anförde dessutom följande:

---

¹⁶⁰ Anspelar på det föregångskontrakt som antagligen hade tecknats i samband med att Carl Fredrik Sundström övertog hemmanet som tidigare ägts av Nils Petter Isaksson. Kontraktet innebar sannolikt att Sundström, i utbyte mot övertagandet, förband sig att hålla svärfadern med bl a kost och logi.

Några år efter det Carl Fredrik Sundström flyttat till Hällefors, hade [han] skickat bud till Långnäs, att han skulle komma dit och hålla en så kallad samling, hvarefter [han] en morgon infunnit sig uti Långnäs och hållit en sådan samling, dervid [han] sagt, att han hade så mycket, som han ville uppenbara, men af hvad [han] då för öfrigt yttrade, var mycket orimligt. Vid systerberörda tillfälle hade [han], till en början uppläst några vanliga böner, men derpå, sedan han yttrat, att han skulle af sitt eget hufvud taga, hvad han hade att säga, blef hans tal oredigt, samt hade han ordadt dels om ett nytt penningemynt och hvad derå skulle stå, hvilket vittnet nu ej erinrade sig, dels om att det skulle blifva goda tider och godt före samt att han tyckte sig se, huru satan for in uti och ur åhörarne, dels ock om åtskilligt annat som vittnet nu ej erinrade sig.

Det kom under vittnesförhören även fram att Carl Fredrik hade varit rädd för att Isaksson skulle "förgöra honom med dynamit". Han hade "talat oredigt" om hur han skulle finna gruvor med guld och "alla sorter materia" vid en plats som hette 'Klockartäppen', samt om hur han skulle få "hus av huggen sten". Vid dessa tillfällen hade han varit 'besynnerlig' och dessutom uppvisat en svullnad över ögonen såsom om det "stått honom åt hufvudet".

När Carl Fredrik Sundström vid slutet av det andra rannsakingstillfället tillfrågades om han "ej insåg det brottliga i gerningen", svarade han att han "/ ... / rådde [ej] för gerningen, utan var dertill drifven af en öfvermakt, och att han deföre ej kände samvetsqual öfver hvad han gjort".

Den som förde rättegångsprotokollet ombads efter detta uttalande att anteckna "att tilltalade Carl Fredrik Sundström, med afseende å hvad under ransakningen förekommit, synes lida af någon sinnesförvirring". Rättegången uppskötts till den 18 mars 1886 för att invänta dels fängelseläkarens 'betyg' om Sundströms 'sinnesbeskaffenhet' och dels 'Sundhetskollegiets utlåtande'¹⁶¹ om "huruvida Carl Fredrik Sundström må anses hafva / ... / saknat i mera eller mindre mån förståndets fulla bruk" när 'gärningen' förövades. I utlåtandet från Medicinalstyrelsen konstateras att:

/ ... / giltiga skäl förekommo, till det antagandet, att tilltalade Carl Fredrik Sundström vid åtalade brottets föröfvande till följd af genom sinnessjukdom iråkad förvirring saknat förståndets bruk och förmågan, att sina handlingar fritt bestämma [och att han icke kunna fällas till ansvar för den med åtalet afsedda gerning; Och öfverlemnades till vederbörande att om Carl Fredrik Sundström taga vård, så att han ej må blifva vådlig för allmänna säkerheten.

Av utslaget framgår att:

Carl Fredrik Sundström icke kunna fällas till ansvar för den med åtalet afsedda gerning; Och öfverlemnas till vederbörande att om [honom] taga vård, så att han ej må blifva vådlig för allmänna säkerheten.

Carl Fredrik kom att hamna på dåtidens enda norrländska 'hospital', i Härnösand, där han vistades i nära 32 år fram till sin död den 2 februari 1918 i "pneumona acuta", d v s i lunginflammation.¹⁶²

"Som grenar och kvistar och löv från stammen..."

Ett drag som förenar de två senast beskrivna fallen med flera av de tidigare som redovisats är att de illustrerar hur religiösa föreställningar och grubblerier kunde sättas i samband med förövandets av våldsamma gärningar. Redan i flertalet fallbeskrivningar i de två tidigare kapitlen kunde vi således iaktta det något paradoxala faktumet att religiösa upplevelser

¹⁶¹ Här hade, som framgår av avslutningen av denna fallbeskrivning, protokollföraren misstagit sig på vilken benämning den myndighet som skulle utfärda detta utlåtande hade!

¹⁶² Nederluleå församling, kyrkoarkivet, AI13:c, f 137, AI14:d, f 1581, AIIa:3d, f 1647 & SCB, Register över döda, konverterade till mikrofilm och förvarade vid Forskningsarkivet, Umeå universitet.

tämligen ohöjlt kunde kopplas samman med så brutala handlingar i det kyrkligt präglade 1800-talssverige. Detta skulle kunna förklaras med att medicinska förklaringsmodeller vunnit allt större insteg i sinnessjukdomarnas diskurs på bekostnad av religiösa och kyrkliga perspektiv.¹⁶³ Den dominerande synen på religiös aktivitet i samhället hade till synes gradvis förskjutits mot ett synsätt som tog avstånd från djup trosnit och utlevelser av djupa religiösa passioner. Att Lars Johan var 'separatist' och att Carl Fredrik dessutom höll 'samlingar' om sina 'uppenbarelser' gick därmed emot den norm som alltfler tycktes rätta sig efter och som innebar ett välkontrollerat och måttfullt religionsutövande.

Idealet om en välordnad tro, anpassad till arbets- och livsrytmen, återspeglas i såväl Lars Johans som Carl Fredriks fall. Inkallade vittnen vid de två rättegångarna beskrev exempelvis de två olycksbröderna som 'fullt rediga', 'kloka', eller som 'flitiga' i sina arbeten, samt som normala med avseende på 'vardagliga ting'. Problemet tycks dock, åtminstone i Lars Johans fall, ytligt betraktat emanera ur de religiösa 'griller' som stundtals försämrade hans funktionssätt i vissa sammanhang. Bilden var dock mer komplicerad än så. Flera 'olyckor' som han drabbades av, och som verkade avlösa varandra i en tämligen jämn ström, sattes i samband med hans 'religiösa grubbel'. Även beträffande Carl Fredrik blir bilden mer komplex än i tidigare redovisade fall, men av ett annat skäl: Ett antal vittnen anförde inför rätten den bedömningen att han i vissa sammanhang var 'klok' medan han i andra var 'oredig'. Några av vittnena kände sig inte ens säkra på om han skulle kunna betraktas som 'sinnesrubbad' eller ej. Det antingen-eller-resonemang som den 'vetenskapliga modellen' representerade tycktes man vara något främmande inför. Man kan här skönja en folklig, mindre entydig uppfattning om vad som skulle kunna uppfattas som friskt och mentalsjukt. Man kan dock förmoda att problematiken hastigt kom att röra sig från det kändas och folkligas och till det akutas, expertrelaterades domän när väl de hänsynslösa mordena blev allmänt kända. Sin partiella normalitet till trots definierades dessutom båda gärningsmännen, med understöd av anlitaad medicinsk expertis, som sinnessjuka och förvirrade i de rättsliga utslagen.

Särskilt intressant i detta sammanhang är att de också själva uppvisade en hög grad av insikt om sakernas förhållande. De ansåg sig båda vara offer för inre röster och gudomliga uppmaningar som stod utanför deras kontroll. Denna klarsynthet skulle kunna ha inbjudit en dåtida betraktare till tankar om att åtminstone Carl Fredrik, hos vilken man – i likhet med vad fallet var beträffande den f d torparen Abraham Jonsson i ett tidigare refererat fall – skulle kunna skönja ett motiv, skulle ha simulerat i rätten att han var 'sinnesrubbad' i syfte att dölja de faktiska bevekelsegrunderna, och för att undgå straff. I båda fallen tyder dock den efterhand breda lokala samstämmigheten mellan utsagorna om de två gärningsmännen på att deras respektive psykiska status kom att betraktas som den huvudsakliga orsaken till att de begick sina brott.

Oavsett den brutalitet som genomsyrar samtliga de handlingar som de ovan beskrivna individerna utförde, så ger *sätten* på vilka deras beteenden förstods intressant information om den sociohistoriska kontext i vilka de ägde rum. Vilken 'social beredskap' förekom exempelvis i sammanhang där mentalsjuka personer rörde sig tämligen fritt i samhället? Vi kan med ledning av en del av vittnesmålen exempelvis konstatera att Lars Johan Nordström måste ha varit tämligen väl socialt påpassad. Samtidigt frapperas man av den relativa tolerans bland den dåtida allmogen som reaktionerna mot såväl honom som mot Carl Fredrik uppvisar. Folk besökte Lars Johan för att, uppenbarligen med riktade frågor, söka utröna hur hans

---

¹⁶³ Eriksson 1989.

mentala status var beskaffad. När han var särskilt orolig tilldelades han en 'vakt', som t o m följde honom under hans veckolånga vistelser på Luleå lasarett. Grannar och närstående till Carl Fredrik kunde, utifrån de skiftande beteendemönster han uppvisade under olika årstider, fastställa att problemen var värst under höstar och vårar. Alla dessa sociala arrangemang och all denna lyhörddhet måste ha byggts på en samhörighet i lokalsamhället, som väl med dagens mått mätt antagligen måste betraktas som 'sociala fakta' tillhöriga en gången tid.

När analysen av fallen i det följande syntetiseras rör den sig främst på en diskursiv nivå. Med detta avses att intresset fokuseras på de konstruktioner och definitioner som omgav Nils Olof, Lars Johan och Carl Fredrik snarare än på detaljerna i deras respektive öden. En viktig tanke inom den kritiska diskursanalysen är att diskursiva praktiker bidrar till upprätthållandet av en viss social värld och vissa sociala relationer. Inledningsvis diskuteras det sociala schema, eller det manus och de rollbeskrivningar, som tillhandahölls på en konkret sätt i Luthers hustavla och som, oaktat denna text, i sig låg immanent i den 1800-talssvenska kulturen.

I fallbeskrivningarna berördes indikatorer som pekade på att tidsandan på flera sätt präglades av tanken om individen som inordnad och välanpassad i ett större sammanhang som låter sig förstås i termer av makt. Var och en skulle vara "underdånig den överhet, som han har över sig". Det var föreställningar om tron, äktenskapet, familjen och arbetet som angav rytmen, och som utgjorde ryggraden, i den svenska allmogens liv. Män, hustrur, barn, drängar och pigor hade alla sina givna uppgifter och roller att fylla. Trots det höga konformitetstrycket hände det, då liksom nu, att vissa individer ibland avvek från mönstret. De tycktes inte kunna sättas i rörelse av de centripetala krafterna, och blev därmed till 'kvistar' som skulle 'skiljas från stammen'. Här avses dock inte det individuella åtskiljande som följde naturligt av de grova brott som de beskrivna personerna begick, utan snarare det diskursiva hanterandet av de teman och frågor som deras agerande aktiverade. De strategier som framträder följer det mönster som Stanley Cohen kallar för 'ideologisk exploatering'.¹⁶⁴ Han avser då det sätt på vilket religiösa och politiska aktörer i samhällsdebatten utnyttjar avvikande individer, grupper och företeelser för egna ideologiskt färgade ändamål.

Ur rättsfallen kan vi alltså inte bara utläsa hur individuella rättsliga och psykiatriska bedömningar gjordes, utan också hur man i sina bedömningar speglade den dominerande ideologin. I Nils-Olofs fall kan man se hur fostransfrågan aktualiseras. Den rättsliga bedömningen inriktar sig på föräldrarnas oförmåga att uppfylla den roll som de förväntades ha. Ett av hustavlans bibelord för föräldrar var hämtat ur ordspråksboken och lød: "Tukta din son, medan något hopp är".¹⁶⁵ Rätten föll inte till föga för de vittnesmål som ville göra gällande att Nils-Olof saknade fullt förstånd. Åklagaren menade istället att "den tilltalade fått uppväxa i sjelfsvåld och egennådighet utan att den tilltalades föräldrar i tid sökt stärfva hans dåliga böjelser så att dessa fått taga öfverhand till den grad att han icke längre låtit sig af föräldrarna visas till rätta".

Även om man med fog kan argumentera för att hustavlans samhällssyn levde kvar i folkmedvetandet långt efter det att katekesens roll i husförhör och som rättesnöre hade börjat försvagas, så utmärktes det sena 1800-talet av en begynnande sekulariseringsprocess. Kyrkans roll minskade i och med vetenskapens förstärkning och uppkomsten av nya livsstilar. Vi kan exempelvis konstatera att den aktiva roll som präster kom att spela i domstolarna under 1800-talets första hälft alltmer tycktes bli försvagad. Detta fick, som tidigare anförts, också

---

¹⁶⁴ Cohen 1972:139ff.

¹⁶⁵ För en vidare diskussion av hustavlans roll som normgivare i 1800-talets Sverige se Drugge & Lindgren 2001:190-193.

konsekvenser för synen på hur religiös verksamhet skulle införlivas i människans liv. I relation till detta utgör ju både Lars Johan och Carl Fredrik exempel på individer som betraktades som alltför okontrollerade i sin religiositet. I deras fall kunde man också på ett avskräckande sätt visa på vilka fruktansvärda konsekvenser en sådan förlorad verklighetskontakt kunde få.

På samma sätt som Foucault beskriver hur 1800-talets psykiatri katalogiserade en stor mängd sexuella perversioner, diskuterar Qvarsell hur man under seklets senare del med stor energi ägnade sig åt att beskriva en rad sinnessjukdomar och skapa diagnostiska system.¹⁶⁶ Denna utveckling gick i en sådan riktning att vissa samtida kritiker varnade för att det nu skulle bli allt svårare att se gränserna mellan friskt och sjukt, normalt och abnormt, samt sedligt och osedligt. Fler och fler beteendemönster, och då särskilt sådana som var relaterade till asocialitet och kriminalitet, kom att falla in under det nya sjukdomsbegreppet. Qvarsell refererar här till Nils Gustaf Kjellbergs bok *Om sinnessjukdomarnas stadier* från 1863 som var den första psykiatriska avhandlingen i Sverige. Kjellberg tog då upp vad han kallade för 'moralisk sinnessjukdom'. Inom ramen för detta begrepp rymdes sådana uttryck som mordlust, lusten att oroa och förolämpa, pyromani, kleptomani och erotomani. Han menade att dessa tillstånd förvisso var förhållandevis oproblematiske att diagnosticera. Det var dock svårare att avgöra om de verkligen var att betrakta som sinnessjukdomar eller om det bara var 'moraliska lyten' som låg "utom Pathologiens område".¹⁶⁷ Denna debatt avspeglar hur skiljelinjen mellan moraliska, ideologiska omdömen å den ena sidan och rättsliga, psykiatriska å den andra var något oklar. Det sätt på vilket individer diagnosticerades gjorde att man genom en sortering av personer och beteenden i kategorierna *friskt* och *sjukt* kunde ange riktningen för samhället. Det blir då uppenbart hur domstolarna, medicinalstyrelsen och andra myndighetsaktörers moraliska funktion var central. De diskurser vilkas konstitution de var engagerade i, i sin tur konstituerade roller, mönster och sociala relationer i det sena 1800-talets Sverige.

Slutord

Inledningsvis i denna rapport antydde inte bara de uppenbara problem vi än idag möter när det gäller att finna klara gränser mellan vilka beteenden som skall betraktas som friska och vilka som måste anses vara anfäktade av psykisk sjukdom. I ett mer allmängiltigt sammanhang uppstår problemen när det gäller att söka jämka samman tänkesätt som har sina grunder i olika traditioner och skilda verklighetsgrunder.

Ett antal rättsfall, som uppmärksammas under senare år och där juridiska tankescheman lätt tycks hamna i motsatsställning till åtminstone vissa traditioner som har sin grund i den naturvetenskapligt färgade rättspsykiatrin, illustrerar det sistnämnda problemet. Kring svåra och till synes meningslösa brott utvecklas, vad som skulle kunna betraktas som, 'diskurser', som inte så sällan hämtar sitt bränsle i allt från rena vedergällningsresonemang och till diskussioner som rör vad som borde bedömas med utgångspunkt i dikotomin friskt eller sjukt. I massmediala sammanhang framträder aktörer som uppenbarligen besitter skiftande kunskaper, har olika erfarenheter och dessutom skilda föresatser. De varierande sätt att förhålla sig till det grova våldet kan åtminstone delvis härledas ur sådana omständigheter. Men även bland företrädare för traditioner, som till synes söker finna rationella och vetenskapligt underbyggda förklaringar och praktiker om vad som är friskt och vad som är psykiskt sjukt, finner man idag ståndpunkter som åtminstone vid en ytlig betraktelse framstår som oförenliga.

---

¹⁶⁶ Qvarsell 1993:118ff.

¹⁶⁷ Qvarsell 1993:119.

Man skulle kanske, inte minst om man betraktar de fejder mellan exempelvis jurister och läkare som under 1800-talet förekom i Frankrike och England,¹⁶⁸ kunna förvänta sig att sådana skillnader skulle ha varit än mer framträdande under ett skede då den medicinska professionen fortfarande var under idémässig konstituering och personell uppbyggnad. Om man tar sin utgångspunkt i de strategiskt utvalda fall som redovisats och analyserats i denna rapport, förekommer förhållandevis få uttryck för motsättningar på ett professionellt, diskursivt plan. De i efterhand genomförda utlåtanden av såväl enskilda läkare som dåtidens medicinska övermyndigheter tycktes i hög grad ta notis om hur tingsrätterna bedömt de enskilda fallen. Samförståndslösningar och kompromissvilja tycks, med några få undantag, ha genomsyrat de slutliga domstolsutslagen. Här kan man på ett individuellt och professionellt plan peka på att den svenska läkarkåren under en stor del av 1800-talet var relativt fåtalig. Detta gäller speciellt de läkare som var specialiserade inom psykiatrin. Dessutom borde de svenska läkarnas, internationellt sett förhållandevis sena, organisering ha spelat roll för deras möjligheter att manifesteras sina egna professionella intressen i exempelvis domstolarna. Man kan även peka på mer övergripande drag i det svenska samhället som torde ha bidragit till att professionella egenintressen kom att tonas ned. Sveriges omvittnat starka lokala självstyre, en myndighetsutövning som kommit att enrolleras i en tradition som generellt tycks ha vilat på en hög grad av legitimitet parat med en stark centralmakt utgjorde sannolikt den 'yttre ram' som även måste ha bidragit till att de eventuella brytpunkter som kunde tänkas förekomma mellan skilda myndighetsföreträdare trots allt blev så lite skönjbara.

---

¹⁶⁸ Se exempelvis Harris a a och Eigen a a.

Referenser

Otryckta källor

Forskningsarkivet vid Umeå Universitet

Husförhörslängder från följande församlingar: Arjeplogs Lappmark, Nederluleå, Nätra, Sidensjö och Överluleå (mikrofiche)
Fångrullor för Norrbottens och Västernorrlands län (mikrofiche)
SCB. Register över döda (mikrofiche)

Göta hovrätts arkiv i Jönköping

Brottmålsutslag
Öppna utslag
Brottmålsrotlar
Handlingar i underställda brottmål

Landsarkivet i Göteborg

Rannsakningshandlingar från Göteborgs kämners- och rådhusrätt
Fångrullor för Göteborgs och Bohus län

Landsarkivet i Härnösand

Domböcker från häradsrätterna i Arjeplogs Lappmark, Gällivare, Nederluleå, Nätra, Själevad, Överluleå och rådhusrätten i Piteå

Landsarkivet i Uppsala

Domböcker från häradsrätten i Grythytte och Hällefors
Fångrullor för Örebro län

Riksarkivet i Stockholm

Svea hovrätts arkiv, huvudarkivet

Offentligt tryck

Svensk författningssamling (SFS) 1826.

Tidningar

Aftonbladet
Dagens Nyheter
Expressen
Göteborgs-Tidningen
Kvällsposten
Norrbottens-Kuriren

Tryckta skrifter

Benda, Julien (1952): *Kant i urval*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

- Bengtsson, Rickard (1998): *Vid stadens hank och stör. Tullstugor, portar och bommar i svenska städer 1622-1810*. Dalarö: Tullmuseum.
- Börjesson, Mats (1994): *Sanningen om brottslingen. Rättspyskiatrin som kartläggning av livsöden i samhällets tjänst under 1900-talet*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Castel, Robert (1975): "The Doctors and Judges". I: Michel Foucault [red.] (1975): *I, Pierre Rivière, having slaughtered my mother, my sister, and my brother... A Case of Parricide in the 19th Century*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Cohen, Stanley (1972): *Folk Devils and Moral Panics. The Creation of the Mods and Rockers*. Oxford: Blackwell.
- Cullberg, Johan (2000): *Psykosor. Ett humanistiskt och biologiskt perspektiv*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Davis, Nathalie Zemon (1985): *Martin Guerres återkomst*. Stockholm: Ordfront.
- Donnelly, Michael (1983): *Managing the Mind. A Study of Medical Psychology in Early Nineteenth-Century Britain*. London: Tavistock Publications.
- Drugge, Ulf (1998): *Heredity, Health, and History – Families with Huntington's Disease in Nineteenth Century Sweden*. Albuquerque & Umeå: Opublicerat manuskript.
- Drugge, Ulf (1997): Om dygdiga och "oddygdiga" karlar – några exempel hämtade ur den norrländska allmogen vid 1800-talets mitt, i Drugge, Ulf & Mats Johansson (reds). *Historisk sociologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Drugge, Ulf & Simon Lindgren (2001): *Med dödlig utgång. Om grova våldsbrott och sociala former i 1800-talets Sverige*. Umeå: Umeå Studies in Sociology.
- Durkheim, Emile (1893/1968): *The Division of Labor in Society*. New York: Free Press.
- Durkheim, Emile (1912/1995): *The Elementary Forms of Religious Life*. New York: The Free Press.
- Düben, Gustaf von (1873): *Om Lappland och lapparne*. Stockholm: Norstedt.
- Eigen, Joel Peter (1995): *Witnessing insanity. Madness and Mad-Doctors in the English Court*. New Haven: Yale University Press.
- Ekecrantz, Jan & Tom Olsson (1994): *Det redigerade samhället. Om journalistikens, beskrivningsmaktens och det informerade förnuftets historia*. Stockholm: Carlssons.
- Eklöf, Motzi (1999): *Läkarens ethos. Studier i den svenska läkarkårens identiteter, intressen och ideal 1890-1960*. Linköping: Tema Hälsa och samhälle. Linköpings universitet.
- Elias, Norbert (1939/1982): *The Civilizing Process. State Formation and Civilization*. Oxford: Basil Blackwell.

- Ericson, Richard V, Patricia M Baranek & Janet B L Chan (1991): *Representing Order. Crime, Law, and Justice in the News Media*. Milton Keynes: Open University Press.
- Ericsson, Tom & Börje Harnesk (1994): *Präster, predikare och profeter. Läseriet i övre Norrland 1800-1850*. Gideå: Vildros.
- Eriksson, Bengt Erik (1989): *Vägen till centralhospitalet. Två studier om den anstaltsbundna sinnessjukvårdens förhistoria i Sverige*. Göteborg: Daidalos.
- Fairclough, Norman (1995): *Media discourse*. London: Edward Arnold.
- Folstein, Susan E (1991): *Huntington's Disease. A Disorder of Families*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Foucault, Michel (1970): *Diskursens ordning*. Stockholm: Symposion.
- Foucault, Michel (1973): *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Stockholm: Bonniers.
- Foucault, Michel (1974/1987): *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv.
- Foucault, Michel (1980): *Sexualitetens historia. 1: Viljan att veta*. Stockholm: Gidlunds.
- Frank, Manfred (1992): On Foucault's concept of discourse. I: Timothy J Armstron (red.): *Michel Foucault. Philosopher*. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf.
- Fredberg, Carl Rudolf A:son (1977/1919-23): *Det gamla Göteborg. Lokalhistoriska skildringar. Personalia och kulturdrag. Andra delen*. Göteborg: Walter Ekstrand Bokförlag.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren (1979): *Den kultiverade människan*. Malmö: Gleerups.
- Frykman, Jonas (1982): *Horan i bondesamhället*. Lund: Liber.
- Garellick, Robert (1998): *Göteborg före grävskoporna, ett bildverk*. Göteborg: Författarens förlag.
- Giddens, Anthony (1995): *Intimitetens omvandling. Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Harper, Peter S (1991): *Huntington's Disease*. London: W B Saunders.
- Harris, Ruth (1989): *Murders and Madness. Medicine, Law, and Society in the 'Fin de Siècle'*. Oxford: Clarendon Press.
- Haugsgjerd, Svein (1988): *Den nya psykiatrin. Bakgrund och utveckling*. Stockholm: Prisma.
- Hayden, Michael R (1981): *Huntington's Chorea*. Berlin: Springer Press.
- Hill, Christopher (1972): *Uppochnevända världen: radikala idéer under engelska revolutionen*. Stockholm: Ordfront.

- Holte, Ragnar, Hans Hof, Jarl Hemberg och Anders Jeffner (1977): *Etiska problem*. Lund: Verbum.
- Huntingtons sjukdom* (Utan årtal): Broschyr. Stockholm: Neurologiskt Handikappades Riksförbund.
- Igra, Ludvig (2001): *Den tunna hinnan mellan omsorg och grymhet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Inger, Göran (1976): *Institutet "insättande på bekännelse" i svensk processrättshistoria*. Stockholm: AB Nordiska Bokhandeln.
- Jansdotter, Anna (1997): På turné för sedligheten. Nathalie Andersson-Meijerhelms resa i södra Sverige våren 1883. I: Åsa Bergenheim & Lena Lennerhed (red.): *Seklernas sex. Bidrag till sexualitetens historia*. Stockholm: Carlssons.
- Johannisson, Karin (1997): *Kroppens tunna skal. Sex essäer om kropp, historia och kultur*. Stockholm: Bokförlaget Pan Norstedts.
- Kant, Immanuel (1788/1922): *Kritik av rena förnuftet*. Lund: Gleerup.
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe (1985): *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Laclau, Ernesto (1993): "Power and representation". I: Mark Poster [red.]: *Politics, Theory and Contemporary Culture*. New York: Columbia University Press.
- Larsson, Bengt (1999): *Lars Levi Laestadius – hans liv och verk & den laestadianska väckelsen*. Skellefteå: Artos.
- Levin, Hjärdis (1997): Från nymalthusianism till folkhälsa. Sexualdebatt och socialpolitik 1880-1936. I: Åsa Bergenheim & Lena Lennerhed (red.): *Seklernas sex. Bidrag till sexualitetens historia*. Stockholm: Carlssons.
- Marklund, Göran & Hans Marklund (1990): *Väckelsen var väldig: om läseriet i gränstrakterna mellan Västerbotten och Norrbotten*. Uppsala: EFS-förlaget.
- McDougall, Joyce (1978/1994): *Försvar för det annorlunda*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Qvarsell, Roger (1987): Torparen och läkaren. Några reflektioner kring vårdens idéhistoria, i *Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift*.
- Qvarsell, Roger (1993): *Utan vett och vilja. Om synen på brottslighet och sinnessjukdom*. Stockholm: Carlssons.
- Renvall, Pentti (1965): *Den moderna historieskrivningens principer*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Saussure, Ferdinand de (1970): *Kurs i allmän lingvistik*. Staffanstorps: Cavefors.

- Schroeder, Ralph (1992): *Max Weber and the Sociology of Culture*. London: Sage.
- Schulte, Regina (1994): *The Village in Court: arson, infanticide and poaching in the court records of Upper Bavaria 1848-1910*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Selling, Lennart (1986): *Androm till skräck och varnagel. Brott och straff Nolaskogs under 200 år*. Örnköldsvik: MittInfo.
- Simmel, Georg (1981): *Hur är samhället möjligt och andra essäer*. Göteborg: Korpen.
- Stecksén, Birger (1921): *Minnesskrift till Piteå Stads 300-årsjubileum*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Storey, John (1993): *An Introduction to Cultural Theory and Popular Culture*. London : Prentice Hall.
- Svensson, Per (1994): *Den leende mördaren. Ett reportage om ondska i vår tid*. Stockholm: MånPocket.
- Sveriges Rikes Lag. Gillad och antagen på Riksdagen år 1734*. Utgiven i Facsimile 1934. Stockholm: Idun.
- Thompson, Edward Palmer (1974): *Herremakt och folklig kultur*. Malmö: Författarförlaget.
- Van Dijk, Teun A (1991): *Racism and the press*. London: Routledge.
- Österberg, Dag (1978): *Sociologins nyckelbegrepp och deras ursprung*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.

SCRIPTUM

1. Egil Johansson: BOKSTÄVERNAS INTÅG. Artiklar i folkundervisningens historia. I. 28 s. 1988. Pris: 20 kr.
2. Daniel Lindmark: BARNAUNDERVISNINGEN I HÄRNÖSANDS STIFT speglad i uppfostringskommitténs enkät 1813. 86 s. 1988. Pris: 40 kr.
3. Sten Henrysson: LAPP ELLER NYBYGGARE? 11 s. 1988. Pris: 20 kr.
4. Karin Snellman: Förteckning över ERIK NORDBERGS ARKIV. 39 s. 1988. Pris: 30 kr.
5. Sten Henrysson: "LÄSTE LUTHERI CATECHES PÅ LAPSKA". Om religions- och läsundervisning i Jokkmokks socken före folkskolans införande. 31 s. 1988. Pris: 30 kr.
6. Tuuli Forsgren: SAMISK KYRKO- OCH UNDERVISNINGSLITTERATUR I SVERIGE 1619-1850. 2 uppl. 66 s. 1988. Pris: 40 kr.
7. Egil Johansson: KUNSKAPENS TRÄD. Artiklar i folkundervisningens historia. II. 73 s. 1988. Pris: 40 kr.
8. Ulf Drugge: OM HUSFÖRHÖRSLÄNGDER SOM MEDICINSK URKUND. Psykisk sjukdom och förståndshandikapp i en historisk källa. 40 s. 1988. Pris: 40 kr.
9. "CATALOGUS DISCENTIUM vid Jockmocks Schola, ifrån Åhr 1732. då hon tog sin början." En bearbetad och kompletterad elevmatrikel över Jokkmokks lappskola. Utg. av Anita Alm, Tuuli Forsgren & Sten Henrysson. 23 s. 1989. Pris: 20 kr.
10. Egil Johansson: LÄSER OCH FÖRSTÅR. Artiklar i folkundervisningens historia. III. 39 s. 1989. Pris: 40 kr.
11. Sölve Anderzén: LAPPMARKEN I LITTERATUREN. Valda studier inom ett forskningsprojekt. 153 s. 1989. Pris: 50 kr.
12. Greger Fröjd & Robert Olsson: LAPPMARKENS PRÄSTER 1593-1904. En studie av bakgrund och karriär. 42 s. 1989. Pris: 40 kr.
13. Margareta Attius Sohlman: ABC-BOKEN PÅ KYRKSLAVISKA. Bokstävernans vandring i österled. 36 s. 1989. Pris: 30 kr.
14. Sten Henrysson: JOKKMOKKS LAPPSKOLAS ELEVER 1732-1846. En analys. 26 s. 1989. Pris: 20 kr.
15. Sölve Anderzén: "... FÖRA DEM TIL BÄTTRE LIUS I CHRISTENDOMEN..." Undervisningen vid Jukkasjärvi skola och i Jukkasjärvi församling åren 1744-1820. 153 s. 1989. Pris: 50 kr.
16. Daniel Lindmark & Stephanus Neib: UNDERVISNINGEN I LAPPMARKEN enligt svaren på 1812 års uppfostringskommittés enkät. 47 s. 1989. Pris: 40 kr.
17. Sam Engman: FÖLLINGE LAPPSKOLA 1748 - 1818. 26 s. 1989. Pris: 30 kr.
18. ARJEPLOGS LAPPSKOLA. Bearbetade och kompletterade elevmatriklar omfattande åren 1743 - 1820 och 1863 - 1875. Utg. av Carl-Henry Johansson & Johnny Flodin. 29 s. 1989. Pris: 30 kr.
19. Sten Henrysson: PRÄSTERNA I LAPPMARKEN FÖRE 1850. Ursprung och arbetsuppgifter. 27 s. 1989. Pris: 30 kr.
20. Daniel Lindmark: EN SKOLA FÖR STADEN, REGIONEN OCH KYRKAN. Elever, lärare och präster i Piteå skola före 1850. 133 s. 1990. Pris: 50 kr.
21. Carl-Henry Johansson & Johnny Flodin: ELEVERNA VID ARJEPLOGS LAPPSKOLA 1743 - 1820. En analys. 24 s. 1990. Pris: 30 kr.

22. Sven Lundkvist: DEN ÄLDRE SVENSKA FOLKBOKFÖRINGEN. - Harry Lenhammar: HISTORISK OCH KYRKOHISTORISK FORSKNING I REGIONALT PERSPEKTIV. Två föredrag vid en stiftshistorisk dag i Umeå den 26 oktober 1989. 20 s. 1990. Pris: 40 kr.
23. PRÄSTERNA OCH LIVET I LAPPMARKEN. Del 1. Sten Henrysson: Präster och skolmästare i Jokkmokks socken 1607-1850. Biografiska uppgifter. - Del 2. Carl-Henry Johansson: Släktskap och ingiften. Några exempel. 31 s. 1990. Pris: 40 kr.
24. Sölve Anderzén: JUCKASJERFWI SCHOLÆ MATRICKEL. Inrättadt wid Scholans begynnelse år 1744. En rekonstruktion. 13 + XXI s. 1990. Pris: 40 kr.
25. Sölve Anderzén: ELEVERNA VID JUKKASJÄRVI LAPPSKOLA 1744-1820. En första analys. 30 s. 1990. Pris: 40 kr.
26. Tuuli Forsgren: "...FÖRST AT INHÄMTA SPRÅKET, OCH SEDAN DERUPPÅ LÄRA SIN CHRISTENDOM..." Om finska böcker och sameundervisning i Torne och Kemi lappmarker före 1850. 45 s. 1990. Pris: 50 kr.
27. Carl F. Hallencreutz: PEHR HÖGSTRÖM OCH ANNA OLOFSDOTTER. Ett bidrag till 1740-talets samiska kyrkohistoria. 15 s. 1990. Pris: 40 kr.
28. Daniel Lindmark: LÄS- OCH SKRIVKUNNIGHETEN FÖRE FOLKSKOLAN. Historisk läskunnighetsforskning i nordiskt och internationellt perspektiv. 43 s. 1990. Pris: 50 kr.
29. Stefan Nordström: GENEALOGI OCH GENETIK. Beskrivning av sex projektområden där kyrkböcker använts i genetisk forskning. 69 s. 1991. Pris: 50 kr.
30. ÅSELE LAPPSKOLA 1732-1820. Bearbetad och kompletterad elevmatrikel. Utg. av Carl-Henry Johansson & Johnny Flodin. 33 s. 1991. Pris: 40 kr.
31. Anita Alm & Sten Henrysson: GÄLLIVARE LAPPSKOLA 1756-1850. En elevmatrikel jämte analys. 36 s. 1991. Pris: 40 kr.
32. Bengt Hjalmar Andersson: ETT BIDRAG TILL HISTORIEN OM BYN SATTER/JÄRÄMÄ I LULE LAPPMARK. 39 s. 1992. Pris: 50 kr.
33. Nils Eriksson: SAMESKOLOR INOM ÅSELE LAPPMARK. Utg. av Sten Henrysson. 373 s. 1992. Pris: 75 kr.
34. Margareta Attius Sohlman: BOKSTAVENS MAKT ÖVER SLAVISKA SJÄLAR. Uppsatser och artiklar i ämnen rörande projektet "Alphabeta varia. Tidiga ABC-böcker i skilda kyrkotraditioner". 104 s. 1992. Pris: 60 kr.
35. Sten Henrysson & Johnny Flodin: SAMERNAS SKOLGÅNG TILL 1956. 82 s. 1992. Pris: 60 kr.
36. Sten Henrysson & Johnny Flodin: SAMERNAS SKOLGÅNG: 1957 ÅRS NOMADSKOLEUTREDNING. 29 s. 1992. Pris: 50 kr.
37. Sten Henrysson: DARWIN, RAS OCH NOMADSKOLA. Motiv till kåtaskolreformen 1913. 22 s. 1993. Pris: 50 kr.
38. Egil Johansson: KAN SJÄLVA ORDEN. Artiklar i folkundervisningens historia. IV. 67 s. 1993. Pris: 60 kr.
39. Sölve Anderzén: "...ATT LÄRA THEM SOM BEHÖFWA..." Undervisning, byabön och dop i Kemi och Torne lappmarker. Två bidrag till 1700-talets kyrkohistoria på Nordkalotten. 31 s. 1995. Pris: 50 kr.
40. Gennadij Kovalenko: SVERIGE OCH RYSSLAND UNDER 1600-TALET. Några episoder ur det politiska och kulturella livet. (Rysk text med korta resuméer på svenska). 41 s. 1995. Pris: 50 kr.

41. Sven Hansson: BYABÖN OCH BÖNBYAR I GAMLA UME SOCKEN. (Umeå, Sävar, Vännäs och Vindelns socknar). 106 s. 1996. Pris: 60 kr.
42. Sölve Anderzén: TEACHING AND CHURCH TRADITION IN THE KEMI AND TORNE LAPLANDS, NORTHERN SCANDINAVIA, IN THE 1700s. 33 s. 1996. Pris: 50 kr. [Översättning till engelska av Scriptum 39.]
43. Ingegerd Stenström: Förteckning över FAMILJEN LINDERS ARKIV. 53 s. 1996. Pris: 60 kr.
44. Mari Ericsson: "ETT ÄDELT KALL BLEV DIG GIVET." Småskolläraryrinnorna i Jukkasjärvi skoldistrikt 1912-1930. 48 s. 1998. Pris: 50 kr.
45. ISKYRKAN I JUKKASJÄRVI. Sakral symbol och pastoral funktion. Forskningsseminariet *Turisten i Iskyrkan* 21-23 februari 1997. Red. av Sölve Anderzén. 81 s. 1998. Pris: 100 kr.
46. Karin Snellman: Förteckning över HELMER GRUNDSTRÖMS ARKIV. 40 s. 1998. Pris: 60 kr.
47. Simone Pusch: NOMADSKOLINSPEKTÖRERNA OCH SOCIALDARWINISMEN 1917-1945. 42 s. 1998. Pris: 50 kr.
48. Edith M. Eriksson: HELMER OSSLUND OCH HANS SYSKON. Tidigare okänd korrespondens i familjearkiven. 57 s. 1999. Pris: 80 kr.
49. Ulf Drugge & Simon Lindgren: DÅRSKAPENS GRÄNSER. Om mord, domstolar och rättspsykiatri under 1800-talet. 101 s. 2001. Pris: 80 kr.

Forskningsarkivet
Umeå universitet
901 74 Umeå
Tel.+ 46 090-786 65 71
Forsknings.Arkivet@foark.umu.se

<http://www.foark.umu.se>

ISSN 0284-3161
ISRN UM-FARK-SC--49--SE